PRT 52
E88

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Бп 12527-1

Шифр Т52; Е88 Інв.№ 2839928

Автор

Назва Етнографічний вісник.

Місце, рік видання К., 1925.

Кіл-ть стор. [6], 94, [4] с.

-\\- окр. листів

-\\- ілюстрацій

-\\- карт

-\\- схем

~~Том~~ Кн. 1 частина вип.

Конволют

Примітка: Єсть помѣтки.

11. X. 2005.
Поля—

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

КН. 1

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

У Київі — 1925

Бн 12527-1 рік

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

кн. 1

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

2833998

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1925

572+398](061)(47.711К)1.

Дозволяється випустити в світ.
Невідмінний Секретар Академії, акад. *Аг. Кримський.*

Київський Окрліт. № 232, 1925.
Друковано 2000 примірників. Зам. 3232.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

Акад. Андрій Лобода.

Сучасний стан і чергові завдання української етнографії.

З етнографії була одна з головніших підстав національного відродження слов'ян за нової доби (XVIII—XIX ст.), і ця її роля на Україні (з Галичиною) була, безумовно, видатна.

Заклик Котляревського саме на етнографічному ґрунті здобув найвиразнішого відгуку, зміцнів і виріс у широку громадсько-політичну програму; етнографічні елементи її впродовж більш як 40 років (од кінця 20 рр. і аж до 70-х) пронизували собою мало не всі вияви тодішнього руху і в дальшому тільки помалу-малу поступалися иншим елементам, але ще й тут не одного разу виступали з давньою силою. Яскравий приклад цьому—діяльність Б. Грінченкова. Підчас русифікації, різних утисків та заборон, що в Російській Україні захопили були навіть кілька років XX століття, з етнографічного ґрунту був головний, а частенько єдиний звязок між „верхами" й „низами" українського народу. Цей ґрунт також викликав думки про те, що було колись і що сталося, причому селянству тільки він один про це й нагадував. На етнографічному ґрунті виховувалися цілі покоління українських громадян, зокрема представників науки та мистецтва, особливо письменства; з нього вони значною мірою виходили, в ньому шукали підпори або-ж прикраси для своїх праць. Отаке значіння етнографії на Україні для української людности було тим глибше, що Драгоманов у своїй діяльності звязав був етнографічні розвідки з соціяльним визвольним рухом.

Над етнографією України чимало також попрацювали ляхи та росіяни, ще й захоплювалися були часом не менш як українці.

Річ зрозумілива, за таких-о умов і сама етнографія на Вкраїні не могла не вирости в одну з головніших галузів науки.

Отже зріст цей не відбувався нормально. По вищих школах кол. Російської імперії етнографія, як окрема суцільна наукова галузь, взагалі не мала свого представництва. Були поодинокі, більш-менш випадкові вийнятки, але-ж вони не торкалися тих шкіл, що існували були на території України. Тут навіть не було й таких спеціяльних осередків, як російське „Географическое общество" з його відділами, або московське „Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии". Щоправда, року 1873 було відкрито у Київі „Юго-западный отдел Рос. Географ. Общества". Він і почав був працювати надзвичайно завзято та енергійно. Тільки вже в р. 1876 його „временно" скасовано! Різні

місцеві установи, от як декотрі „земства“, статистичні комітети, вчені архівні комісії то-що, звертали були увагу на етнографічні досліди, але тільки між иншим, підтримуючи їх переважно грошовою допомогою, друкуючи зібрані матеріяли, проте переводити етнографічну працю широко, планомірно, на цілком науковому відповідному ґрунті вони не могли. Не спроможні на це були і „Кіевская Старина“ та Харківське „Историко-Филологическое Общество“. Передовсім їм бракувало коштів, простору, та й завдання їхні також були не спеціяльно-етнографічні. В Галичині, аж доки від 90-х років розвинулася була діяльність Наукового Товариства імени Шевченка, [1]) було ще гірше.

Українським етнографам таким чином доводилося бути самоуками, працювати здебільшого з власної ініціятиви, виходячи з власних, особистих мотивів або обставин життя, а не з потреб самої етнографії. Через те етнографія на Україні, хоч які великі здобутки вона має, ще не являє собою наукової галузи, як слід упорядкованої.

Ми зовсім не маємо праць загального характеру, що були-б з'ясовували, що таке етнографія, які її завдання, межі, обсяг і зміст, загальний розвиток у світовому маштабі. Тимчасом це річ аж надто потрібна, тим більш, що за кордоном багато вчених уже не визнають етнографії за окрему наукову дисципліну в її давньому, традиційному розумінні, і на місці її ставлять етнологію, народознавство, то-що. Навіть Львівське „Наукове Товариство ім. Шевченка“ етнографічні, за давньою термінологією, праці вже видає під двома назвами: „Етнографічний збірник“ і „Матеріяли до українсько-руської етнології“. Не менш складні взаємовідносини етнографії чи то етнології та палетнології, антропології, соціології, фольклору. Зазначувано, що навіть визначення „російська етнографія“ або „етнографія українська, німецька“ то-що, помилкові, як і визначення „загальна етнографія“, бо „етнографія—єдина, дарма що існують етнографічні описи Росії, Німеччини і т. д., російські етнографи, німецькі і т. д.“ [2]) Коли не можна тепер дати самостійної методології всіх таких питань, треба подбати хоча-б про переклад відповідних чужомовних праць.

Мало не в такому самому стані перебувають загальні огляди виявів форм людського життя, що увіходять до меж етнографії чи етнології; тимчасом вони дають змогу ставитися свідоміше до часткових етнографічних розвідок [3]).

---

[1]) Див. Володимир Дорошенко „Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873–1892—1912 рр.)“ Київ-Львів, 1914 р.

[2]) Див. ст. Штернберга: „Этнографія“ в Енц. словнику Брокгавса-Єфрона 81, ст. 181.

[3]) У нас нема й такої праці, як відома, але застаріла російська „Этнография“ Харузина на 4 томи, 1901–1905 рр. В усякому разі становище наше тут усе-ж-таки кращає: 1924 р. в Київі видано докладну працю: „З примітивної культури. Розвідки і оповіді Катерини Грушевської з передмовою акад. М. Грушевського“, ст. 16d+224, де зазначено новіші течії світової науки. Ще раніш вийшов переклад книжки англійського фольклориста G. L. Gomme з передмовою д-ра З. Кузелі: „Дж. Гам. Фольклор. Підручник для збирачів народніх вірувань та звичаїв, із переднім словом д-ра Зенона Кузелі“.

Огляди історії української етнографії—в кращому становищі.

У нас чимало окремих спеціяльних розвідок і спроб загального змісту, от як Огоновського в IV т. „Исторіи литературы русскои", Сумцова „Современная малорусская Этнография" („Киевская Старина", 1892—96 гг.) і „Діячі українського фольклору", 1910 р. [1]) Опріч того, третій том відомої „Истории русской этнографии" Пипіна, цілком присвячений етнографії українській, вже, так мовити, набув собі прав громадянства в українській науці. Широке розуміння етнографії і таке-ж трактування її історії, багатство матеріялу, живі яскраві характеристики і щире співчуття до українського самоозначення роблять його дуже цінним і потрібують лише часткових доповнень, вправ та дальшого продовження; а в тім продовжувати його бажано не з того моменту, де взагалі Пипін припиняє свій виклад, а з його огляду „новейших трудов по южнорусской старине и народности". Адже в Пипіна цю частину опрацьовано занадто стисло. Але-ж з історії української етнографії Пипіна та її продовження в Сумцова („Современная малорусская этнография") давно вже поробилися б у л и бібліографічні рідкощі, отож чергове завдання—перевидати їх у відповідному вигляді мовою українською.

Що-до покажчиків, то тут ми маємо тільки „Литературу украинского фольклора" 1777—1900 рр., Грінченка. [2]) Р. 1913 у „Записках И. Р. Географического Общества по отделению Этнографии" вийшов „Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнем быте народов России, 1700—1910 гг. (Жилище, одежда, музыка, искусство, хозяйственный быт). XXXVII×733 ст." Упорядкував його Д. К. Зеленін. Сюди внесено й український матеріял, але тільки в межах кол. Російської імперії, отож за Галичину немає в ньому ані слівця. Разом із тим зовсім не ввійшли до покажчика Зеленіна 1) мова, 2) релігія, 3) антропологія й 4) народнє право. „Первые две из этих категорий не вошли потому," пояснює впорядчик: „что относящаяся к ним литература, если брать эти категории широко,—необ'ятна и неопределенна; две же последние потому, что по ним уже имеются довольно полные перечни литературы: по антропологии—в трудах А. А. Ивановского и по народному праву—в трудах Е. Якушкина" (XXXIV). І от повстає нове завдання—розшукати оці та инші окремі покажчики, перевірити їх, доповнити і звести докупи в один систематичний покажчик літературно-української етнографії в її цілому. Спочатку можна обмежитися хоча-б тільки простішими бібліографічними завданнями, а далі треба поширювати їх—що-до збирання матеріялів—зазначивши, де і які саме проваджувано етногра-

[1]) Пор. також цікаві вказівки О. Грушевського в „Зап. Н. Т-ва ім. Ш.", т. 89: „З сорокових років"; „Етнографічні видання й плани", де є матеріяли не тільки для 40-х р., ба й для початкового періоду української етнографії.

[2]) Покажчик не зовсім повний. Це визнавав і небіжчик-складач; у власному його примірникові залишилося чимало цінних додатків та вправ, що їх складач поробив був уже як покажчик вийшов з друку.

фічні досліди. Такі вказівки годилося-б схематизувати і в відповідних етнографічних мапах.

Усе це, з одного боку, не аби-як допомагало-б дальшій роботі, а з другого—давало-б певну змогу підбити підсумки тому, що в нас є і чого ще не стає.

Річ у тому, що в нас збирали етнографічні матеріяли і опрацьовували їх нерівномірно. Найбільше збирали і, головним чином, збирали матеріяли фольклорні. Чи-ж усі місця однаково досліджено хоча в цьому напрямі?—Далеко ні! По одних місцях іде ціла низка записів протягом кількох поколінь, з инших потрапило тільки дещо; поряд систематичних розвідок є й випадковий добір першого, що трапилося або сподобалося... Отже нові розвідки необхідно провадити за загально-впорядкованим планом, і в першу чергу треба скласти окрему етнографічну програму так, як це вже зроблено для діялектології. Програма така повинна бути докладна, гнучка, а разом конкретизована, себ-то з певними вказівками, які саме матеріяли по різних галузях сучасної етнографії найцікавіші і бажані. При цьому треба з двох критеріїв виходити: 1) стежити за сучасною долею давніх форм народнього життя та мистецтва, але 2) не минати й того, що утворилося й утворюється тільки під теперішній час. Рівновагу між цими критеріями українські етнографи, на жаль, не завсіди додержували. Отож, приміром, старанно збирали відомості за останніх кобзарів на Україні, а оскільки відомі, поширені в ній пісні типу „частушок"—це й досі не надто з'ясовано. Нехтувати новим, нехай воно навіть ще й не зформувалося остаточно, тепер тим більш не випадає, що наші часи це доба, коли змінюється всенький стан і світогляд народній; а такі зміни варті уваги в усіх моментах їхнього розвитку.

До програм необхідно також додавати вказівки на те, як, якими засобами, бажано збирати та записувати відповідні матеріяли. Адже техніка сьогочасна надто розвинулась і ставить свої певні вимоги; не рахуючися з ними, деяких дослідів тепер не варто, ба навіть зовсім не можна, провадити.

Одразу таку програму в її цілому, звичайно, важко впорядкувати. Спочатку можна накреслити самий загальний план: у подробицях розробляти тільки ті чи инші його частини, користуючися з указівок чужоземної науки і з того, що вже раніш було зроблено в даному напрямку на Україні. Самі „Труды этнографическо-статистической комиссии" Чубинського—це вже ціла програма, широко зазначена й переведена. Поряд них можна нагадати й спеціяльні програми, що їх видавав був „Юго-Западный Отдел И. Р. Г. Общества". Так, у 1-му томі за 1873 р. „Записок" цього відділу надруковано коротеньку загальну „Программу для собирания этнографических и статистических данных, составленную д. членами Юго-Зап. Отдела И. Р. Г. О-ва гг. Чубинским и Русовым". [1]) Це був тільки

[1]) Пор. також „Программу этнографического описания Юго-западного края". Київ, 1869.

загальний заклик збирати етнографічні матеріяли; за дальшу деталізацію його була, надрукована того-ж-таки 1873 р., широка, докладна, на 77 ст. in 8, „Программа Юго-Западного Отдела И. Р. Г. Об-ва для собирания сведений по этнографии“ (1875 року її перевидано). Цілу низку програм залишив після себе XII-й археологічний з'їзд у Харкові 1902 р. [1]), зробило свій внесок і Львівське Наукове Товариство імени Шевченка: див. у першому томі його „Етнографічного Збірника“ 1895 р. „Програму до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід, уложену членами Наукового Товариства ім. Шевченка“, 16 ст. Є, нарешті, цікаві, так мовити, приватні програми, от як „Программа для этнографического исследования народной жизни в связи с голодом и холерою“ М. Дикарева. Де-в-чому допоможуть також загально-російські програми. [2]) Одне слово, матеріялу забагато [3]); треба тільки опрацьовувати його, сполучити, пристосувати до сучасних потреб науки та обставин народнього життя. Це вже й починає робити Українська Академія Наук. [4])

Є вже й цікавий, корисний вступ до збирання українського фольклорного матеріялу: „В. Гнатюк. Українська народня словесність. (В справі записів українського етнографічного матеріялу. Відень, 1917 р.)“. Тут коротенько спочатку намічається значіння української нар. творчости, окреслюється роля й доля Наукового Товариства ім. Шевченка, де 1895 р.

---

[1]) Найбільшу увагу на них звернув Харківський підготовчий до з'їзду комітет (див. „Труды двенадцатого археологического с'езда в Харькове 1902 г.“ і окремо праці харківського підготовчого комітету; порівн. також оголошену в „Черниговских Губернских Ведомостях“ 1900 р. „Программу для собирания сведений по Черниговской губернии к XII археологическому с'езду в г. Харькове“ „Историко-филологического Общества при Институте кн. Безбородко в г. Нежине“. Додамо, що р. 1903 для Чернігівщини було оголошено ще „Программу для собирания сведений археологических, исторических и этнографических“ (Земскій сборнік Черниговской губерніи.).

[2]) Пор. хоча-б програми „Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии“: „Программа для этнографических сведений, составленная при этнографическом отделе И. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии“. М. 1887.—„Программа для собирания сведений об юридических обычаях, составленная секретарем Отдела Этнографии при И. Обществе любителей естествознания, антропологии и этнографии д. членом М. Н. Харузиным. на основании достаяленного в Отдел Этнографии материала гг. д. чл.“ М. 1887.

[3]) Я зазначав вище тільки програми більш-менш широкого, як не зовсім загального змісту; ще більше є часткових програм,—наприклад В. Данилова: „Обращение к читателям о собирании украинских похоронных причитаний“, з поясненням, як їх записувати (Україна, VII—VIII, 224—231).

[4]) Пор. програми, що яона видала: 1) О. Курило. Початки мови. Київ 1923; 2) К. В. Квітка. Професіональні народні співці та музиканти на Україні. Програма для досліду їх діяльности та побуту, 1924; 3) Л. Шульгина Пасічництво (програми до збирання матеріялів), 1925; 4) Програми до збирання матеріялів звичаєвого права, за редакцією проф. А. Е. Кристера, 1925, а також скорочені програми до збирання пісенного матеріялу і до збирання оповідань, казок, переказів і прислів'їя, 1925 р. Підсекція матеріяльного побуту Комісії Краєзнавства при У. А. Н. та секція Сільсько-господ. народн. побуту С.-Господ. Наукового Комітету видали також дві програми: Н.-Л. Загладн. Жнива. 1923. М. Тарасенко. Косовиця.

було засновано для публікування матеріялів „Етнографічний Збірник“ (до 1914 р. вийшло аж 36 томів), а з 1899 р. ще й „Матеріяли до української етнології“ (до 1914 р. вийшло 15 томів); далі подаються загальні вказівки на те „як і що належить записувати“ з „спеціяльною літературою, наскільки вона існує в окремих виданнях“ по кожному відділу.

Не тільки збирати нові матеріяли треба уважно, ба й упорядковувати вже здобуті, зафіксовані по тих чи инших відомих пам'ятках письменства, науки.

Починаючи ще з греків, римлян, арабів, чужоземці подавали багато цікавих етнографічних відомостей про Русь-Україну. Та це розпорошено по різних виданнях, не зведено докупи, і навіть для спеціялістів не раз-у-раз приступне. Що-до нашого давнього письменства, то ми маємо тільки скорочений і зовсім не завдовільний огляд у „Введении в историю русской словесности“ проф. Владимирова (1896, текст і додатки з ст. 251); навіть давні рукописні з етнограф. матеріялом зшитки, що за останні десятиліття викликали були стільки зацікавлення, відомі більше з описів тільки.

Звернімось до друкованих етнографічних матеріялів. Сперанський та Рулін [1]) з'ясували, що одні з перших таких-о видань були численні російські співаники. Протягом 1772—1827 років надруковано по-над 90 пісень у чималій кількості варіянтів. Проте, тексти їхні ще й досі не перевидано. Отож, з їх тепер бібліографічні рідкості. Те саме треба сказати і про праці, як-от: „Описания свадебных украинскнх простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в велико-россииских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых“ Калиновського, 1777 р. „Хоч опис весілля“, завважає Ол. Грушевський: [2]) „зроблено тут неповний, без пісень, хоч в основу покладено тут матеріял одної місцевости без порівнянь і відтінків, але „Описание“ було корисне, як докладний, по-своїому, опис, уважний і суцільний“... Переглядаючи давні часописи, знаходимо багато таких дописів та заміток. В основі лежить який-небудь окремий етнографічний факт, безпосередні враження... Иноді до сьогочасного додає автор ще дещо з минулого, задля певного контрасту або щоб доповнити напівзабуті звичаї... [3]) В иншнх статтях подібного-ж характеру трапляються вже серйозніші опрацювання. Коло місцевого українського матеріялу групує автор паралелі з инших народів, слов'янських або германських. [4])

---

[1]) Сперанский, „Малорусская песия в старинных русских печатных песенниках“ (Этнографическое обозрение 1909 р. № 2—3). Пор. доповиеиия Рулиа в IV ки. Записок Іст.-Філолог. Відділу У. А. Н. 1924 р.: „Українська пісия в старовиному російському співанику“.

[2]) „З сорокових років. З Етиографічиі видаиия й плаии“. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. т. 80, ст. 91 й далі.

[3]) Пор. Лукашевича „О примечательиых обычаях и увеселеииях Малороссияи иа праздиик Рождества Христова и в Новый Год“. (Северный Архив, 1826 г. VIII).— О. Грушевський. ibid. ст. 92.

[4]) Пор. в „Украинском журиале“ 1824 р. XI,XII: „Тройцыи день или русальная иеделя“, „Иваиъ Купало“—О. Грушевський ibid. ст., 94. Деякі окремі зразки иар. твор-

Може не в такій кількості, але все-ж-таки знайдуться подібні матеріяли по виданнях польських та инших.

Всім їм місце в одному виданні. Для початку в ньому можна було-б принаймні просто збирати, об'єднувати те, що залишилося від минулого, як то, приміром, робив був Соболевський, видаючи „Великорусские народные песни" з давніх співаників. Дальший ідеал його — критично опрацювати подані в ньому тексти. До цього почасти українська етнографія вже й підійшла: пор. праці Потебні, Франка, Томашівського над піснею про воєводу Штефана [1]).

Годилося-б перевидати ще й инші пізніші збірки етнографічних матеріялів. Передовсім, більшина з них, навіть з другої половини XIX ст., мало приступна, коли не зовсім неприступна; повного добору їх немає сливе в жадній бібліотеці, за вийнятком, хіба, двох-трьох на всеньку Україну з Галичиною. Це дуже гальмує будь-яку етнографічну роботу, бо, навіть збираючи сирові матеріяли з-поміж народу, важно знати, що вже є, не раз було записано і що нове. А друге — не всі видання, надто з першої половини XIX в. однаково заслуговують на віру. Так, у збірниках народніх пісень є пісні й ненародні [2]). На це впливала двояка причина; по-перше, це було по-простому незнання, як то бачимо, прим., у Вацлава з Олеська та Жеготи Павлі; вони вміщували чисто всі пісні, не вважаючи на те, звідки їх узято... Друга причина—це свідоме фальшування пісень і видавання їх за народні; класичний приклад цього маємо в „Запорожской Старине" Срезневського [3]). Бувало й так, що видавець брав пісню народню і тільки підправляв її.

Наочним, виразним фальсифікатам збирачів або видавців, звісно, зовсім не місце в збірках народніх творів. Та не можна цього казати за всі взагалі матеріяли, що не з народу походять. Адже-ж, приміром, не можна з народнього репертуару повикидати деякі побожні пісні, різдвяні й великодні вірші і т. д., дарма, що ми дуже точно знаємо про їхнє ненароднє походження. [4]) Тут, як критерій, маємо повторити слова Ревуцького: „Коли твір хоч-би й цілком книжного походження, пройшов вже через руки народніх співців, через горнило колективної творчости, згубив свої індивідуальні риси й одбиває

чости див. у Каллаша: „Из истории малорусской литературы 20-х и 30-х годов XIX века" (Киевская Старина 1900).

[1]) Потебня, „Малорусская народная песня по списку XVI в." (Воронеж, 1877 г., Харьков, 1914); Франко, „Студії над українськими народніми піснями" (Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, т. 75–6 і д., окремо 1913 р.); Томашівський, „Замітки до пісні про Штефана воєводу" (Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, т. 80).

[2]) Пор. Данилова: Ненародные песни в украинском фольклоре (Сборник Харьковск. И. Ф. Общества, XVIII) і рецензію Гнатюка в Записках Наукового Тов. ім. Шевченка 90, ст. 237–8.

[3]) Гнатюк, ibid.

[4]) Гнатюк, ibid.

на собі сліди народньої обробки, коли записано його від справжнього народнього співця, ми не маємо права викидати його з нашого вжитку". [1])

Деякою стороною доцільніше, здається, було-б поперевидавати давні матеріяли, не зберегаючи попередніх видань у цілому, а тільки використовуючи їхні тексти в загальному порядкові, планові перевидання. [2]) Це одразу докупи зводить весь відповідний матеріял і класифікує його, але досягає своєї мети тоді тільки, коли період збирання вже більшменш закінчений [3]). Тимчасом у багатьох галузях нашої етнографії цього ще нема. До всього такий порядок перешкоджає історичним дослідам над етнографічними розвідками, порушує цільність збірок, що частенько цікаві й важливі бувають як своїми матеріялами, так і загальним своїм характером (пор., приміром, Кулішеві „Записки о Южной Руси"); поодинокі тексти, скоро їх одірвано од цілого, втрачають звязки із тим середовищем, де вони з'явилися. Отож давніші та й узагалі характерніші збірки будь-що-будь треба перевидати в цілості, а щоб легше було вишукувати сирові матеріяли, стане відповідних окремих покажчиків. Перше, найближче завдання — подати останні відомості про наявний сировий український матеріял по відповідних галузях, відділах, питаннях, мотивах; потім поволі бажано нанизувати сюди паралелі чужоземні. Що подібні покажчики необхідні, це здавна вже визнано; часткову підготовчу до них роботу не раз уже проваджувано, і серед давніх видань є, принаймні, в найдокладніших з них, вказівки на варіянти по инших друкованих збірках, а останніми часами це стає звичайним для невеличких збірок [4]). Входить в ужиток додавати сюди ще й вказівки на студії над матеріялом, що його зібрав упорядчик; для покажчиків, отут обговорюваних, такий ужиток аж надто потрібний, тільки вже в другу чергу.

Що-до студій, дослідів з обсягу української етнографії, то тут, за вийнятком хіба народньої творчости, [5]) надмірно переважають праці описового характеру, до того ще далеко не повні. Хв. Вовк, що подав порівнюючи недавно загальний перегляд матеріяльної етнографії українців, зазначав тут великі прогалини, і не встиг як слід їх виправити, заповнити в своєму нарисі. [6]) Той-таки Вовк писав, що досліджувати

---

[1]) Українські думи та пісні історичні, Київ, 1919, ст. 15.

[2]) Так, як, наприклад, робили з попередніми видаииями дум Антоиович та Драгоманов в „Исторических песиях малорусского народа".

[3]) Це в свій час з'ясувалося иа тій-же праці Антоиовича та Драгоманова, а в російській літературі—иа виданні „Песеи, собраииых П. В. Киреевским" за редакцією Бессоиова.

[4]) Пор., приміром, збірку в 31 ст „Заговоры и апокрифические молитвы по карпато-русским рукописям XVIII-го и иач. XIX в." Ю. Яворського, з дуже докладною бібліографією (від. з „Русского Филологического Вестиика", 1915 р.). Той-таки автор подав, між иишим, цікаву цілком бібліографічиу розробку в вигляді покажчика окремого мотива: „Omne vivum ex ovo". К истории сказаний и поверий о яйце". Київ 1909 р.

[5]) Див. иовіший перегляд її у М. Грушевського: „Історія української літератури, т. I (частиии першої киига перша)" Київ—Львів. 1923 р., ст. 360.

[6]) Див у II-му томі „Украиискоro иарода в его прошлом и иастоящем" 1916 р. статтю: „Этиографические особеииости украиискоro народа".

антропологічні особливості українців „ще далеко не закінчено". Не кажучи вже за те, що студійовано поки-що самісінькі ті місцевості, де українців не менш як 50% усієї людности, проминувши зовсім деякі частини з українською людністю в Таврії та Басарабії, обслідування цеє не захопило ще всіх повітів по декотрих губернях та й потрібує дуже численних додаткових відомостів. До всього Вовкові дані рішуче заперечив Д. Анучін. [1]) Перейшовши далі, до музики, побачимо, що зібрано чимало мелодій до пісень ліричних, побутових та кобзарських, далеко менше—до пісень обрядових, а вже інструментальні мелодії так що й зовсім не записані; не досліджено ще, де саме та оскільки поширено на Україні музичні інструменти, чого технічно досяг народ, їх виробляючи та на їх граючи; в загальних етнографічних працях надто мало з'ясовано, що важить музика в народньому побуті та світогляді, а також становище, побут, форми й умови діяльности професійних народніх співців та музикантів з їхніми традиційними організаціями, за вийнятком почасти тих-таки кобзарів. [2]) Не в кращому здебільша стані мистецтво пластичне: воно теж не пішло далі за збирання матеріялів, та й їх, матеріялів отих, не скрізь призбирано; ще менш можна сказати за їхнє розроблення. Звичаєве право вже більшу має літературу [3]). Більше працювали й над мовою, та ми знаємо, що й у ній чимало є спірних питань, бо навіть сучасну літературну мову не встановлено, як слід, а „нерозробленість української діялектології—страшна". [4]) Загальний, отже, підсумок розроблень аж надто невеличкий. Що-правда, инакше й бути не могло, надто бо не сприяли зовнішні умови науковій на Україні праці. Якийсь час,

---

[1]) Див. Вовкові „Антропологические особенности украинского народа" (у II томі „Украинского народа"); пор. Анучіна „К антропологии украинцев" (Русский Антропологический журнал 1918 г. №№ 1—2).

[2]) В цій справі, крім відомої, значно перестарілої, праці Сокальського: „Русская народная музыка", 1888 р., треба зазначити „Ритміку українських народніх пісень", Ф. Колесси та його-таки стислий нарис: „Наверствування і характеристичні признаки українських народніх мелодій", (обидві в Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові ч. LXXI—LXXIV, LXXVI і CXXVI). Після Колессиної праці далі ритміку укр. нар. пісень досліджував К. Квітка, порівнюючи їх до пісень инших слов'янських народів; ці студії почасти опубліковані в часописі „Музика" за 1913 рік, №№ 1—5. Підсумки пореволюційного часу подано в огляді Кл. Квіткн: „Сім років музичної етнографії на Україні" (Музика, 1925 р. № 1); „Потреби в справі дослідження народньої музики на Україні", Кл. Квіткн, днв. №№ 2—3 Музики за 1925 р. Пор. також Ф. Колесси: „З царинн української музичної етнографії" (Записки, ч. CXXXVI). Що-до інструментів народніх, то див. розвідку М. Лисенка під. псевд. „Боян": „Народні музичні струменти на Вкраїні" (Зоря за 1894 р.)

[3]) Днв. „Програми до збирання матеріялів звичаєвого права" за ред. А. Кристера 103 і д сторінки. Стислий огляд „Обычного права украинского народа" Єфименкової (II-й т. „Укр. народа").

[4]) Вс. Ганцов „Діялектологічна класифікація українських говорів", у „Записках Іст.-Філ Відділу УАН", кн. IV 1924 р., ст. 142.—Акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський Нарисн з історії української мовн (Збірник Іст.-Філ. Відділу УАН").

в наслідок минулого і пережитої кризи [1]), так буде і далі, але-ж чекати пасивно, доки такий процес сам собою закінчиться, не можна: засоби прискорити його закінчення є, і ми повинні їх використати.

Один із таких способів це систематичні критично-бібліографічні огляди попередніх дослідів по різних галузях нашої етнографії; підсумовуючи те, що й як розроблено досі, вони цим самим позначали-б були питання, що далі розробляти треба, прокидали-б до них цікавість і почасти навіть накреслювали-б шляхи. На підставі таких оглядів або в звязку з ними у нас поволі назбиралися-б цілі програми для майбутніх дослідів, рівнобіжні програмам для збирання сирових матеріялів. Розуміється, не випадає тут забувати за поновне видавання кращих давніх дослідів. Львівські видавництва подали зразки подвійного типу таких перевидань — 1) цілком наукового і 2) науково-популярного; пор. для останнього „Чари на Україні", Вол. Антоновича (в літературно-науковій бібліотеці, в перекладі і за редакцією Вол. Гнатюка); мета його [2]) безумовно заслуговує на увагу, а надто тоді, коли треба ще тільки формувати кадри працівників.

Дуже важливі були-б для всього взагалі розвитку нашої етнографії періодичні етнографічні з'їзди, на зразок кол. археологічних з'їздів російських. Роля останніх безперечна, але час їх, як з'їздів виключно археологічних, безумовно, минув, і археології на них де-далі все більше доводилося поступатися своїм місцем на користь иншим галузям народознавства Росії. Так, приміром, учені, що з'їхалися в Москву на засідання підготовчого комітету до XII з'їзду в Харкові 1902 р., „поставили на обговорення з'їзду 127 питань; з їх на відділ первісних стародавностей припадає 18 питань, на стародавності історично-географічні й етнографічні—20, на пам'ятки мистецтва й умілостей, нумізматики та сфрагістики —14, на побут хатній, господарський, суспільний, юридичний і військовий—29, на стародавності церковні—5, на пам'ятки мови й письма—22, на стародавності класичні, східні, візантійські й західньо-европейські—11, на пам'ятки археографічні—9". На виставі цього з'їзду „етнографічний відділ займав головне місце і загалом цілий з'їзд дуже велику увагу звернув на етнографію". [3]) Таким чином уже сама практика археологічних з'їздів підводить нас до з'їздів етнографічних. Етнографія в широкому її розумінні охопить на цих з'їздах усі головні галузі й питання нашого народознавства і буде сила ще живіша як археологія.

[1]) Підчас гострого періоду кризи взагалі припиняється нормальна робота—про це нема чого й казати; але й після того складні досліди, що потрібують відповідної наукової обстанови, налагодяться не так скоро, як простіші, осб-то описові праці.

[2]) „Заінтересувати ширші круги читачів незвичайно цікавою та ще й инші актуальною темою і спонукати охочих до збирання, а евентуально й опрацьовування відповідних матеріялів"... (Передне слово В. Г., Львів, 1905 р. ст 3).

[3]) Див „Праці археологічних з'їздів у Харкові й Катеринославі" в 90 т. Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові 179—230 ст., особливо ст. 186—7, 202—3, з приміткою, де автор (М. Залізняк) посилається ще на статтю учасника Харківського з'їзду проф О. Маркевича в Записках Наук. Тов. ім. Ш., т. 53.

А ще важливіший тепер розвиток у нашій Спілці краєзнавства [1]), що не аби-яку частину його становить етнографія.

Чи-ж варто, одначе, тепер, коли перед нами стоять найближчі пекучі практичні завдання, працювати хоч-би й над народньою творчістю? Не тільки варто, ба навіть необхідно, оскільки тут виявляє себе та маса, що за наших часів відограє таку видатну, головну ролю в житті. Великі, приміром, недороди, раз-у-раз у Росії повторюючись, витворили були в народі, як зазначали ще Л. Толстой та В. Короленко, певну ідеологію, що часами аж надто поважного життьового значіння набувала; тимчасом освітлити цю ідеологію допомагає як-раз фольклор [2]). На підставі знов-таки фольклорного матеріялу—українських пісень—Драгоманов обґрунтував і поставив на чергу те, що розроблюється в житті тепер [3]). Народнє лікування, прикмети, знахурство чимало й справжній медицині дали, а широкі студії над народньою музикою—це одна з найпотрібніших підвалин для виховання нового громадянства й будування нового ясного життя. Видима річ, щоб широко впливати на маси, нову культивовану музику треба зростити на елементах народньої музики, близьких масам і добре їм зрозумілих; а щоб композитори могли творити, надто далеко від цих елементів не відбігаючи і не рискуючи, що їх народ не зрозуміє, необхідна велика теоретична робота над з'ясуванням принципів народньої музичної творчости.

Отже, як бачимо, на ниві української етнографії зроблено вже чимало, та ще більше треба зробити, і то такого, що варте як-найбільшої уваги. [4])

---

[1]) Див. „Вопросы краеведения". Под ред. Вл. Вл. Богданова 1923 г. Пор. також дальше період. видаиия Центр Бюро краеведеиия при Рос. Академии Наук: „Краеведение", под. ред. С. Ф. Ольденбурга.

[2]) А. Лобода, „Голод у народньо-поетичиому освітленні" в № 4 часоп. „Наука на Украиие".

[3]) Див. Драгоманова „Нові українські пісні про громадські справи."

[4]) Звісно, етиографічні студії в иас ие можуть обмежуватися дослідами над самими тільки українцями; треба досліджувати ще й національні меншості і тим більше, що меише досліджувано їх досі. Тільки-ж ці студії вимагають окремої розвідки, якщо ие цілої їх иизки.

Віктор Петров.

Місце фольклору в краєзнавстві.

З питанням про місце фольклору в краєзнавчій роботі взагалі й краєзнавчій шкільній зокрема не все гаразд. Проти фольклору, збирання й дослідження усної народньої творчости найсуворіші догани висловлювано й найгостріші обвинувачення висовувано. Краєзнавству минулого часу та й теперішнього закидувано, що „в краєзнавстві головним чином історично-філологічний або-ж етнографічний напрямок панує, закидувано, що студій над природою, цим джерелом сил і багатств місцевого краю, не провадиться, а коли їх і роблять, то організовуються вони шляхом академічним, неприступним і незрозумілим для місцевої людности“ [1]). Краєзнавчій праці в її етнографічних ухилах закидувано, що „її одірвано від дійсного життя, що вона на життьових потребах місцевого краю не ґрунтується, не вивчає чергових болючих питань краєвого життя, не переходить до розвязання завдань поліпшення місцевого життя“ [2]). А звідсіля робили висновок, що за умов післяжовтневого життя так у галузі краєзнавства працювати взагалі не можна. І тому й відповідне гасло проголошується:

— Геть „побут селян“ та „світогляд і творчість“. Все це, як щось надто складне і, кінець-кінцем, як таке, що дуже мало дає в практичному житті, треба рішуче викинути.

Щоб з'ясувати, оскільки ці закиди справедливі й мають рацію, слід зупинитись на питанні, що таке краєзнавство.

Основа громадського життя — це трудова діяльність людей, а тому виробничі процеси й повинні лягти в основу краєзнавчої роботи. Краєзнавство—це наукові досліди над продукційними виробничими силами певної території (села, району, округи), що здійснюється зусиллями місцевої людности. З такого погляду краєзнавство можна визначити, як виробниче краєзнавство. Воно пристосовується до життя, до повсякденних практичних потреб. Звідсіля природньо повстає твердження, твердження про необхідність практичного ухилу в краєзнавстві [3]).

---

[1]) Б. В. Игнатьев, Краеведение и школа. Библиотека школьного работника. Вид-во „Новая Москва“. 1925, ст. 5.

[2]) ibid.

[3]) Докладніше див. в нашій статті: „Сучасні завдання краєзнавства й етнографії“ Життя і Революція ч. I—II, 1925 р., ст. 86—90.

Пропаганду виробничого ухилу в краєзнавстві проваджено свого часу за рахунок фольклору. Щоб довести важливість і потребу вивчати продукційні сили, дискредитували фольклористику. Тепер, коли питання про необхідність практичного, виробничого підходу до краєзнавчих проблем вирішено остаточно, можна значно спокійніше підійти до питання про місце, що належить фольклорові при вивченні продукційних сил та виробничих відносин. Для цього розгляньмо докладно пораду, що в їй негативне відношення до фольклору відбилось:

— Досліджуйте, казали, працю сільради, землеустрій, кооперацію, нарсуд, ролю комсомола, то-що. Все це матиме значно більше значіння, аніж збирання приказок і частушок [1]).

В цих порадах почувається повна нез'ясованість як того, що є за предмет фольклорного досліду, так і того, оскільки методи фольклорних записів можуть бути придатні чи непридатні для виробничого краєзнавства. Тимчасом треба завсіди мати на увазі те, що виучувати працю сільради, землеустрій, кооператив, комсомол і т. и., і т. и., можна або-ж „фольклорно", через фольклор, використовуючи властиву фольклорові техніку, або-ж „по-за фольклором", уживаючи різних инших спеціяльних метод праці. Візьмімо, приміром, досліди над працею сільради. Тут можна взяти матеріял архівний і офіційний, ознайомитись із справами сільради, з протоколами, з схемою відділів, з сферою прав і обов'язків, з взаємовідносинами з РВК'ом і т. и.; за матеріял правитиме інформація, обіжник, інструкція й протокол. При тому списано все це буде мертвою й умовною мовою канцелярії, різними „позаяками" й „з огляду", усталеними підхідками протокольного викладу, з його схемами розграфленого паперу: слухали—ухвалили... Але можна цим не обмежитись, а списати живих людей, автобіографію голови сільради, оповідання й спомини про колишніх голів сільради, про боротьбу незаможників з куркулями, спомини про колишню харчрозкладку й думки за харчподаток на цей рік, записати на засіданні сільради промови найколоритніші й найяскравіші. Списати це живою мовою живих розмов, записавши гостре слово й окремий вираз, приказку чи оповідання, розказане як приклад і дотепний довід з того чи иншого приводу сільського громадського життя, взагалі дати живе й жваве фольклорне оповідання. Виучуючи соціяльно-економічні процеси, треба на увазі мати не тільки методу цифр та підрахунків, але й ф а к т, с л о в о, л ю д и н у. Все залежатиме від доцільности й потрібности тої чи иншої підхідки викладу. В деяких випадках техніка протоколу при краєзнавчих студіях не тільки не принесе жадної користи, а, навпаки, заважатиме в праці. В багатьох випадках дослідник повинен бути не людиною канцелярії й статистиком, а фольклористом, що бере життя в його т в о р ч о м у вияві. Частушка скаже иноді значно більше од загальних, протокольних слів з їх загальним значінням.

[1]) Див. Методические письма. Науч.-пед. секция ГУС'а. Письмо 2-е. Наша волость. М. Изд. „Работник Просвещения". 1924.

За джерело негативного відношення до фольклору була незясованість для широких кіл того, що все, кожне явище господарчого й виробничого життя, коли його виучують у процесі життьових стосунків так, як воно відбилось у творчій уяві й висловилося в усному оповіданні селянина чи робітника, може стати за предмет фольклорних записів. Оповідання з соціяльним і економічним, виробничим змістом являють такий самий законний і необхідний відділ фольклору, як і побутові та фантастичні казки й оповідання. В кожному, навіть давньому, збірникові фольклорних матеріялів, візьмім от хоча-б Грінченків, знайдемо низку оповідань і переказів про панщину, кріпацтво, наймитів, господарів, про соціяльну ворожнечу багатих і бідних. Фольклор—це не тільки казка про відьму та пісня про козака й дівчину, ба й оповідання про те, як у дядька Семена „деники“ коня забрали, про те, як у голодні роки по сіль їздили, про боротьбу з самогоном, події підчас революції, про місцевого агронома, лікаря чи міліціонера... Візьміть те текстуально-записане оповідання Семена Приходька, що ми нижче друкуємо. В цьому оповіданні відбилась історія „денікінщини“, певна сторінка з соціяльного життя України за часів революції. І заразом—це чудовий зразок цікавого фольклорного запису. У Семена Приходька, людини одного оповідання, непрофесіонала оповідача, його оповідання лишилось оповіданням „розмовної мови“; у инших сільських оповідачів, оповідачів з фаху, професіоналів, спомини про революцію набувають уже певних специфічно-літературних форм, форм новели з усіма особливостями, що відзначають стиль цього літературного жанру.

Переходимо до питання, чого важать „переживання“ в краєзнавчій праці.

Нам скажуть: „Гаразд! Ми згодні, що фольклор вивчає й повинен вивчати життя, що фольклорними спостереженнями можна охопити найгостріші питання сучасности, що з фольклору може бути одна з найживіших, найдинамічніших і найпродукційніших метод у краєзнавстві, оскільки фольклор має за предмет свій сучасне життя в його творчому виявленні. Але,—скажуть,—як бути з переказами про мерців, упирів, вовкулаків, відьом, обаясників, перелесників, мавок, із закрутками, прикметами, замовами? Навіщо збирати оті обжинкові пісні, гаївки, весільні, петрівки? Яка питома вага колискових пісень? Навіщо всенька ця магія й мітологія, всенька ця нісенітниця диких і темних забобонів?“

Коли-б хоч найменшою мірою закиди проти дослідів над оцими фольклорними первісними переживаннями мали рацію, то треба було-б не поширювати, а викинути книжки Кунова, Ліперта, Ельдермана, Мюлер-Лієра й викреслити в збірках творів ті томи, що їх у Плеханова, Енґельса, Кавтського, Лафарга присвячено питанням первісної культури, культури безкультурних народів, питанням, звідки взялися міти і початкові вірування, що й досі зберегаються в житті.

І. Степанов у своїй передмові до книжки Кунова каже про необхідність пізнавального перемагання релігії. „Одкривши її коріння, ми

тим з'ясуємо умови, що при них у неї не буде жадного ґрунту. Релігійні уяви, каже Степанов, гублять всю владу, як тільки розкрити, що в основі сучасної релігії лежить світогляд дикунів. Звідсіля виникає потреба як-найуважнішого виучування мітологічного світогляду.

Дослідник підкреслює значіння пізнавального перемагання приватної власности взагалі, а разом з тим і капіталістичної власности. Власність перемагається, коли з'ясовується історична обумовленість походження й розвитку власности, себ-то, коли з'ясовується, що капіталістична власність у процесі історичної еволюції виникла, а тому в процесі дальшого руху й зникне. — В порівнянні з пізнавальним перемаганням власности пізнавальне перемагання релігії, коли підкреслюється подібна історична обумовленість тих чи инших релігійних форм, має ще більшу вагу. Студії первісного світогляду робляться актуальним питанням наших днів [1]).

Плеханов, що дуже велику увагу звертав на питання мітології, в одній із своїх розвідок, де він докладно зупиняється на магічних замовах, на чарах, на вірі в злих духів, в перевертнів, спеціяльно досліджує питання про походження первісних анімістичних вірувань (віри в духів). Зазначивши, що первісний анімізм це втілення сути спіритуалістичної філософії в її протилежності філософії матеріялістичній, Плеханов каже: „вивчення анімізму подвійну нам послугу зробить: воно не тільки сприятиме з'ясуванню наших понять про первісні міти, але разом з тим розкриє нам суть спіритуалістичної філософії. А тим ніяк не можна нехтувати, коли багато хто змагається воскресити філософський спіритуалізм [2])".

Краєзнавча праця це синтетична праця. Вона—всебічне вивчення сучасного життя. При краєзнавчому підході до досліду природа, економіка, техніка, промисловість, людина, як творча сила, народній побут,—все це досліджується в реальній комплексній звязаності цих життьових явищ.

При краєзнавчому підході ми не одриваємо питань техніки від питань побутових, побутових від економічних, питань фольклору від питань соціяльних. Фольклор комплексно звязано з виробничими процесами і тому виривати фольклор з виробничого процесу значило-б нищити цільність комплексу даних життьових явищ.

Виучуючи, приміром, жнива, як суцільний комплекс явищ, звязаний певним виробничим процесом, ми жадного права не маємо відокремлювати й одкидати пережитки примітивної культури, давніх первісних звичаїв, як щось побічне й цілком ніби-то зайве. Коли школа чи краєзнавчий або-ж сільсько-господарчий гурток при хаті-читальні береться студіювати комплекс: жнива, в ці студії обов'язково треба ввести окрім спостережень над „технікою та економікою жнив", суто-виробничими елементами, ще й спеціяльні спостереження над обрядами підчас жнив (обряди з останнім снопом—дід, спасова, іллїна борода). Ці спостереження дадуть можливість з'ясувати виробничу, практичну природу мітологічних і магічних звичаїв, продукційно-господарчі мети обрядів.

[1]) Див. Генрих Кунов. Возникновение и происхождение религии. Перевод и предисловие И. Степанова. М. 1919.

[2]) Г. В. Плеханов. Статьи о религии. Гос. Изд. Украины 1923, Киев. ст. 12.

З російських дослідників Є. В. Анічков у своїй розвідці „Весенняя обрядовая песня“ (ч. I—II, 1903—1905) висовує думку, що „вивчати обрядовий ужиток і звязані з ним гри, забавки та пісні треба, безперечно, виходячи з побутових відносин“. Найбільш послідовний що-до цього був Ю. Ліперт [1]). Ледві, каже В. Рожіцин в передмові до Ліпертової книжки, чи треба підкреслювати величезне значіння Ліпертового засобу вивчати свята в безпосередній та наймічнішій залежності від економічних відносин і в звязку з господарчим побутом. Первісні побутові основи свят затьмарено пізнішими нашаруваннями, і наука тільки з великими труднощами має можливість з'ясувати економічні їх джерела. На прикладі книжки Ю. Ліперта, каже Рожіцин, ми можемо уявити, яка важка ця праця, як обережно доводиться розплутувати питання, щоб розкрити справжню природу народніх свят. Цю працю ще не закінчено і, на нашу думку, тільки колективні досліди, до яких буде притягнуто найширші кола працівників, зможуть дати відповідні матеріяли для дальших подібних студій.

Карл Бюхер в своїй розвідці „Робота й ритм“ досліджує питання про звязок трудових пісень з роботою, з матеріяльно-виробничим життям. На його думку, ритм пісні будується на ритмі роботи, а слова пісні вироблюються з тих трудових звуків, що мимоволі вириваються при цій роботі. Ритм, згідно з Бюхеровою теорією, розвинувся вкупі й одночасно з роботою як такий чинник, що її організовує. Правда, з теорії Бюхерової не є остаточний факт науки й вона викликає багато заперечень, але тим важливіш було-б зробити низку відповідних дослідів. Треба було-б записати пісні, що малюють виробничі процеси, зібрати пісні, що їх співають підчас роботи і при тім з'ясувати, чи дійсно є такі пісні, що співають підчас роботи й ритм співу в них відбиває ритм роботи. За найпевніший зразок правлять пісні колискові, що в них ритм співу відповідає ритмічним хитанням колиски. Вказують також на „Дубинушку“, як на типову, хоча, мабуть, і штучного не-народнього походження пісню, де ритм є за засіб організації праці.

Як це не парадоксальне на перший погляд здається, але студії ритму трудових пісень, починаючи від колискових великого економічного значіння набувають. І тепер, коли в нашій Спілці особливу увагу звертають на наукову організацію праці, треба, щоб осередки НОП'у зупинились на з'ясуванні ролі ритму для організації праці. Карл Бюхер у своїй книзі наводить повідомлення з Leipz. Tageblatt від 5-VI-1908 про те, що перший практичний досвід в цьому напрямкові було зроблено в Канайоларі, штаті Нью-Йорк. Введені на заводах оркестри, щоб ритном музики керувати працею, ритмічно організовувати працю, в години, коли грала музика, збільшували кількість пророблені роботи мало не на 40% порівнюючи до звичайної продуктивности праці [2]).

[1]) Юлий Липперт. Экономические основы христиаиских праздиików. Гос. изд. Москва. 1925.

[2]) К. Бюхер. Работа и ритм. Москва 1923. стор. 185.

Ми досить навели прикладів, щоб довести, як потрібно, виучуючи виробничі процеси, дбати одночасно також і про фольклорні досліди, що в инших випадках певне практично-продукційне значіння мають.

Збирати місцевий фольклорний матеріял тим потрібніш, що наші дослідники, не маючи в своєму розпорядженні місцевих матеріялів, звертаються в своїх розвідках до фольклору негритосів з Андаманських островів чи ескімосів з Гудзонової затоки, як це робить Плеханов та инші. Коли Бухарін з'ясовує твердження, що мистецтво розвивається в залежності від економічного ладу та рівня техніки, він ілюструє це твердження прикладами, посилаючись на мистецькі примітиви бушменів та індійців, дарма що подібний ілюстративний матеріял він був-би знайшов і в наших селян.

Ось, напр., цілком, можна сказати, первісне: „Коло Ленінграду за 150 верстов од нього, в тихвінському повіті ще існують прихильники поганського культу. В лісовій частині повіту вклоняються ідолові, ‚Миколі на колесах', приносячи йому як офіру кров зарізаних тварин" [1]). Як було-б корисно, коли-б у бібліотеках Тихвінської політосвіти замість книжок про криваві офіри невідомих полінезійців були книжки про вірування й побут місцевих тихвінських селян. Коли П. Лафарг, щоб з'ясувати західньо-европейському робітникові, як ідея душі повстала й як вона змінювалася в залежності від змін у громадських відносинах, описує похоронні звичаї давніх греків або-ж наводить міт про те, що Атена-Палада обертається на птаха, або-ж коли Ю. Ліперт для німецького селянина оповідає про звичаї на Зелені Святки та Великдень у Долішній Саксонії, Богемії та Швабії, щоб пояснити германський святковий народній календар з економічного погляду,—то це цілком зрозуміло й доцільно. Треба, щоб і наші популяризатори й дослідники (І. Степанов, В. Рожіцин, Н. Рум'янцев, М. Рейснер, Трєтьяков та инші) оперували не матеріялом зібраним у муринів із Замбезі та уривками приблизно розібраних клинописних текстів Вавилону чи гієрогліфів, знайдених у Тебах, та тим, що наплутав був Геродот 2000 років тому, одвідавши скитів. Треба, щоб вони користувалися, за прикладом того-ж-таки Ю. Ліперта, місцевим фольклором, місцевим краєзнавчим матеріялом. Перед краєзнавчими гуртками лежить обов'язок — дати нашим дослідникам відповідний фольклорний матеріял!

Місцевий краєзнавчий матеріял, досліди над місцевим фольклором мають лягти в основу позашкільної політосвітньої роботи рівних гуртків при хатах-читальнях, сельбудах, робітничих клубах. Т. Дзерва цілком слушно писав у часописі „Ком. Просв." (1923, № 6): „Краєзнавчий матеріял надзвичайну вагу має як ілюстративний: ним можна ілюструвати й окремі теоретичні тези діялектичного матеріялізму і розвиток господарчих форм, історію релігії, революційних рухів та инше". („Еще о краеведении и его организации в совпартшколах"). Тільки праця над

[1]) „Известия". 17 VII 1294.

місцевим конкретним життьовим матеріялом, а не абстрактно-книжковим, призвичаїть членів гуртків доцільно провадити масову працю. Вивчення оточення дасть значно більш, аніж вивчення бушменів та асирійців.

Переходимо до питання про місце фольклору в шкільній краєзнавчій праці. Як добре всім відомо, роботу трудової школи, за новими програмами ГУС'а, мається доповнювати локальним, місцевим матеріялом. Трудова школа—це школа життя, вона вивчає те, що її оточує, і тому вона потрібує конкретного матеріялу. Звязок із місцевим господарчим та культурним життям штовхає школу взяти діяльну участь у краєзнавчій роботі. Коли школа схиляється на загально-світовий маштаб,—пише один із педагогів-краєзнавців,—вона губить краєве призначення—мету й розум нової школи. На вчителі сільської школи лежить дуже відповідальне завдання—зрозуміти краєзнавчий рух, ясно розібратись у складних питаннях шкільного краєзнавства. Треба щоб вчитель був краєзнавець. Треба ґрунтовно вивчити місцевий край, навчитись бачити, що діється навколо його. Не розуміючи життя свого оточення, вчитель не може викладати в новій школі (А. И. Дзенс-Литовский. Краеведение в сельской школе. „Новая школа в деревне". Збірник. Ленінград. 1924).

Очевидячки, в даному разі школі доводиться шукати допомоги в наукового краєзнавства, здійсняти й підтримувати або-ж самому вчителеві або-ж через учнів постійний контакт з відповідними науково-краєзнавчими інституціями і взаємно використовувати обопільний свій досвід, працю й матеріяли [1]). Вчитель і сільська школа можуть у великій стати пригоді для науки, збираючи фольклорні відомості, що в повсякденному житті діти завсіди приносять до школи. „Школа за таких умов обертається в наукову лабораторію для вивчення місцевого краю. Ми,—пише І. Богданов,—підкреслюємо наукову ролю школи, бо ця праця її матиме ті прикмети, що властиві й науковій роботі: вона спостерегатиме, досліджуватиме ці спостереження й аналізуватиме їх... Через те, що школа не зробить яких-небудь, можливо, нових спостережень, а тільки доповнить те, що існує, наукова цінність роботи не зменшиться, бо робота в школі буде наукова своїми методами... Діти—невтомні збирачі. І скеровані вмілою рукою вони складуть величезну армію дослідників, що, користуючись їхньою працею, ми зможемо провадити вивчення природи, господарства, побуту в таких глибинних нетрях, що взагалі мало приступні масовому спостереженню [2]).

Розуміється, краєзнавча робота в школі має свої дидактичні особливості й свої суто-педагогічні цілі, але те спостереження, що його зроблено точно над явищем живого життя, запис пісні чи оповідання, малюнок, нехай поганий і неохайний, але з дійсного предмета, діяграма

---

[1]) „Корреспондированне школы под руководством учителя в местное краеведческое об'единение надо признать обязательным; если что добыто школой путем изучения своего края, это надо делать общим достояннем" (Игнатьев. о. с. ст. 47).

[2]) И. Богданов. Новые школьные программы и краеведенне. Цитуємо за збірником: „Вопросы краеведення в школе". Ленінград. 1925. ст. 160.

статистичних відомостей, нехай неповних, але зібраних зусиллями самих учнів,—все це матиме також той чи инший науковий інтерес. Хатки з картону й сніг із вати непотрібні як для науки, так і для трудової, краєзнавчої школи. Те, що не можна використати для наукової мети з шкільної практики, те геть можна викинути й із школи. Бо це значить одне — даний запис, малюнок чи модель жадного не мають відношення до місцевого життя. Цей малюнок чи модель фальшивий, вигаданий, неправдивий. Це значить — школа ухилилась у: картон, вату, різнокольоровий папір і викреслені тушшю на підставі книжок діяграми. Дбати треба не про мистецький вигляд шкільних вправ, збірок, колекцій, а про те, щоб вони відповідали місцевій реальній дійсності. Науковою цінністю перевіряйте педагогічну цінність своєї шкільної праці.

Що може й повинен дати учень?—Спостереження!.. Тому спостереження й запис оцих спостережень і повинні лягти в основу шкільної праці. Краєзнавство не географія в давньому розумінні цього слова. Воно не предмет, а метода чи принцип організації місцевого матеріялу. Запровадити до шкільної практики краєзнавчу методу дослідження, фольклорні підхідки запису—це значить поставити учнів у становище дослідників і поставити шкільне навчання на справжній науковий ґрунт. Для початкових груп (I—IV) обсяг краєзнавчого матеріялу визначається принципом комплексної будови програми. Краєзнавчий комплекс стає за основну підхідку в початковій освіті. Працюючи над кожним комплексом, треба звертати увагу на обов'язкове збирання відповідного фольклорного матеріялу. Працюючи над виробничими комплексами (сівба, жнива, косовиця) невідмінно треба як-найуважніше ставитись до збирання фольклору, звязаного з комплексом. При суспільствознавчих комплексах спомини й оповідання про кріпацтво, поміщиків, аґрарний рух, 1905 рік, часи революції, оповідання з соціяльним змістом (про наймитів, панів), взагалі місцевий матеріял, тільки він і може бути за єдиний вихідний пункт. Природничі комплекси дадуть словничок місцевих назв рослин, тварин, дерев, народні перекази про явища природи (блискавка, дощ, сніг), низку народніх метеорологічних прикмет, то-що.

Найлегше збирати з учнями пісні: пісні мають сталий текст, їх пам'ятає кожен учень. Отже тему: „Запишіть пісні, що знаєте“ і другу: „Зберіть пісні“ (з указівкою на певну ділянку, яких саме пісень), треба вважати за найлегші. Далі підуть теми: „Запишіть загадки“, „Зберіть приказки й прислів'я“. За тему описову буде: „Дитяча праця, гри й забавки в нашій місцевості“. Важче записатиказку, та й тут не треба зупинятись, коли записи вийдуть спочатку недоладні. Матеріяли про народній календар і звязані з святами обряди, звичаї, вірування можна зібрати, даючи тему: „Як я провів учорашній день“ і звертаючи увагу учнів на певний обрядовий момент. Тема „Як я слабував і як мене лікували“ дасть матеріял із народньої медицини. „День нашої родини“, „Як я був на весіллі, хрестині, похороні“, боротьба старого й нового побуту, давнього й молодого покоління, різне

відношення до окремих явищ різних соціяльних груп,—усе це даватиме що-найрізноманітніший матеріял для цікавих і цінних шкільних спостережень та фольклорних записів.

Яку величезну фольклорну працю що-року робиться в школах—і все це гине, викидається, палиться. Скільки в роки 1917—22-й писали учні творів: „Як провели ми літо", „Що було вчора в селі"! Де все це? Де каракулями, незґрабними літерами, чорнилом із бузини чи хімічним олівцем на клаптиках якогось архівного паперу описане життя революційного села, процес класового розшарування й соціяльної боротьби, історія харчрозкладки, оповідання про зміну влад, про гроші, міняйлів і спекулянтів („Як ми ходили на базар", „Як батько їздили по сіль"), воєнні події в околицях села, самосуди, бандитизм і його знищення, про початок мирного господарчого будівництва? Все це загинуло, а новий матеріял останнього року гине, бо ніхто з учителів не певен, що це якусь має наукову цінність. Треба, щоб по школах у вчителів виробилась звичка: вправу на дану фольклорну тему зроблено—зібрати праці й, не виправляючи, одіслати на адресу Етнографічної Комісії. Це тим легше, що, на підставі декрету, листи й матеріяли до Етнографічної Комісії Укр. Академії Наук (Київ, вул. Короленка 54) пересилається безплатно. Можна обрати спеціяльно учнів, щоб вони листувалися з Академією Наук.

Хоч-би яким незначним і невдалим здавалось те, що записали учні, воно певну наукову цінність має. Для науки не існує значного й незначного, мистецького й немистецького, відомого й невідомого. Наука не знає такого розподілу. Для науки все цікаво, все потрібно. Для турботи: „Ну й кому то треба і кому цікаво?" не може бути місця. Хай у записах, зроблених школярами, нема нічого нового і, на перший погляд, цікавого, хай записано таке, що всі знають і скрізь знають, але й такий неновий матеріял потрібний для вивчення території поширення даного твору і для складання відповідних фольклорних мап. Окрім того, запис відомого матеріялу, загально-поширеного (якого-небудь хрестоматійно-відомого оповідання чи пісні, що з школи пішла) цікавий своїми варіянтами. Кожен твір живе в своїх варіянтах; історія твору—це історія його варіянтів. Нового й невідомого, взагалі, не знайти. Дід Нестір на Переяславщині оповідатиме казку про литвинів, яким поле, засіяне льоном, здалось морем, і вони, поскидавши штани, перебрели це море. Але ви тотожній переказ прочитаєте в оповіданні Павла Діякона про військо герулів, що, розбите лонгобардами, було таким жахом охоплене, що льон на полі прийняло за море. Не турбуйтесь, що члени краєзнавчого гуртка чи школярі або-ж лікнепівці не записали нового і особливо не шукайте чогось цікавого, поетичного та мистецького. Змагання шукати чогось надзвичайного—ворог збирача фольклору. Коли керуватиметесь подібним правилом, ви не дасте для науки нічого цінного. Для науки немає, повторюю, цікавого й нецікавого, мистецького й немистецького, значного й дрібного.

І, нарешті, остання увага. Спеціяльно на адресу тих, що хитаються: „Як-же-ж його посилати, коли воно писано малописьменними, та неохайно, та на клаптиках. Ніяково!"... Ото й добре! В жаднім разі не можна виправляти граматичних помилок і переписувати. В граматичних помилках, зроблених малописьменними, відбиваються діялектологічні особливості місцевої говірки. Малописьменні, що не засвоїли ще граматичних правил, пишуть як чують, фонетично. А тому записи малописьменних треба надсилати в невиправленому вигляді.

Збираючи фольклорний матеріял, треба дотримуватись одного: давати точний достотний запис і під кожним записом зазначати, коли й ким та від кого (село, округа, ім'я, прізвище, вік, освіта—письменний чи ні) зроблено даний запис.

Постійний і сталий звязок з науковими інституціями дасть можливість об'єднати дослідчу працю широких мас з дослідчою працею цих інституцій. Краєзнавча праця це-ж і є переважно масова колективна праця. В звязку з масами — запорука її успіху.

Коротенькі пісні („частушки“) років 1917—1925.

І. Переднє слово.

1. Ріденькі або коротенькі пісні, записані в с. В. Дубешні Чернігів. г., Остер. пов., Жукин. вол. 1921—1922 рр.

Роки всесвітньої війни й Жовтневої революції, коли кожен день приносив з собою історичну подію, нові настрої й різноманітність вражінь, роки людських шукань і боротьби, коли не було місця для спокійного споглядання,—ці роки знайшли собі відповідний відгук у селянській, за давньою термінологією, народньо-усній творчості, в народній сільській пісні.

Яка-ж форма пісні в народній творчості найбільш підійшла для виразу цього життя? Природньою формою пісні, що засвоїла схвильоване, постійно нове, постійно мінливе життя, явилася частушка.

Коротенька, 4 — 6-рядкова пісня, свавільна й одночасно трафаретна, частушка широко користується готовим паралелізмом, широко користується символікою, а тому вільно й легко варіюється; частушка оперує всіма засобами поетичної образности, метафорою, синекдохою, метонімією, що дає їй простір у виборі слів; частушка, не маючи складного мистецького замислу, легко вбирає в себе будь-який зміст. Вона й лірична й епічна. Своєрідність архітектоніки звязується в частушці з нахилом до певної сатири й гумору. Імпресіоністична що-до форми й змісту частушка, з трафаретними мотивами й прискореним темпом, вона легко твориться. Її швидко засвоюють, але й швидко забувають. Творчість її не вимагає особливого напруження чи уваги.

Жадна инша форма народньої пісні не могла-б краще як частушка освітлити той чи инший момент нашої сучасности. Вже свого часу в 900-х ще роках проф. Д. К. Зелєнін зазначав життьовий „публіцистичний“ характер частушки, її звязаність з певним соціяльним моментом:

„Частушка вообще отличается реализмом; часто она даже играет роль публицистики, отражая в себе все сколько-нибудь выдающиеся события текущей деревенской жизни“ [1]). Гнучка, еластична частушка відгуку-

[1]) Д. Зеленин. Сборник частушек Новгородской губ. Этногр. Обозр. 1905, № 2 і 3, ст. 170. Пор. також уваги в статті Н. Морева: „Современная частушка“: „Так наз. ‚дол-

валася на всі події сучасности і змальовувала їх у своїй своєрідній формі. „Частушка—уривок сільської газети“ [1]). І, дійсно, соціяльна частушка в роки війни й революції була для села за газету, широко поширену по всіх місцях держави. „Після Жовтневої Революції, — пише Ів. Капустянський,—найбільш поширеним видом народньої творчости, що на ньому відбилися події того чи иншого менту соціяльної борні, являються частушки“ [2]). „События последних лет — война и революция — породили множество песенок—частушек“ [3]).

На Вкраїні частушка живе під ім'ям „ріденької або коротенької пісні“, принаймні таку назву заховується за нею на Чернігівщині (с. В. Дубешня й найближчі). Назва „частушка“ тут невідома [4]).

Що-до мови, то частушку співається здебільшого українсько-російським жаргоном. Ця обставина давала привід декому казати, що частушка є властивість Великоросії й на Вкраїні вона явище випадкове, занесене зовні. Для такої думки можна знайти деякі підстави в тому факті, що частушку з її українсько-російським жаргоном, а то й з чисторосійською мовою на Вкраїну занесли були військові частини, демобілізовані салдати, червоноармійці, а також торбарі. На місцях, на Вкраїні частушку засвоювала, співала і утворювала, переважно, молодь і школярі, себ-то більш-менш письменні, що вчились грамоти російською мовою. Школа з її російською викладовою мовою сприяла засвоєнню частушки російською мовою та поширенню її переспівів українсько-російським жаргоном.

Але, засвоївши частушку, молодь України швидко утворювала свій власний варіянт, з місцевим колоритом, пристосовуючи до свого життя, творила й поширювала свою оригінальну коротеньку пісню.

гая песия‘ представляет собою нечто застывшее, она сохраняется в том виде, как была в к. 18 и нач. 19 вв. Не даром говорится, что ‚из песии слова не выкинешь‘. Иное представляет собою частушка, новый вид народного творчества. В противоположность долгой песне она текуча, изменчива и живо откликается на события, волнующие деревню. Новые люди, новые идеи, умонастроения, находят в ней яркое отражение. Она не обходит политики и в то же время не брезгует осмеять какого-нибудь деревенского шалопая“. („Старый и нов. быт. Сборник п/р. В. Г. Тана-Богораза. 1924 ст. 118) Те-ж каже й Ів. Капустяиський: „Частушка дуже поширсна тому, що вона є найзручнішою формою для виявлення різних почуттів і настроїв“ (Соц. пісня на укр. ґруиті. Х. ДВУ. 1924, ст. 24).

[1]) А. Буриакии. Лит. заметки. Частушка. Н. Вр. 914 № 13706, ст. 13.

[2]) О. с., ст. 10.

[3]) Д. Семеновский. Современная частушка. Красная Новь. 1921 № 1, ст. 53. Пор. також: Д. Киязев, М. Я. Феномеиов, А. Жиров, Н. Морев та ии.

[4]) Назву „коротушка“ (коротенька пісня) зустрічаємо у проф. Ю. М. Соколова. „Частушка“ Литературная Энциклопедия, т. II, стр. 1000. В різних місцях воии мають різні назви: триидички, витрібеиьки, дрібушочки (на Білорусі). Було-б бажано, коли-б збирачі, надсилаючи до Етиогр. Комісії свої записи, звертали увагу на назву, під якою відомі „частушки“, в їх місцевості. Докладний список назв великоруської частушки подано в книжці: „Сборник великорусских частушек под ред. Е. Н. Елеонской. Изд. Ком. по нар. слов. при И. О. Л. Е. А. и Э. 1914. XXVII+539 ст.; ст. I“.

Ось, напр., оригінальна коротенька пісня, що її склав один незаможнпк у Дубешні:

Я у волості служу
Члеиом Волкомиеза.
А Струк миі у вікио
Грозить із отреза.

Коли коротенькі пісні повстають часом під зовнішнім, саме московським упливом і являють у тому чн нншому внпадкові варіянт велнкоросійської пісні, то все-ж-таки вони мають суто-українське походження і їх можна звязати з коломийками. Форма коротенької 4-х-рядкової пісні здавна існувала була на Вкраїні. Візьмім, приміром, коротеньку пісню, що її склали були селяни-кріпаки про свого пана, дідича з Чернігівщини Мик. Дан. Білозерського, який „оголяв" своїх селян. Цю пісню типово „частушечного" складу записав Т. Шевченко до свого щоденника:

А в иашого Білозера
Сивая кобила.
Бодай-же його побила
Лихая година.

Щоб упевнитись, що коротенькі пісні здавна були на Вкраїні, для цього досить узятн V-й том Чубнпського. Особливо характерні з цього погляду пісні з рукописного збірника П. О. Куліша, надруковані в Чубинського. Наведемо скількись зразків:

Тепер меиі погодило,
Що прядиво ие вродило.
Та вродила чечевиця,
То буде миі фартух і спідиица.
Ст. 1184. № 244.

Опаиас вола пас,
А дівчиина бички.
Підожди, ие втікай,
Куплю черевички.
Бодай тебе куповала
Лихая годиина:
Через тебе, вражий сиину,
Меие мати била
Ст. 177. № 368.

Ой, иіхто так иебагатий
Як попові дочки:
Одиа гола, друга боса,
Третя без сорочки.
Ст. 1167. № 199.

З коротеньких українських пісень треба зазначнти коломийки [1]), що являються новою формою народньої, переважно галицької, творчости. Коломийки, як і велнкоруські частушки, виннкли в наслідок занепаду довгих пісень і взагалі в звязку з занепадом народньої пісенної творчости [2]). Коротенькі пісні тнпу коломийок поширилися й на Вкраїні наддніпрянській. Ще в 80-х роках проф. М. Ф. Сумцов писав: „Коломыйка, как определенная песенная форма, встречается в Малороссии (у Чубинского, напр. в т. V, стр. 138, 235, 512, 144); но, повидимому, здесь неиз-

[1]) Ось, иапр.:

Коломия не помия,
Коломия місто;
В Коломиї дівчатоньки,
Як пшеиичие тісто.

[2]) „На возиикиовеиие и развитие коломыйки повлияло... общее обветшаиие всех форм млр. нар. поэзии". Н. Ф. Сумцов. „Коломыйки" изд. ред. „Киев. Ст." Київ. 1886, ст. 2-3.

вестно самое иазвание коломыйка“ [1]). Ця типова українська коротенька пісия, як певиий вид української иародиьої творчости, здавиа відбивала поточне життя: „Коломийки—се коротеиькі пісиі,... иі одна поява иародиього життя ие помииеиа в иих, кожда иаходить у иих свій відгоміи“.[2])

Дивлячись на появу у иас частушок, як иа факт зрощеиия (коитамінації) як російської, так і української традицій, ми повинні зазиачити, що коротеиькі або ріденькі пісиі покрили одии час инші пісні й паиували иад пісиями сільської вулиці Вкраїни—у всякім разі більш відомої меиі Чернігівщиии.

Рідеиькі або коротенькі пісиі, зібрані иами иа Чернігівщиии (с. В. Дубешия), відбили багато явищ воєииого й революційиого життя.

В ці роки Украіиа пережила зміиу влад. Частушка згадує за перебуваиия гетьмаиа; фіксує важке пригиічеиия підчас перебувания иімців:

Ой, Вукраїна
Да хліборолная.
Німцу хліб оддала.
Сама голодиая. [3]).

Поява Петлюри й важке стаиовище, що утворилось у наслідок військових подій, знайшло відгук у пісиях:

І шуме, і гуде
Леніи, Троцький іде,
А Петлюра гайдамаків
Із собою веде [4])

Ой Вукраїиа
Да із Петлюрою
Залила ти иам сало
По-за шкурою.

Єсть пісиі й про Деиікіиа і про розбишацтво Махиівське. Не миули пісиі й баидитизму, иападів і розстрілів відомого с. Жукиині иа Чернігівщиии баидита Струка:

Я у волості служу
Членом волкомнеза,

А Струк миі у вікио
Грозить із отрвза.

Ще року 1921—1922-го співали в Дубеші частушки, що, очевидячки, виникли ще за часів передреволюційних про „прапорів з прикажчиків“ і про сестер-жалібниць з „прачок“:

Колись я була прачка,
Звать меня Лукер'я;
А тепер на хронті—
Сестра милосердя.

Колись я був прикащик,
Звать меня Володя,
А тепер на хронті—
Ваше благородв.

---

[1]) Ibid.

[2]) Вол. Гиатюк. Коломийка. Т. І. Передив слово. „Етиогр. Збірник“. Т. XVII. Львів. 1905, ст. XIII.

[3]) Таку саму частушку записав В. Білий у Київі. На Катериославщині маємо варіянт:

Ах, Україна, хлвбородная
Да плодородная.
Отдаєш продналог,
Сама голодная (1922).

[4]) Пор. у Чубииського (т. V, ст. 648, № 251)

І шумить, і гудить
Дрібен дощик іде.

А хто-ж меие, молоду,
Та до-дому доведе.

На підставі них виникли нові, аналогічні:

Колись я був смащик,
Смазував вагоии.
А тепер комісаром,
Іздаю закони.

Колись я був смащик,
Смазував карети,
А тепер комісаром,
Іздаю декрети.

В коротеньких піснях знайшли собі місце згадки про контрибуції, що були при всіх владах:

Що на Вкраїні
Да лєворуція,

Надоїла мужикам
Коитрибуція.

„Неприємні для несвідомих,—пише в своїй книжці Ів. Капустянський,—хлібні податки викликали до життя частушки, що з них можна бачити, як вони собі уясняли їх призначення: „Не дивіться братани, що ми комуністи. Мужики нароблять хліба, а ми будем їсти“ [1]). Подіб ні-ж варіянти записувано й по инших місцях, також у Дубешні.

Матеріяльна скрута, поширення бандитизму, а поруч того грабунки, відсутність та дорожнеча предметів загального споживання висловилися в жалкуваннях:

Ой, маменька,
Що за нація:

Разбой, грабьож,
Спекуляція [2])

Коротенька пісня в гострій епіграмі описує дезертирів, що повтікали на село, підкреслює їх егоїстичне шкурництво, коли на фронті продовжувалась напружена ще боротьба:

Я на бочці сидю,
Одливаю воду;
Дезертири на печі
Зділали свободу.

Дезертир молодой
Вже пораиений,
На базарі торгував
Рибой жареиой.

Ой, картошка цвіте,
Цвіти валютьця,

Дезертири ідуть
Спотикаютьця.

Иноді стомлений війною дезертир уважає себе в праві лишити фронт, повернутись до родинного життя й не боїться погрозливої небезпеки—бути спійманим:

Дезертир молодой,
Чого жеиисся?
Як приїде отряд,
Де ти деиесся?

Я отряда ие боюсь,
Ні якого діла.
Жиду в руки не дамсь
Пойду служить сміло.

Голод, економічна криза, падіння цінности паперових грошей—все це породило відповідні пісні:

Ой, Хайка моя,
Голод наближаєця,
Бо розвьорстка мужиков
Плохо виполняєця.

Колись були деиьги,
А тепер бумажки.
Колись були девки,
А тепер моиашки.

[1]) О. с., ст. 22.

[2]) Пор. варіяит з Катеринослава:

Ой, Україна,
Да что за нація,

Где не гляиь
Бандитизм, спекуляція
(Зап. В. Білий. 1920)

Загострення голоду в містах, коли село менш відчувало голод, викликало появу „міняйлів“ і „спекулянтів“ на селі. Село, не входячи в скруту людини з міста, висміювало торбарів:

Спекулянти ідуть
Спотикаюця,
А мука з клумака
Висипаєтьця

О. В. Олексієва.

2. „Яблучка“ й „лимони“.

Більшість сучасних пісенних новотворів належить до так званого „яблучка“, найулюбленішого жанру революційної частушки.

Де саме повстало „яблучко“, тепер важко сказати. Загально поширений погляд, наче яблучко виникло десь на півдні України [1]). Між иншим, гадали були, що „яблучко“ утворили матроси відомого „Алмазу“ [2]). Але, зрештою, не так важно, де саме виникло яблучко. Дуже може бути, що воно виникло в декількох місцях разом, особливо, коли взяти на увагу, що своєю формою воно наближається до давньої пісні. І якраз „яблучко“ й цікаве тим, що в ньому поруч давніх підхідок та форм зустрічаємо сучасний злободенний зміст.

„Яблучка“, частушки, формою своєю наближаються до перезвяних пісень, або-ж до тих імпровізацій, що ними обмінюються дружки та бояри на весіллі [3]). Деякі місця „яблучка“ наочно доводять свій звязок з давніми пісенними формами та свою від них залежність. Наведемо кілька прикладів. Саме початок:

Ой, яблучко,
Куда котісса...

не є щось нове. Ми його знаходимо в запису року 1908-го:

Котись, яблучко, Оддай, матінко,
Куда котишся, Куди хочеться [4]).

(З пісень, зібраних Д. І. Яворницьким. Катеринослав 1908).

---

[1]) Збираючи „яблучко“, учень 7-ой гр. однієї з київських трудшкіл записує: „Эти куплеты пришли к нам из Одессы. Сочиняли их матросы, и они появились в Киеве, приблизительно, в 1918 году“ (С. Паньківський 17 років).

[2]) Див. Ів. Капустянський. О. с., ст. 25. Нам довелося бачити друкований текст „яблучка“ з нотами р. 1917-го, коли ще на „Алмазі“ не відбулися ті події, що з ними звязується поява цієї пісні. На жаль, ми не маємо на руках цього раритету й не знаємо, чи збереглося видання взагалі.

[3]) Пор. з весільною піснею, що її записав Д. Градиленко у м. Городищі на Шевченківщині (З архіву Етн. Ком.).

Котилося, яблучко По тину,
З Миргорода. А ти золото
Підкотилося По йому,
Під ворота. Бо йде молода
Стелися, хмелю, До дому.

[4]) Пор. Катилося яблочко, Ты меня любишь,
Розовый цвет. А я тебя нет.

Це записано поруч з приказкою: „Котилася торба з великого горба“... (З архіву Етн. Ком. Зап. О. Власова 16 років. Київ. Солом'янка).

Такі рядки, як

Ой, Озьорка (базар у Катериославі) горить,
У нас в селі днмно...[1])

безперечно, нагадують рядки з пісні про Турбаївську катастрофу, відомої в багатьох варіянтах:

У Київі огонь горить,
А в Полтаві днмно.
(Запис Т. Лукашевича. Архів Етиогр. Ком.).

І до цілої низки образів „яблучка" можна підшукати відповідні прототипи в давніх піснях. Такі вирази, як „я по вулиці йду — пригинаюся", „у пшениці лобода, у житі волошки" добре відомі народній пісні. „Яблучко" брало з сучасности зміст, а формами, підхідками, образами користувалося часто-густо старими—розуміючи це слово не як „старовинний", а у відносному значінні.

Творилося „яблучко" і в селі і в місті. Одміна поміж тими й другими полягає в тому, що коротенькі пісні, витворені на селі позначилися виразнішою спорідненістю з формами давньої народньої пісні.

Але „яблучка"—це метелики, що живуть тільки день. Вони зникають так само швидко, як і з'являються. Їх легко засвоюється, але не менш швидко забувається. Тепер „яблучко" вмирає, коли не вмерло вже цілком: [2]) на окремі пізніші прояви вважати не доводиться. І це цілком зрозуміло: змінився темп життя, змінилися соціяльно-економічні умови, що на їх тлі з'явилося було „яблучко",—й сучасна пісня шукає иншої форми. Нові часи—нові пісні.

На ґрунті „яблучка" виникли „лимони", що користувалися успіхом „яблучок". Треба мати на увазі гру слів: „лимон"—овоч, як і „яблучко", й „лимон"—назва славетних мільйонів за часів загальної грошової дефляції. Що „лимони" замінили були „яблучка", видко хоча-б з першого куплета:

Яблочко петь перестали — Ои лнмончнком зовется
И другой мотив достали; — И повсюду так поется.

По суті—це було те саме „яблучко".

Покатнлися лнмоны — Поднимайте, бабы, юбки—
По чистым тарелкам. — Будет перестрелка.

Але „яблучко" мало, до певної міри, героїчний характер; воно відбивало настрої, переважно, селянської маси; „лимони-ж" відбивають настрої „обивательського" міщанського середовища, настрої спекулянтів і крамарчуків, власників „хоркових шуб" і „срібних портсигарів". Апогей

[1]) Пор. запис Ганнн Слакви. Село Боровське, Верхиьодиіпровського пов. Березень 1915.

Ой на горі горнть, — То їм з салдатів дивио!
А в Росії димио... — Пішли наші иекрутики,
В кого нема салдатів, — Тільки зброю вндио...
(З Архіву Ети. Ком. Подав Ар. Вержбицький).

[2]) Одии з кореспондентів Етногр. Ком. повідомляє: „Вже рік як ие співають „яблучок". (Тагаическнй райои иа Канівщниі).

розвитку й поширення „яблучка“ припадає на 1919—22 роки, „лимони“ звязані з початком „непу“—1922—1923-м роками.

1924—25-й рік приносять нові пісні. „Яблучка“ забуваються, виходять з ужитку й „лимони“. На місце модної свого часу коротенької пісні приходять довгі пісні. Серед молоди поширюються довгі пісні штучного походження, пісні з різного роду збірників пісень, пісні, що відбивають явища нового побуту [1]).

Ось, напр., з кінця 1924-го р. між селянською молоддю дуже поширилась пісня, що співають її на мотив давньої пісні: „Ой полола дівчина пастернак, пастернак“:

Ой, полола дівчина
Буряки, буряки—
Де взялися комсомольці,
Юнаки, козаки.
Вони тую дівчиину
Узяли, узяли;
В комсомольський осередок
Привели, привели:
—Стань тут, не крутись
В ЛКСМ запишись.
—Занесіть в протокол, протокол,
Передайте в окружком, окружком.
Передайте в окружком,
Що вона піде
Лєнінським шляхом [2]).

Коротенькі пісні, отії всі „яблучка“ й „лимони“ років 1918—23-го забуваються й зникають надто швидко. Тому треба поспішатися, щоб записати ці цікаві документи часу, цей своєрідний жанр соціяльної пісні, що була й за сатиру й гасло, і відбиток загального настрою громадянства, ухилів окремих його груп, то-що.

Зробімо-ж це діло сьогодні! Бо записувати „яблучко“ взавтра може бути запізно!..

В. Білий.

---

[1]) Ось як один піонер, учень II-ої трудшколи описує пісні, що їх співають на Соломʼянці в Київі: „Особенно много поют на Соломенке по вечерам, иногда и днем, это мальчики лет 12-ти и 18-ти. В даиной местности большею частью поют под праздники, поют частушки, большею частью антирелигиозные, а также и революционные, так как здесь большею частью пионеры и комсомольцы. В даиной местности имеются следующие песни. „Жил был на Подоле Хаим Пик“, „Клавочка“, „Чумчара“, „Журавель“ и т. д. Это все из отдела частушек. Еще имеются и военные песни „Через речку да перешли, на поляне стали“ и др. Комсомольские поют, напр., „Смена“ „Наш паровоз“, „Молодая гвардия“ и т. д., а также и пионерские, напр., „Звезда с пятью углами“ и др. Более популярные песни среди молодежи это — революционные. Старые частушки и вообще старые песни выходят из употребления потому, что вся молодежь заинтересована в новых песнях“. (П. Астапцев. 16 років. 1925. З Архіву Етногр. Ком.).

[2]) Записала В. О. Матушівська цього року в Заріччі, в Білій Церкві. В такому-ж варіянті наприкінці року 1924-го записав у Чигирині Ів. Лютий. В трохи зміненому вигляді у травні цього-ж-таки року записали цю пісню ми в м. Баришполі на Переяславщині, а саме (рядок 10-й і далі):

— У комсомол запишись,
Диб, диб, в комсомол.
— Занести в протокол, в протокол,
Та й послати в окркомком.

II. Матеріяли.

Коротенькі пісні („частушки“), що тут друкуються, подано було до Етнографічної Комісії різними особами. Вол. В. Білий подав записи з Київщини (ч. ч. 3, 4, 5 1918 р.); 17, 28, 46, 47, 59 (1919—20 р.), 61, 62, 63 (1921—22 р.); 76, 88, 94 (1921 р.); 105, 106 (1923); 108, 113, 114, 115, 119, 124 (1921—22); з Полтавщини (ч. ч. 1 (1918), 10, 44 (1919), 55, 56 (1922), 64, 69 (1923); 73, 81, 82, 85, 86, 95 (1920); з Катеринославщини [ч. ч. 7, 8 (1918), 13, 14, 15 (1919), 25, 26, 30 (1920), 33, 34, 35, 37, 36, 38 (1921) 39, 40, 53, 54, (1919), 68, 84 (1920). О. В. Олексієва записала р. 1921—1922-го в с. В. Дубечня Остер. окр. на Чернігівщині такі числа: 6, 9, 11, 32, 41, 42, 45, 58, 60, 65, 66, 67, 72, 83, 92, 93, 96, 97. Т. Д'яченко записав р. 1925-го в с. Верхній Рогачик Мелітоніль. окр. на Катеринославщині ч. ч. 12, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 31, 74, 75, 90. Ар. Вержбицький подав записи з м. Верхньодніпровського (ч. ч. 27, 29, 57); Б. Матушівський записав р. 1924-го (Київ) ч. ч. 2, 28, 43, 77, 78, 80, 87, 89, 107, 120, 122; Ів. Галюн записав у Ромнах р. 1923—1924-го ч. ч. 52, 70, 71, 99 100, 101, 102, 104. В. Петров та В. Білий записали р. 1925-го в Баришполі на Переяславщині ч. ч. 48, 49, 50, 51, 78, 79. Ів. Снігур подав запис (ч. 103) з с. Кожухівки на Гуманщині.

1. Я на бочке сижу,
   Під бочкою виноград.—
   Пронив Миколка Росію,
   А Керенський—Петроград.
2. На столе стоїт тарелка,
   А в тарелке виноград.
   Ніколай продал Росію,
   А Киренский Пітроград.
3. „Розтислав“ і „Синоп“
   За республіку.
   Но девіз наш один:
   „Резать публіку“.
4. Всй буржуєв—
   Зачем саботіруют!
   А матроси за то
   Реквізіруют.
5. Ей ти, Муравйов,
   Куда котиться?
   Деньги взял і удрал—
   Не воротиться.
6. Ой, яблочко,
   Куди котиться.
   Німцу в руки попадеш,
   Не воротиться.
7. Ой, яблочко,
   Куда котиться.
   Немцу в рот попадьош,
   Не воротиться.
8. Ми храбри на словах.
   Тут до смеха-лі.
   Но ліш немци прішлі,
   Ми уехалі.
9. Ой, яблочко,
   Куда котиться.
   Ой, мамонька,
   Замуж хочеця.
   Не за Леніна,
   Не за Троцького,
   А за гетьмана
   Скоропадського [1]).
10. У полях, на степах
    Та жовтії кості.
    Що робитимеш комбед—
    Іде кадет в гості.
11. Я на бочці сидю,
    Під бочкою склизько.
    Ой, тікайте-ж комуністи,
    Бо Денікін близько.
12. Ой, мамонька,
    Я українка.
    Оддай заміж за кадета,—
    Буду баринька.
13. Ой, яблучко,
    Да червивое.
    В добровольцах служить—
    Дело паршивое.
14. Ой, яблучко,
    Да малосольное.
    Денікінці—
    Босяки малохольние [2])
15. Доброволець молодой—
    Золоті ногони.
    У Совета все забрав
    І хліб, і вагони.

---

[1]) Вар: За матросика
За балфлотського. (Київщина).

[2]) Пор. варіянт побутовий:

Ой, яблочко Ой, девочки
Малосольное, Малохольние (с. В. Рогачик).

16. Ой, кадети, ви кадети,
Познімайте полєти,
Ой, дайте свободу
Трудовому народу.
17. Параход ідьот,
Вода кольцами.
Будем рибку ловить
Добровольцами.
18. Параход іде
А дим кольцами.
Будем рибку кормить
Добровольцями.
19. Параход іде,
А дим степами.
Будем рибу кормить
Охвицерами.
20. Ой, яблучко,
Редиска молодая.
А кадети-дураки
Іщуть Ніколая.
21. Ой, яблучко
Покатилося,
А кадетськая власть
Провалилася.
22. Ой, Україна—
Хліборобная.
Хліб кадетам оддала
Сама голодная.
23. Ой, Україна
Велика-широка.
Посадила на престол
Деніка-дурака.
24. Ой, у батька Махна
Золоті підкови.
А кадети, дураки,
Б'ються за погони.
25. У пшениці лобода,
У житі волошки.
Ішов Деніка на Махна
Забарився трошки.
26. Ой, яблучко,
Да влежалося.
Чогось мені до Махна
Забажалося.
27. Розвивайсь, молодий дубе,
Зеленими листочками,
Бо прийде батько Махно
З своїми синочками.
28. Ой, яблучко
Із листочками.
Їде батько Махно
Із синочками.
29. Ой, яблучко,
Під вербичкою.
Запріг Махно жида
Й їде бричкою.
30. Комуніст, комуніст,
Зачем женішся.
Прідьот батько Махно,
Куда денешся.
31. Спікулянт, спікулянт
Спікулірус.
Прийде батько Махно,
Ліквідірує.
32. Ой, яблочко
Наливаєця [1])
Махно жида залигав [2])
Да й катаєця.
33. Красне яблучко,
Коло його лист,
Пішов батько не так,
Зірвав увесь міст.
34. Ой, яблучко,
Да качаєця.
А привольнос життьо
Нам кінчаєця.
35. Ой, яблучко,
Да закотилося
Як би трохи ще пожить,
Як за батьком жилося.
36. Ой, яблучко,
Да виноградноє,
При Махне била нам
Жизнь отрадная.
37. Ой, бочка була
Да розсипалась.
Банда батька Махна
Да засипалась.
38. Я на бочкє сижу,
Бочка вертиця.
Ой, пішов-би до Петлюри—
Махно сердиця.
39. Я на бочкє сижу
Да й качаюся.
Як Деніка приде,
З Махном попрощаюся.
40. Я Деніки не боюсь.
Втечу до Петлюри.
В жупан синій одягнусь
Да втечу до Сури [3]).
41. Ой, яблочко
Меж листочками.
Їде батько Петлюра
Із синочками.

[1]) Варіянти: „розцвітається“, [2]) „зануздав“ (с. Вер. Рогачик). [3]) Суреький поріг на Дніпрі, кубло бандитів.

42. Я на бочці сидю,
Під бочкою куля.
Ой, тікайте, товариші,
Бо їде Петлюра.
43. Я на бочке сижу,
А под бочкой слизько
Утікайте комуністи,
Бо Петлюра близько.
44. У Київві дощ іде,
В Переяславі слизько
Ой, тікайте, комуністи,
Бо Петлюра близько.
45. Ой, Вкраїна.
Да із Петлюрою.
Залила ти нам сала
По-за шкурою,
46. Ой, яблучко,
Да загніваєця.
А Денікін
Да разбоєм занімаєця.
47. Ой, яблучко,
Да румяніця.
От Петлюри нічего
Скоро не останеця.
48. Я на бочке сижу,
Під бочкою молоко.
Розузнали партизани,
Що комуна далеко.
49. Ой, яблочко,
Із листочками.
Пан Чорний іде
Із синочками.
Пан Чорний іде,
Партизанів веде.
А комуна удирає,
Всі Хоцьки [1]) оббирає.
50. Ой, яблочко
Розрізаєця.
Чорний жида осідлав
Та й катаєця.
51. Ой, яблочко,
Розрізаєця,
Кулішова [2]) партія
Розбігаєця.
Партизани з-за гори
Уеміхаюця.
52. Генерали всьо ділили
Розділити не могли.
Ленін з Троцьким всьо ділили,
До кінця не довели.
53. Ой, забрав, получив
Да хату німецьку [3])
Чого-ж мені не служить
За власть совецкую.
54. Ой, яблучко,
Да краснобокоє,
Прийдьот Троцький,
Приведьот й армію
На буржуїв жестоку.
55. Ой, яблучко
Да пролетарськоє,
Тепер камуні не жизнь,
Життьо царськоє.
56. Ой, яблучко
Да скороспелоє.
Комісарскоє правленье
Неумелоє.
57. Параход іде
І до пристані [4]).
Будем рибку годувать
Кумоністами
58. Параход іде
Да іспорожнений.
Будемо рибу кормить
Да незаможними.
59. Ой, катілось яблочко
Да з комбеда.
Ой, красная армія
Без обеда.
60. І шуме, і гуде,
Ленін, Троцький іде,
А Петлюра гайдамаків
Із собою веде.
61. Ой, яблучко
Да з Італії [5])
Не хочеться воєвать
Пролетарію...

---

[1]) Село на Переяславщині.

[2]) Куліш згадується в «Бандитському інтернаціоналі», записаному на Київщині С. Пилипенком і надрукованому в книзі Ів. Капустянського, ст. 27.

[3]) Себ-то одержав хату німця-колоніста, що їх багато на Катеринославщині.

[4]) Варіянти:

а) Вот под'ехал параход
К голой пристані... (Київ).
б) Параход іде
Прямо к пристані...
(с. Вер. Рогачик).
в) Параход іде
із гусарами.
Будем рибку кормить
комісарами.
(Тамо-ж).

[5]) За часів Генуезької конференції.

62. Ой, хронт наш увесь
Розбігаєца.
А панськая армія
Приближаєца
63. Ой, Росія моя—
Еміґранская.
Да на Києв собралася
Сволоч панская.
64. Ой, яблучко
Да наливаєца—
А Совецкая власть
Да укріпляєца.
65. Ой, яблочко
Наливаєца.
А Совітськая власть
Розбігаєцця.
66. Ой, яблочко
Покотилося.
А Совітськая власть
Воротилася.
67. Ой, яблочко
Наливаєцця.
А Совітськая власть
Утвержаєцця.
68. Ой, яблучко
Да сушеное.
Не легко у партії
Неученому.
69. Ой, яблучко
Да печеное.
Плохо на свете жить
Да неученому.
70. Чим вже тільки не ловили—
Продподатком, змичкою.
А воно (яблучко) все котиться—
Має лиху звичку.
71. Розколоти хтіли порівну—
Не колеться.
Нюміж непом, поміж сепом
Воно (яблучко) котиться.
72. Ой, яблочко,
Красна половинка.
Мій муж большовик,
А я вукраїнка [1]).
73. Ой, яблочко
Да путівочка.
Мій муж большовик,
Я вкраїночка.
74. Я на бочці сиджу,
Пролітає птичка.
Мой милий—большовик,
А я большовичка.
75. Я на бочці сижу,
Пролітає качка.
Мой милий гайдамак,
А я гайдамачка.
76. Я на бочке сижу,
А под бочкой качка.
Мой муж большовик,
А я гайдамачка.
77. Попереду грузовик,
А позаду тачка.
Мой муж большевик,
А я гайдамачка
78. Я на бочке сижу,
Під бочкою склянка.
А мой милий комуніст,
А я партизанка.
79. Я на бочке сижу,
Під бочкою склянка.
Що мій милий большовик,
А я—спекулянка.
80. По своєй, по красоте
Я теперь уверена:
Єсли Троцький не возьмет,
Вийду за Чичерина.
81. Ой, яблучко
Да налівное.
Розклеїли об'явленіе
Да призивное.
82. Ой, яблучко
Да наливаєця.
Молодой да салдат
Слізми обливаєця.
83. Я на бочці сидю,
Одливаю воду.
Дезертири на печі
Зділали свободу.
84. Ой, Озьорка [2]) горить
У нас в селі димно,
У гаї ночувать
Дезертиру зимно.
85. Я по вулиці йду—
Прпгинаюся.
В дезертирах состою
Та ховаюся.

---

[1]) Ой, яблочка Мой муж большовик,
Половиночка. А я украіночка.

[2]) Базар у Катеринославі.

86. У городі горе—
Мобілізація.
А у нас на селі—
Одна спекуляція.
87. Ой, яблочко,
Куда котишься.
Мене в рот попадьош—
Не воротишься.
88. Ой, яблочко,
Да куда котисся.
На базар попадьош—
Не воротіся.
89. Ой, яблочко.
Да куда котіся.
Нонадьося спекулянту,
Не воротіся.
90. Спекулянт молодой,
Чого журися?
У Москві сто рублів
Стое куриця.
91. Ох, яблочко
З виду кругленько.
Ох, мамочка,
Жить стало трудненько.
92. Ох, яблочко
Кисло-сладкое.
Без штанов, без рубашки—
Діло гадкое.
93. Ой, яблочко
Кисло-сладкое.
А суп без картошки
Діло гадкое.
94. Ей, Одеса,
Чого нос повесіла?
Коли с голоду не здохнеш—
Будет всесло.
95. Спекулянти
Да спекулірують
А товаріші
Да реквізірують.
96. Ой, яблочко
На іголочкі.
Ой, гай, буржуй,
Самогоночки.
97. Я на бочці сидю,
Бочка котиться.
Нема денег ні копейки,
Випить хочеться.
98. Я на бочке сижу,
Бочка котиться,
Денег нету ні коп'я,
Шамать хочеться.
99. Ох, ти яблочко,
Да куда котишся.
Ох, за непмана
Та замуж хочется
100. Вся Европа в дурнях стала
Марно воювала!
Того яблочка немає—
В руки не попало.
101. Конференції скликали,
Того яблочка шукали.
Та ще й досі не знайшли,
Ні до чого не прийшли.
102. Скільки літ воно котилось—
Тільки царське.
А тепер все котиться
Пролетарське.
103. Куди йдеш, куди йдеш?
Куди поспішаєш?
— В райпродком, за пайком,
Хіба ти не знаєш?
104. До женвідділу ходила
І на біржі я була.
Кажуть скрізь немає діла,
Щоб удруге я прийшла.
105. Хоч ти й главний комнезам,
Їсти-ж я тобі не дам.
Піди, хліба зароби,
А тоді мене люби.
106. Іди, бридкий, та не муч.
Бо оддам у всевобуч.
Тебе будуть муштрувать,
Мене хлопці цілувать.
107. Нам яблучко петь запретили.
Мы другой мотив купили.
Он лимончиком зовется
И везде теперь поется. [1])
108. Яблочко петь перестали.
И другой мотив достали.
Он лимончиком зовется
И повсюду так поется.
109. Покатилися лимоны
По чистым тарелкам.
Поднимайте, бабы, юбки,
Будет перестрелка.
110. Покатилися лимоны
По чистому полю—
Собирайтеся, блатные,
По куску на долю.

[1]) „Лимони“ записувано в Київі. Утворені в міщанському середовищі, на околицях міста, „лимони“ складено, мало не виключно, російською мовою, а тому ми й друкуємо їх російським правописом. Ч. ч. 91, 98, 111, 112, 116, 117, 118, 121, 123 записали учні II-ої Зал. Трудшколи (Київ. Солом'янка: Козел, Будко, Астанцев, Паньківський).

111. Раньше пили мы чаек
И к нему лимончик.
А теперя пуд муки
Стоит миллиончик.

112. Наши попы обеднели,
Продают иконы.
Раньше пели „аллилуя“,
А теперь „лимоны“.

113. Вы сидите на балконе,
Чай с лимоном пьете.
А когда придет Деникин [1])
Что вы запоете?

114. Приходили к нам солдаты,
Пред'являли нам мандаты,
Чинно, мирно, благородно
Забирали, что угодно.

115. У жены ботинки сняли,
У меня костюм забрали;
Остались на две персоны
Лишь дырявые кальсоны.

116. Пришли с обыском ко мне
Человек так двести.
Постояли и ушли
С портсигаром вместе.

117. Шубу-то хорьковую
Сняли два бандитика.
Это, верно, новая
Эконом-политика.

118. Мы же с вами
Изучаем новую грамматику
И с пустыми животами
Лазим по Крещатику.

119. Ой, в республике свободной
Да намучимся,
Пока мове украинской
Да научимся [2]).

120. Вот приехал гражданин
В пять аршин в окрестности.
Это, верно, делегат
Из голодной местности.

121. Посмотрите на нее:
Семь сажень у поперечности.
Видно, прибыла вчера
Из голодной местности.

122. Поезд к Киеву подходит,
Машинист свисток дает.
Выгружайтесь, спекулянты,
Реквизиция идет.

123. Нет ни сахару, ни чаю;
Нет ни хлеба, ни вина.
Спекулянты голодают—
Морда шире колеса.

124. Ты закрылася чего
Своим фартучком?
Целоваться можно будет
Лишь по карточкам.

Серед матеріялів, що їх надіслав до Комісії Етнографічний гурток при хаті-читальні с. Війтовець на Переяславщині, ми знаходимо цікаві записи частушок з приспівами. Такі „яблучка“ з приспівами стріваються не часто й тому ми дозволимо навести декілька прикладів.

1. Ой, Україно,
Широка, широка,
Поставила гетьмана
Дурака, дурака.
Ой дом, на дом.
Та на дом, на дом.
На дом, на Дон
Та на Дон, на Дон.

Той-же приспів, що в 1-му.
Записав Петро Білоног (13-VII-25).

2. Ой, яблочко
Із патурою.
Іде батько Махно
Із Петлюрою.

Той-же приспів, що й в 3-му.
Записав Кирпло Мудрак [3]) (22-VII-25).

3. Раньше был он смазчик,
Смазывал вагоны:
А теперь посмотріш—
Золоти погони.
Тара ірді тардом,
Тара ірді тардом.
Тара ара рардом,
Тара ара рардом.

4. Раньше он в буфеті
Подносил конфеты;
А теперь посмотришь—
Іздайот декрети.

Наведемо декілька варіянтів до „яблучок“.

[1]) Варіянти: Петлюра, поляки, комуна.

[2]) Співали дівчата на околиці Київа („Новое Строение“), де мешкають, переважно, росіяни-міщани.

[3]) Ці частушки співалися р. 1917—22-го. Прим. записувача.

1. Ой, яблучко
Та на блюдечку.
Денікин удрав,
Більшовик тутечки.
2. Ой, яблучко
Покотилося,
А Денікінська влада
Провалилася.
3. І шумить, і гуде;
Мій милий,
Чорнобривий
У чительню іде і т. и.

Записав уч. 7-гр. Трудшколи м. Бровари (Київ. ок.) Д. Чепурний. Подав Г. Савчук.

Володимир Білий.

Оповідання селянина про те, як він права добивався у денікінців.

Од Семена Приходька в селі Війтовцях київської округи записав Володимир Білий, року 1920.

Хиба це у мене тепер кінь? Цей кінь тільки болних с . . . , возить! Отто кінь був, що деники [1]) у мене в Баришівці [2]) забрали, отто кінь! А це ніщо проти того. (А як-же у вас його забрали?)—А так діло було, Як уже Томачинський [3]) з села вибрався, то приїздив сюди по ділах якихсь своїх, а я його й' двозив на станцію. Раз 'двіз—дак він мені триста рублів керенками—тоді керéнки були—дав, а другий раз теж 'двозив—то вже ціна така була—він вп'ять дав мені три сотні, а третій раз я його зятя 'двозив. 'Двіз—да щоб зараз вернуться, а то він присогласив мене ночувать. От переночував я, да рано й їду. Живо тільки виїхав—аж іде п'ятеро москалів—загородили мені шлях, а 'дин і каже: „Купі, мужик, шшотку!" А сам в руках щітку держить. Е, думаю, тут не щітка, да як уда-арив по коню, а той як узяв! А вони тоді стрійлять, женуться за мною, лукаві,—наздогнали таки: в селі не розбіжися—як-би на шляху в полі—не здогнали-б мене ніколи в світі!

Як наздогнали да спинили, як почали вони мене бити! Нагаями били, ногами били—я думав—вб'ють мене, с . . . . . с . . .! Повезли мене до штабу свого—беруть мого коня. Я й просився, й у ноги кланявся—а їхній начальник ще й кричить на мене: „Знаєш ті, мужік, что етая лошадь нам токі годная, ана кавалерійская, а ти єю землю пахал, ті єйо іспортіл! Ті, далжно, у памєщіка єйо украл!" Я їм розказую, що купив—дак куди, не вірять! Забрали коня, повсли його, а мені дали шкапу коростяву да погану. Не хотів я її брати, дак як почали мене москалі бить, а потім того скинули мене на воза, віжки до ноги прив'язали, хвьоснули по кобилі, вона й пішла собі, а я лежу собі як мертвий, нічого не сознаю вже. А кобила далеко й не повезла—за містечко вивезла, а там на пастовень зійшла, розпряглася собі дай пасеться. А я чи зомлів, чи заснув—не знаю. Прийшов я так як в-обід у чуство—подивився на кобилу—ні, не доїду я додому, а щоб хліб робить—і думать годі! Ну—й надумався вп'ять я до їхнього штабу доступиться—я страшно бідовий!—хоч і старий—проспти, щоб хоч яку-небудь коняку дали, не таку коростяву. Насилу доїхав я до штабу туєю шкапою. Бачу—коли сидять на прпступочках якісь охвіцери. Питає 'дин: „Что тібє, мужічок?" А я йому й пред'ясняю, що отак і отак: коня мого доброго забрали, а ото таку шкапу дали, що хліб єю робити неспособно. Чи не можна мені такого коня дати, щоб хоч додому я міг доїхати? Бо цею коростявою версту проїдеш, а тоді пасти треба. Вона вже здохне скоро, а не то, що робить єю. Коли говорить один з охвіцерів: „вот, што, мужічок! Дам я тібє бомажку, їдь у Дернівку [4]), там наші коні стоять, вибіріш там старікашку". Дав ото він мені бомагу, взяв я її, дай поїхав у

---

[1]) Денікінці.

[2]) Село й станція залізниці.

[3]) Місцевий дідич.

[4]) Село Переясл. пов.

Дернівку. Насилу доїхав—така проклята шкапа була! Розпитався, де тут москалі стоять, їхній штаб, начальство, добрався таки й туди. Зайшов я у штаб, війшов у калідор, пройшов у перву комнату—аж там сидять охвіцери, п'янствують і в карт гуляють. Як побачили мене—так і повибігали у другу комнату! Чи злякалися, чи що—не знаю.— Став я, стою; коли виходить 'дин до мене—питає чого мені треба. Подав я йому свою бомажку, аж виходить тут другий охвіцер. Глянув я—аж це той, що мене в Баришівці бив. Я його познав—а він обратно мене познав—да як гукне матюком на мене! „Так ті", кричить: „досі ходіш за каньом, нас беспакоїш! Павешу тібє, сукінаво сіна!" Да до мене! Я перелякався здорово: оце, думаю пропав иже на віки! Тут уже не вискочу! А він, с . . . . е . . як почав мене бити, а тоді вивів мене у двір, да схватив постромку 'д антілерії, що тут стояла, да накинув петлю мені на шию, да й повів до дуба—близько був. Да ще, нелюд, гукнув на москалів—до він мене до дуба веде, а ті шомполами мене чішуть, да так чішуть, що иже й шапку мені пробили—вона мені иже на шию злізла! А вони, кляті, як жарнуть шомполом, як жарнуть! А я йду, трясуся да кричу: помилуйте, кричу, помилуйте! Привели мене до дуба, а дуб був голлястий—і голляка 'дна розложиста була, низько росла. Той с . . . . е . . , що мене вішать збирався, вірьовкою за ту голяку тільки хвись, хвись—а вона хоч верьовкою і зачіпиться, дак верьовка мала, щоб перетягнуть—ніяк він не достане, як не стрибав! А я й світу не бачу—трясуся та кричу! Коли—виходять з сінців три охвіцери—да й кричать тому, що мене вішає—„Пастой, кричать, пастой, єму єшшо прігавар не об'явлений! Нужна пригавар аб'явіть!" Так, значить, строїли, наче суд.

Повели мене приговор об'яснять. От 'дин охвіцер і читає мені приговор: „Єслі ті в двацать чотирі мінуті не будеш нас беспакоїть, то уйдеш жівим, а єслі нет, то ми тебя павесім і вісящего будем растрелівать". Прочитав—да й питає мене: понял? Я злякався страшно, світа не бачу—й не знаю, що луче казати—да й кажу йому: „ні чорта, кажу, не понял!"—„Ну", каже: „ слушай, я тібє ешо прачітаю: С-єслі ті-і в два-а-ц-ать . . . . почав раздельно читать. Прочитав, знову до мене: „Ну, тіпер понял?"—„Так точно, кажу, понял!"—„Ну, каже: як понял, дак ступай скарей дамой, бо вже п'ятнацять минут пройшло". Зняли з мене петлю, а я тоді бігом 'д них, с . . . . . с . . . , хай вам добра не буде! Пробіг добре вже, коли чую за мною конем женеться щось. Поглянув я—аж то охвіцер! Як припустив я, а він за мною! Не сила моя нішим коня перебігти! Наздогнав таки мене лукавий!—Що-ж ти, каже, с . . . . с . . . . , мерзавець, сваю лошіть не береш? Да як оперіщітьм ене нагаєм—я аж затрусився! Забері, кричить, сейчас же, мужлан. . . . . лошіть! Маментально!" Вернувся я, йду, а він за мною їде да б'є мене, аж спотикаюся да просюся, щоб не бив! А він б'є, а він б'є, недолюдок проклятий!.

Забрав коростяву шкапу свою, поїхав на Вітовці: три дні проклята везла—на силу доїхав!

Вернувся я додому, а всетаки у мене така думка—як-би коня деникам не подарувать, щоб свого права добиться? Пішов я до знакомих людей у город [1])—учительці нашої брат в охвіцерах служив, тоді, Хоменко наш пагони теж нашив—ходив я до них, совітувався. Дак брат учительшин каже, що вже не поможеться, а Хоменко таки, спасибі, постарався: написав мені бомагу, що я коня імено купив, а не помішицький він—і аж п'ять охвіцерів підписалося, що дієтвительно я коня купив сам і що той кінь у мене москалями забратий. Посовітував він мені до Київа добитись, аж у самий штаб армії. Пішов я тоді до нашого писаря Дмитра—мабуть ви його ще застали—що ото бандіти вбили—і він мені ще вдостопіренія написав, показанія свидітелів узяв, сів на машину у Баришовці, да й до Київа! Приїхав, а з абзала прямо на Банковську 11, розпитався, що там главне начальство стоїть. А ранче там, кажуть, чрезвичайка була. Прийшов до міста—аж дивлюся—часові стоять. Думаю

[1]) Переяслав Полтавський.

собі: це без пропуска не пустять, чортові діти, а у мене його нема. Як-би його туди в середину пройти? Стою да думаю, коли приходить ундерцер—караул розводить, змінив тих москалів, а на їх місто нових поставив. Подивився я на тих часових—думаю: оцих обдурю, бо вони ще нічого не знають! Да як тільки розводящий пішов—я собі прямо і йду. 'Дин москаль каже мені: „пропуск!" а я йому идостовіренія показую, а його Дмитро [1]) такими гапликами написав, що й грамотний не розбере, а вони, мабуть, і неграмотні—де-ж там їм розібрать! Махнув 'дин головою, я й пішов. От пройшов я по лесниці—дивлюся, аж стоїть охвіцер з винтовочкою. А я служив, то порядки знаю. Як приходиш куди по воєнному, то перве діло—йди до діжурного охвіцера, а він вже усюди тебе направить. От я його й питаю:—„А де тут діжурний охвіцер?" Він каже: „Я". Подав йому усі бомажки, він подивився і каже: „на второй етаж іді, налево". Пішов я, куди треба—добився. Сидять у комнаті аж п'ять генералів, да все в аналетах, на плечах таке лежить, як шапка, наче купа на болоті! І над кожним генералом написано, як коло його ходить треба. Над тим, що я приступив, дак я таке прочитав: Одвічай йому коротко і ясно, як по делу приходиш, бо йому врем'я дороге. Подивився він на мої бомаги, да й каже: „от, обождн, старичок, приїде начальнік, то твоє діло розбереться. Приходь у п'ять часов". Я йому й одвічаю: „Ваше преносходителство, я-ж без пропуска, то мене наші люди не пустять—дайте, зділайте милость, мені пропуск такий, щоб я міг пройти".—„Верно, каже, ето правда. Взяв бомажки, написав свою хвамилію й мою хвамилію, більш нічого, да 'дав мені.—Ну, думаю собі, тепер добре, з пропуском я куди схочу, туди й упрусь, ніякий часовий не задержить.—Пішов я, зайшов до Томачинського, розказав своє діло йому—він каже—пропаще.

От у п'ять часов прихожу я у штаб, йду сміло проз часових, зайшов, куди треба—аж нема знов начальника, кажуть, аж увечері буде. Бачу—в колідорі стоїть вішалка, дак я заліз туди, да під тую вішалкою й заснув. Прокинувся аж увечері—коли чую—кричать десь: „а де етой старік?" Я скоріше схватився,—„тут", кричу, „тут!" Коли той самий з аналетами каже мені, що начальника сьогодні ніже не буде, щоб я завтра прийшов. Я тоді й питаю, чи не можна-б мені тут переночувати, я багато міста не займу, а то, кажу, я ходив по городу вдень, до ахвішки чітав, у тих ахвішках пропечатано, щоб уночі по городу не ходили, бо хто вночі по городу ходитиме, до розстрійляють. До я боюся, щоб і мене не розстрійляли. Він слухає, й каже: „Куда-ж тібя, старік, деть? Ну, пойдем за мной!" Да й повів мене кудись у двір, там домик отдельно був. Провів він мене проз часових, да й зоставив там. Роздивився—аж рішотки на вікнах, на дверях часові—аж він мене у поміщеніе для арештованих запроторив! От, думаю собі, добре діло! Ну, заснув я. Коли як стали вночі водить арештованих! То я 'дин сидів, а на утро повно людей назводили! Питаюся утром я у часових москалів: як-же воно моє діло буде? Мені треба було тільки переночувати, я по своєму ділу прийшов, а це вже наче я арештант, чи що? А москалі були ті самі, що звечора стояли, бачили, як мене привели, випустили мене з тієї хурдиги. Пішов я знову до того самого генерала. 'Двів він мене до начальника, а начальник-же той череватий, да жирний, аж соне! Як він уже за тим салом начальствував—хто його зна. Подав я тому начальнику бомаги усі, став він читать, да аж хропе! Читає він усе, читає, а тоді й питається—чого то я на папероснім бомазі документи подаю? А то я свидітелів на полі застав, дак ніначому показаніе, що мого собственого коня забрали, написать, дак Дмитро й написав карандашом на папероснім бомазі—до я йому так і пред'яснив. Подумав він, а тоді каже мені: „Харашо, дед, наротім тібе лошать". А сам сидить у скляній комнаті, а кругом писарів—писарів, може сто, а то мо й більш—сидять, пишуть, на машинку стукають!

От, стали писать якусь бомажку мені, дають її мені в руки, а той генерал, що я до його первого попав, говорить мені: „Ну, дедушка, тіпер твоє дело харашо назад коня палучіш!" І я такий радий ізробився! Каже він мені: „Іди на Київ, там

[1]) Писар.

якийсь, вторий, чи що, отам находиться пригатний командір. Вон своїм салдатам все ровно як батько. От йому приказ, щоб він розпорядився твого коня 'ддать. Узяв бомагу я, пішов шукать того Київа второго. Добився-таки—аж воно станція коло Дніпра, як на Баришівку їхать, до проз неї. Найшов і пригатну канцілярію, тільки не застав самого пригатного—десь був. А в канцілярії якийся охвіцер молоденький спдить—прочитав бомажку ту, що я приніс, й каже: „Вот што, дед, ті за сто верстов (а я Дмитрові сказав, щоб у бомагах написав, що я за сто верст прийшов—щоб швидче діло розібрали)—тібе работать нада, а не здес шлящца—іді сібе, каже, дамой, а мі распаряджепіе пашльом, штоб лошіть тібе дамой представілі"... Думаю собі: „діждешся такої ласки 'д вас, с..... с....!". Да й питаю: а де-ж пригатний? А воно мені каже: „а па што тібе ета знать? Давай сюда твою бамагу", каже. Я тоді за бомагу, заховав у пазуху, да й втік! 'Дбіг я трохп па колію—аж там вагони стоять й чоловік якийсь колеса підмазує коло вагопів—я й питаюся—чи не зна хоч він—де тут пригатний находиться? А він, спасибі йому, й каже: „двпп он поїзд стоїть, дак ото там і пригатний живе". Пішов я туди—недалеко—аж справді—поїзд, тільки три вагони. Підійшов я, роздпвляюся—аж бачу—йде генерал з охвіцерами. Той, що колеса підмазував, мені й каже—оце він, самий пригатний. Підійшов я тоді до того генерала, бомаги йому подав, розказав усе чисто, як діло було. Він мене слухає, тоненькою паличкою постьобує себе по чоботях, да й каже мені: „Відіш, дед, вот тібе лошіть і нужна вернуть, да ведь може сйо уш і нет там. Іді сібе домой, а я розпорядженія зделаю, штоб узналі—есть лі ешшо там твоя лошіть—і еслі есть, дак штоб аддалі". Я йому кланяюся, с..... с....., да все прошу, щоб хоч яку-нібудь коняку далп—хліб робить, а він усе своє: „Іді дамой, я разпаряжусь". Пішов він у вагон з охвіцерами, а я остався. Думаю: не 'дступлю—внйде знову кланятимуся, хай хоч яку коняку, а 'ддасть. Колп це йде той молоденькпй охвіцер, що зо мною ранше у канцілярії пригатній балакав. Побачпв мене, познав зразу, да як закрнчить:— „А, крпчить, сволоч", да матюком, „ті ешшо здес! Я тібе говорил, штоб тп дамой шол! Пастой, я тібе пакажу, как моїх разпорядженій не слухатца"! А я теж росердився: допекли вонп мені, с..... с....! Да як прискочу до його, да як крпкну: „Ах ти-ж с.... с.., стерво собаче! да я-ж з тобою по-людському обійшовся, я у тебе пнтав, хиба ти, стерво, не знаеш, що мені без конякп смерть!" Так йому й 'дпаяв, їй-бо, допекли вони мене! Як схватпться він за револьвер, да до мене! Е—думаю—оце вже пора тікать, да 'д його, а він за мною, да пук—пук, да все мимо! Коли тут поїзд біжить—маненькі вагони, дак я скочив на вагон, да в середину, да й поїхав, а він зостався там.—Так я і втік 'д них, собак проклятих...

(А кінь так і пропав?) А вже-ж...

Олена Пчілка.

Українські народні легенди останнього часу.

Український етнограф, дослідник народньої духовної творчости, зокрема народньої української легенди й пісні, мав нагоду останніми роками здобутн велнкий знадібок для свого пошукування й наукового досліду.

Маю на увазі ті українські легенди й пісні, що зложено на Поділлю та в сусідніх краях. Вонн торкаються подільського села Калннівки та „Йосафатової долини“ (так прозваного урочища — теж подільського). Тнх пісень і особливо легенд утворнлося так багато, що всякий, навіть не спеціяліст-збирач таких творів, міг-бн зібратн їх ціле ґроно, живучн блнзько, або лише по сусідству з тією подільською місцевістю, бо тими творамн народньої фантазії було сповнене все около; прн кожній хоч-би випадковій розмові з місцевою люднною можна було почути скілька легенд заразом, — вони сповняли, можна сказати, саме повітря, ідучн від окола народнього, селянського, і сягаючи в круги міські, „інтелігентські“.

Нагода для етнографа надто цікава. Отже було-б неподоба, коли-б наші етнографи, яко дослідники теж і духовного народнього життя, не звернули уваги на спогадані твори народньої думки й уявн. Ба, тут і вчений може знайти собі деяку науку.

Справді, як часто бува, що етнограф спиняється над якнмсь давнім переказом, чи піснею, міркуючи собі, та шукаючи їх забутого джерела, досліджуючи ту вже неясну путь, звідкіля пішов той чн иншнй твір і який можна знайти звязок його з иншими подібнмн творамн. А ось тут, на очах, внникла, склалася ціла велика збираниця народніх словесних творів зовсім відомого походіння, з новим змістом, що має в собі однак і пережиткн давніші, сліди давнішого світогляду, давніші образи і мрії.

Надто широка, змістовна й барвиста царина для спостереження!

Всі спогадані легенди мають походіння релігійне, містичне, гуртуються коло хрестів, що стояли близько села Калинівки та того урочища, недалеко від иншого, теж подільського села Голнчнниів, так званої „Йосафатової Долинн“ [1]).

[1]) Кажуть теж —„Сафатова Долина“, „Сафат-Долина“, або, по иншій вимові, —„Сапат-Долина“.

Само пошанування придорожніх хрестів, яко показних символів, подобизни розпяття Ісуса Христа, що за євангельською легендою постраждав і прийняв смерть на хресті за гріхи всього світу, — і в нас дуже давнє. Хрести ставлено й на Україні, ставлено з давніх часів не тільки на могилах, а й взагалі на показніших місцях, — біля церкви, чи на роздоріжжі, на „перехресній дорозі", — де одна дорога перетинає другу, — чи й просто при дорозі, десь на горбочку, чи біля криниці, або-що. Ще й тепер можна бачити, особливо на Україні Правобережній, ті високі, показні хрести, так звані „фігури". Здебільшого той хрест бува оточений тесовою огорожею, часто має над своїми раменами дашок, від негоди; на хресті бува намальоване розпяття, або хоч речі, уважані належними до його, — спис, цвяхи, терновий вінець, або й вироблений з бляхи, чи намальований півник, — давня мітологічна емблема воскресення; инколи бува прибита на хресті бляшана табличка, з витиснутими на ній трицятьма кружечками, що мають знаменувати „30 срібняків Іудових"; часто на хресті висить шита полотняна хустина, або рушник, — дарунок щирої жіночої руки.

В місцевостях багатих на камінь, як то особливо бува подекуди на Правобережжі, становлено й кам'яні хрести. Стоїть той хрест на високому підмурівку, на місці якогось побоїща, або яко пам'ятка про надто тяжку пошесть, що спричинила великий помірок між людом. Минає час, іде в непам'ять, з якої причини поставлено той помник; камінь, стоячи довгі роки, обріс мохом, підніжок його вростає в землю, а той хрест все будить думку про щось поважне, таємне...

З „фігурами", тими показними придорожніми хрестами, ведено на Правобережній Україні, підчас „обрусіння", від початку 60-х років минулого століття, велику боротьбу, з руки уряду: уважано бо, що ті „фігури" знаменували розпросторювання польщизни й католицтва в цьому краю; але то було марне обвинувачення, бо й ці придорожні показні хрести ставлено в слов'янських краях, отже й на Україні, ще з давніх давен, від часу перших впливів християнства на слов'янщину.

Християнські хрести, бувши самі символом, належним до стародавнього, євангельського міту, — смерть на хресті богочоловіка і його воскресення, — давали привід до утворення розмаїтих легенд з таємничим, чудовним змістом. Тим паче можуть виникати легенди про чуда, коли народня думка бува особливо збентежена, нахилена в бік надзвичайного, коли в людности прокидається особливо нервовий, підвищений настрій.

Такий особливо бентежний настрій збудився останнім часом в українській людності, в самій глибині її, коли прийшла до неї близько і так раптово критика, гостро-супротивна самій основі релігійности і побожної обрядовости народньої; такий критичний погляд, зрозумілий думці освіченій, не міг раптом опанувати думку народню, ще цілком вірну світоглядові первісному, з тим острахом перед незрозумілими грізними силами природи, та з тим пошануванням до здавен вимріяних теж

боговищ лагідних, що їх сподівано було вмилостивити людськими благаннями та поданнями. Люди, значною мірою освічені, що вже побували під повівом тверезої раціоналістичної думки, перейнятої з книжок, або від близького впливового оточення, легше залишають спогадану первісну віру й засновану на тій вірі обрядовість, почуваючи в душі лиш спогад про дитячі літа, спомин огорнутий в пізніший вік лише чулою поезією минулого; а що-ж казати про зовсім неосвічену думку людей, майже не зачеплених культурою, не звичних до раціоналістичного міркування, цілком підлеглих світоглядові первобутньому! Таку думку занадто разить раптовий наступ нового, цілком незвичного світогляду, оголомшує і спершу будить навіть ретельнішу прихильність до світогляду давнішого, до звичних образів, що той світогляд породив і викохав.

Додаймо до цього вагу тих злигоднів, тих сутужних життьових обставин, що судилися нашому людові останніми часами, з тим голодуванням та иншим лихом, що довелось перебути нашій людності.

То-ж і шукалося ратунку від лихої дійсности в царині мрій, в тому, що утворила давня віра в силу божу, єдину „порадницю добру".

З того всього й виникла величезна скількість легенд, що снувалися останнім часом на Україні, легенд про всякі чуда.

Як вже сказано, дві містини на Поділлю стали осередками релігійного зворушення, вибухів давньої народньої віри в чудодійні явища, власне в чудотворну силу хрестів під селом Калинівкою та в „Сафатовій Долині".

Первісна легенда, що з неї пішли всі инші, говорить:

„Стояв під Калинівкою, при дорозі, хрест; на тому хресті було розпяття. У той хрест вистрелив один збитошник і потрапив як раз у розпяття; з тієї рани поллялась кров і все йшла, точилася по хресту. Прийшла божа-мати, обмивала рану сльозами, обтирала своїм волоссям, а кров усе точиться помалу. Стали люде ходити до того хреста і которі щиро молилися, то над ними робилося чудо: сліпі ставали видющими, хорі видужували. А з тих сліз божої матери — стала криниця".

До цієї легенди прилучається багато инших, додаткових. Ми ще зустрінемося з ними далі.

Друга, теж основна легенда, належна вже до „Сафатової Долини", така:

„В долині пас пастух череду, — не малий хлопчина, а вже чоловік літній. Одного разу хотів він зачерпнути собі води з криниці, — коли бачить, аж у воді видно якусь постать. Пастух озирнувся й побачив, що біля його стоїть якась жінка чи дівчина, — з розпущеним волоссям, у золотому вінці.

„Набирай собі води, каже та жінка пастухові, а я пожду он того подорожнього, що йде. Справді, підійшов якийсь подорожній з ціпком і стали вони розмовляти проміж собою, а пастух слухає.

„Ходив я по світі,—каже подорожній,—бачив проміж людьми багато всякого лиха! Дуже не по правді живуть люди,— кривдять, убивають одно одного, багато крови розливається!.. Треба людей покарати, наслати на їх усяку пошесть, щоб погинула хоч-би й половина люду. — Ні, шкода людей! — каже на те жінка: — зостануться батьки-матері, малі діти, будуть плакати, журитися!" — „Ну, то наслати на людей недугу, щоб хоріли та боліли", — каже подорожній. — „Ні, шкода!" — знов говорить жінка: — люди будуть мучитися, нарікати. Краще — творити чуда на землі, щоб люди бачили божу силу, — може, покаються, перестануть у гріхах жити". — „Добре! — сказав подорожній: — нехай будуть чуда, людім на науку. А ти, чоловіче, йди й проповідуй, щоб люди знали". І зникли обоє. Пастух тоді розібрав, що то була мати божа й Сус Христос; пішов між люди й став розповідати, що таке й таке було. Люди поставили хреста коло криниці. Ото-ж і був самий перший хрест у тій долині, а потім становили, приносячи з близьких і дальших околиць, инші хрести. Люди й тепер усе йдуть та йдуть і несуть хрести" [1]).

Єсть багато варіянтів (одмін) цієї легенди. В инших розповідях говориться, що перше не було ніякої криниці в тій долині, де пас пастух; аж прийшла діва Марія, попросила в пастуха води напиться; він сказав, що пасе в тій долині вже сім літ, а води ніякої не бачив; тоді мати божа сказала: а ось-же тобі криниця! — Пастух глянув і побачив, що близько того місця, де стояла мати божа, бігла з-під пагурка вода і стала криниця.

В обох легендах, про Калинівський хрест і про „Сафатову Долину", — знаходимо поєднання образу діви Марії з криницею. Мітологічний образ дуже давній. Ще колишні мітологи (між ними й наш славнозвісний учений Потебня) тлумачили, що це поєднання єсть образ — належний до сонячного міту: діва знаменує собою ранішню зорю, що „виводить" сонце, а джерело, криниця, ознаймує досвітню росу.

В наших піснях, особливо обрядових, можна знайти багато таких місць, що мають у собі ту саму подобизну, образи того-ж давнього міту.

Ще одна подільська легенда, — що має багато варіянтів, — кінчається „чудом калинівським", але головний зміст її — дуже давній.

Легенда ця — така:

„Жила собі одна вдова і був у неї син. Як той син оженився, то дуже не злюбив матір; так вона йому спротивилась, що він не хотів на

[1]) Цю й попередню легенду, про калинівський хрест, чула я в місті Могилеві-на-Дністрі, від однієї місцевої жіики, що торгувала молоком. Прошу ие шукати в цих переказах якихсь особливих діялектичних подільських одмін, бо колн я слухала ті розповіді, то записувати було не зручно, та й взагалі для меие, иа той раз, діло було ие в діялектичиих відмінах розповідів, а лише в змісті їх. Отже переказую подільські легеиди, так-би сказати, „загальиою" украіиською мовою, ие зазиачаючи дрібних особливостей самої вимови, — (та їх у Могилеві я й ие помічала), — а хіба тільки подаючи одміиии слова, такі як „поллялась" кров, замість, по-иашому, по-полтавському, „полилась кров. О. П.

неї й дивитись. На святий-вечір син сів з своєю жінкою вечеряти, а матери не кличе,—вона сидить собі на печі та плаче... Коли це приїхав якийсь подорожній чоловік. Увійшов у хату, привітався, та й каже: — Що це ви тільки вдвох вечеряєте? хіба в вас така мала сім'я? — Ні, — одказує син, — єсть у мене ще мати, але вона так мені обридла, що я не хочу її бачити... Був-би радий, коли-б і зовсім позбутися її! — Коли так, — говорить на те подорожній, — то віддай мені свою матір, я візьму її собі. — Добре! — каже господар, — бери! я ще й радий буду. — То поможи-ж мені зсадити її з печи, та довести до мого воза, — каже подорожній. Стяг син матір з печи, взяв її на оберемок, виніс на двір, хоче посадити на віз, — аж ніяк не можна одірвати матери від себе! Отак син і носиться з нею увесь час. Та прочув він про калинівське чудо і вже йде до Калинівки. Як прийде до того хреста, як помолиться щиро, та спокутує гріх свій, що не шанував рідної матери, то бог простить йому і здійме з нього кару" [1]).

Думку про повин всякої людини шанувати матір — знаходимо часто в нашій народній словесності, — хоч-би й у піснях, починаючи з так званих „співів духовних", далі — в колядках (Христос дає діві Марії ключі від раю і дозволяє випустити всі грішні душі, опріч тієї, „що рідну матір налаяла, а як не налаяла, то хоч подумала"); тую-ж гадку зустріваємо і в наших думах кобзарських (в думі про бурю на Чорнім морі, в думі про Івана Коновченка) і в давніх піснях побутових. Отже в поданій легенді, прилученій до теми новітньої, до сподіваного чуда біля Калинівського хреста, зустріваємо знов поєднання змісту давнього з творчою мрією найсвіжішою.

Ту-ж саму особливість, досить цікаву для етнографа, знаходимо і в цій легенді:

„Єдна вбога вдова сіяла хліб на своїй нивці; хоч пора була вже пізня для сівби, та бідна вдовиця не могла впоратися раніше. Коли приходить якась жінка і просить у вдови напитися води. Вдова каже, що в неї нема води, а що вона може принести напитися. Принесла вдова води, потім досіяла нивки. На тому місці, де з'явилася невідома жінка, стала криниця. Коло тієї криниці поставили хреста, а потім люди становили ще й більше хрестів, а як не ставало вже місця, то взяли половину вдовиної нивки, а вдові дано півнивки в иншому місці. Коли вдова посіяла жито на тій смужці, то воно через три дні зійшло, а ще через три доби й поспіло, а як люди звезли той хліб до вдовиного двора, то стало його вдові з дітьми на скілька літ".—

Цікаво порівняти основу цієї легенди, — вдовине сіяння, — з давньою нашою піснею „Ой у полі та буйний вітер віє, а там удівонька та пшениченьку сіє". В пісні теж — чудодійне зіходіння вдовиного хліба на полі, лише без пояснінія через що тее чудо сталося; той, хто склав пісню, тільки просить: „ой уроди, боже, та пшениченьку яру, на вдовиних

[1]) Записано в Могилеві над Дністром, від поденщиці-селянки.

діток, та на вдовину славу". В легенді-ж теє чудо з житом сталося за вдовину добрість, та за те, що вдовине поле пішло під святобливу річ, хрести. Власне це й звязує давній зміст легенди з новим кінцем.

Отакі ті легенди про хрести в двох подільських місцевостях, та про чуда коло їх.

Звичайно, можна було-б вказати відповідні твори, чи одміни їх в творчості инших племін, ближчих, або й дальших, але така мандрівка по тому безкрайому морю, що зветься порівняльним фольклором, повела-б нас далеко за межі нашої розвідки, — а місця для неї маємо в книжці дуже мало. Отже говоримо лише найголовніше.

Остання подавана легенда приходиться вже не до Калинівки, а до „Сафатової Долини", спогаданого урочища при подільському селі Голичинцях. Легенда хоче ніби пояснити самий початок тієї справжньої, життьової події, — як почалося приношення й ставлення в тій гарній подільській містині великого числа хрестів. За яким часом, власне за один 1923-й рік, з'явилося тих хрестів у долині — сила! Невідомо, кому першому прийшло на думку назвати ту долину з хрестами — Йосафатовою. Як звісно, християнська легенда каже, що в Йосафатовій Долині мають зібратися всі „померлі душі" на „страшний суд", і там має бути дано вирок, которій душі в раю пробувати, а которій „у пекельних муках конати". Чи ту легендарну „долину мертвих" мав нагадати цілий ліс великих і малих хрестів, що став за селом Голичинцями, наче якесь кладовище?.. Невідомо! Тільки назва встановилася міцно і, може бути, житиме довго...

Подам деякі побитові подробиці у справі з хрестами.

Приносіння до „Сафатової Долини" хрестів і ставління їх там було „офірою", побожним поданням — і поданням великим. Справді бо, не мала то річ — принести хреста на своїх плечах за скілька десятків верстов, або й більше, а власне так нести хрести обрікувалися люди. Вмовлялися і йшли громадками, меншими й більшими. Нових прочан звали „поклонниками". Уважано, що вони підчас „походу" з хрестами повинні поводитися чемно, надто пристойно. Навіть молоді хлопці й дівчата повинні були в дорозі їсти пісне, без-пуття не сміятися, не правити пустих теревенів, навіть не лущити насіння (!). Тим паче повинні були всі „поклонники" мати „чисте сумління", — ніякої кривди нікому не чинити, бо коли хто цього не додержував, то й хрест його (мовляла одна легенда) ставав трухлявий і не міг бути поставлений.

Перед виходом з хрестами, поклонники справляли обіди для дітей, чи для старців, або й подавали обід в'язням у в'язницю. Цікаво зазначити, що коли з якого села вирушав похід з хрестами, то гуртувалася „община" (власне так вона і звалася) — що орудувала і збиранням вкладок, і влаштуванням обідів, і взагалі всією справою походу.

Мені трапилось бачити в однім невеличкім подільськім місті, як вирушала з хрестами валка поклонників. Це було в-осени 1923-го року.

Пішла чутка, що ось за скілька день, у ближчу суботу вирушатимуть з хрестами. Я й пішла подивитись, які то саме хрести і яка то вся тая оруда буде.

Хрести принесено було з близької околиці ще на-передодні і вони стояли в церкві, якійсь безприходній, на старому, вже залишеному кладовищі. Біля церкви, на цвинтарі, де тільки було місце між могилками, стояли й сиділи учасники походу, прохачі й так собі споглядачі тієї невеличкої урочистости, которі не могли вміститися в невеличкій, вже зовсім повній церковці. З неї, через відчинені двері, доносився спів, видніло тихе сяєво свічок, — саме йшла одправа. Поступити далі порога було неможливо, але й з-окола, в низькі, великі вікна, було видно середину церкви. При стінах стояли принесені хрести. Службу правив дуже старий, зовсім сивий священик. (Тепер вже, кажуть, його нема на світі).

„Хресту твоєму поклоняємся"... підспівували за священиком охочі миряни. Дехто провадив і під вікнами. Дві „ветхі деньми" бабусі теж щось шепотіли, сидячи під стіною.

Година була холоднувата. Хоч не була ще пізня осінь, але віяв різкий, холодний вітер, і мене здивувало, що дівчата, навіть підлітки, були не нап'яті хусточками, лише в маленьких віночках з барвінку, поверх розпущеного волосся. Однак учасники й учасниці урочистости були, очевидно, в кращій, святковій одежі.

„Панів" не видно було зовсім, — все дрібніший міщанський люд, та селяни з передмістів.

Одправа в церкві скінчилася. Юрба заметушилась. Якісь уже літні статечні господині, що принесли з собою страву в горщиках, хліб, пироги, та поцяцьковане ягідьми „колево" в полумисках, лаштувалися де можна було проміж могилками й кликали своє товариство попоїсти. Якимсь дітям і дідкам давали теж пирогів, колачів, призволяли й тих, що не підходили ближче, а сиділи осторонь, прищулившись десь під стіною, та дожидаючи походу з хрестами.

Попоїли на-дорогу. Все прибрано, дещо зложено на підводу, що мала йти за „поклонниками". На возі сидить дівчинка, — казали, крива на ногу, — либонь її везено на прощу в надії на чудовну пільгу...

Пора рушати. Дзвонять на дзвіниці у малий, але голосний дзвін. Виносять хрести з церкви. Тепер можна добре роздивитися на ті хрести: всі вони досить великі й розмаїтні, оздоблені шитими рушниками та стьожками, образками, віночками, хоч і з пізніх квіток, та з запашного зілля; на деяких хрестах єсть і малювання, — здебільшого розпяття, або й образ Марії з немовлятком.

Учасники походу беруться за хрести, коло більших, тяжчих дубових хрестів по скілька душ, бо дорога-ж не близька, — верстов 70 до місця подорожи!

Рушили до брами. Залунав спів „Спаси, Господи"... Я пильно прислухалася до змісту того співу. Відомо, що той зміст був колись такий

„монархічний“. Але тепер співано ту пісню так: „Спаси, Господи, люди твої і благослови достояніе твоє; побіди народу українському на супротивнії даруй!“

Ось похід уже за брамою; співаючи, береться він дорогою вгору. Позостала юрба дивиться йому вслід...

Дорога не дуже кальна; хоч напередодні була злива, але земля вже стужавіла і ноги ступають під тягарем твердо. Однак осінній вітер буйно тріпає дівочі коси. Дарма!

Ось уже похід зник десь на обрію. Всі розходяться, думаючи кожний свою думку.

Таких походів вирушало на Правобережній Україні багато. Ішли й з дальших країв; казали, що несено хрести й з Курщини, та з Дону. Рух був великий! Можна сказати, що рідко який куток на Поділлю, на Волині, або й на Київщині, не прилучився сяк чи так до того руху, — всюди творячи безконечні, найрозмаїтніші легенди.

Цікава річ, що в тих розповідях не помітно ні релігійного, ні племінного цурання:

Ось легенда про те, як біля хреста Калинівського вигоїлась і дитина чужої віри: „одна жидівка прийшла до хреста з своєю сліпою дитиною; помолилася щиро — і дитина стала бачити“.

Ось друга легенда:

„Ішов похід з хрестами через одно містечко. Поклонників не хотіли пускати. Аж тут хрест на костелі (католицькому) схилився додолу, аж до самих хрестів. Тоді поклонників пустили через містечко і вони пішли своєю дорогою“.

Хрестів приношувано все більше й більше. Легенда каже, що було їх в самій Сафатовій Долині скілька тисяч. Пішла чутка проміж народом, що треба стільки й стільки хрестів (хто казав — 5 тисяч, хто — 10 тисяч). Тоді, мовляли, буде якась переміна і людям стане легше жити на світі.

Віра взагалі в чудовні явища ширилася без кінця. Виникали легенди про відновлення хрестів, образів, церков. Пішли навіть легенди про антихриста: хто казав, що він швидко народиться, а хто — що вже й народився.

Чималий був рух релігійної думки, простодушної, але ревної. Це був психологічний момент дуже цікавий і з життьового, і з наукового погляду.

Як вже сказано, тому рухові народньої думки в напрямку релігійному — дивуватися нема чого. Та й хіба тільки в „простому народі“ живе той нахил до містичного, таємно-чудовного? Чи не вірить ще й тепер значна частина нашої інтелігенції в усяких ворожок, ворожбітів, хіроманток та хіромантів, обранців таємних духів, провидців „ще не дослідженого обсягу“? Тут теж іще далеко не позбута віра у всякі чуда „потойбічного“ світа. Та чи давно, навіть у колі інтелігентів, що вважали себе за найпередовіших, процвітала й знаходила собі прихильників — „теософія“, і найвидатніші корифеї того кругу читали прилюдні доповіді про „шукання бога“, про царину „трансцедентного та „трансцедентального“?

Отже царина таємничого, „невідомого“, має велику силу й над багатьма людьми освіченими.

Опріч легенд, велику увагу мають будити в етнографа і пісні, утворені й співані підчас походів з хрестами, опріч давніх церковних співів — „Христос воскрес“, „Хресту твоєму поклоняємся“ й инші. Н. Дмитрук записав скілька тих ново-зложених релігійних пісень. Ці пісні пройняті таким самим релігійно-містичним духом, як і легенди, говорять про діву-Марію, про янголів, але з примішкою толкування на особливий лад сучасних життьових подій. Тут теж можна знайти широке поле до порівнювання.

Мелодії цих нових духовних співів мають привабити велику увагу наших знавців народньої української музики. Мелодії їх — своєрідні й відрізняються не тільки від церковних, та від звичайних побитових пісень, але й від „співів духовних“, кобзарських та лірницьких (а вже й ці співи мають у собі мелодійні суцілки — своєрідні). У всьому тому треба розглянутись уважно.

Никанор Дмитрук.

Про чудеса на Україні року 1923-го.

Найбільший розвиток і поширення легенд про чудеса припадає на 1923-ій рік, причому ця епідемія чудес переважно охопила Правобережну Україну. Питання про причини походження цих легенд дуже складне, заплутане. В цілому цього явища всебічно не дослідив поки-що ніхто. Всяке дослідження та студіювання перш над усе вимагає наявности відповідного матеріялу, а тому нижче ми його подаємо. В цій-же замітці мається на увазі подати тільки те, чого бракує до зазначених матеріялів, як доповнення до порушеного питання.

Початок руху, що охопив року 1923-го Правобережну Україну і поширився поза її межі, можна звязувати з чутками про оновлення образів (ікон), хрестів, бань на церквах та ин. Оновлення траплялися у дуже багатьох місцях, сприяючи поширенню легенд (з'явилися такі, як-от „Син носить матір на руках", „Анцихрист ходить", відновилася легенда про закопаного до половини чоловіка в землі, про чуда з дітьми й ин.). До оновленого образа чи хреста сходилися люди, дивилися, міркували, молились, вбирали того образа у квітки, світили свічки коло нього. Почали приходити чималі групи людей, навіть з процесіями. Ось як оповідано про оновлення хреста в с. Луці Житомир. пов.:

„Це вже тиждень, як поновилась хвігура в нас на кладовиську. Зразу пусивіла, а потом стала зулута: голова і пояс і янголи тоже стали зулуті. Стали люди йти з їконами, с процесією, ш чужіх сіл багацько: з Млиниш, а так люди, ту худили й з Ліщина, й с Пісок, й з Ливкова. Довго сьпівали всякіх пісень: і „Поклоннічки", і „В чистім полі на горбочку". А потом—це в ниділю ввечері так приходили, а вночі обдерли розпяття, а хвігуру звалили. Ну, типер хвігуру поставили зноп, а розпяття нима. Їкони поновились в Рузьки Штультувуї і в Білуго Стипана і киля кринички—три [1])".

Найбільшої сили набрав цей рух, коли пішли оповідання про Калинівський хрест. Окрім легенди, що друкується нижче, наводимо ще два варіянти цієї легенди. 1) „Їхали на конях большовики—три їх було. То-як приїхали до того хреста, один почав стріляти на нього (=хрест). Стріляв сім раз, а за восьмим разом кров потікла [2]); 2) „На роздорожжі їхав большовик, як кажуть, і вистрілив в хреста. А куля вернулася і його вбила. Куля вдарила Ісуса Христа в праве ребро і пішла кров. Почали сходитись, з'їздитись люде, почали йти процесії [3])".

Люди екцептичної вдачі з'ясовували не явище раціоналістично: до фігури було прибито образка з бляхи. Од дощів, стоків снігу під бляхою утворилася іржава рідина, яка після простреляння потікла з дірки й люди прийняли її за кров. Або-ж з'ясовували навмисним обманом: у перехрестя було вставлено коробку з баранячою кров'ю. Потім підпосно міліціонера і намовлено, щоб він вистрілив у перехрестя...

---

[1]) Від свого брата Миколи Дмитрука.

[2]) Від Артема Кухара з м. Левкова, Житом. окр., 32 років.

[3]) Від Г. Глушенка.

Релігійний рух, звязанпй з Калинівським хрестом, що мав характер масового психозу, охопив не лише селянські маси, але й міську людність (переважно міських околиць); напр. з передмістя Житомиру—Смолянки ходили до Калинівки мало не всі місцеві мешканці крім жидів. З різних кутків України йшли поклонники—чоловіки, молодиці, хлопці, дівчата великими й малими групами поклонитись хресту, переконатися в тих чутках, що не минули жадної хати. „...Як стрічаюця,— оповідала баба Оксана Недільчиха,—партія з партією, то знамепують раньше ікони й хрести, складають їх] до купи, а послі вже люди попадають на коліна, просять одні других прощенія. В уста не цілуюця, а только в плечо одно другому".

Масовий рух цей приймав форми дійсного фанатизму. Ніякі заходи влади—ні арешти, ні зняття з хреста розпяття, ні зрізання того-ж хреста (в Калинівці),—нічого не помагали. Наводимо два переказв:

„Це в Кодні було. Ішла процесія до Калиновського хреста. Сельрада вийшла їм назустріч, зостановила їх та й почала умовлятп:

— Що ви робите? Обдумайтесь! Ви темні. Ви й самі ни знаїте, шо робите...

Хотіли їх нп пустити.

А вони всі поставали на коліна просто в гразь і стали молиця та співать „Отчп-наш".

Тоді Сельрада сказала:

— Ну, йдіть собі своєю дорогою.

Встають вже вони. А їден чоловік каже:

— Од нашої молитви ніяка нечиста сила не встоїть [1])".

„Це тоже було в Кодні саме киля костьолу. То як їх спинила та сельрада, чи як, вони всі впали навколішки і стали дуже молиця. То хрест с костьола зовсім зогнувся до них, пригнувсь так до зимлі. Всі побачили й пустили їх [2]).

В звязку з цим рухом з'являється сила різних легенд, повір'їв, пророкувань, переказів, забобонів та пісень, що своїм змістом характеризують цілий рух. Між різного рода пророкуваннями особливої ваги набувають чутки про наближення страшного суду, есхатологічні настрої й апокаліптичні думки про кінець світу. Людність готується зустріти останній день. Роздобувають проскурки, свячену воду, по три колоски з кожного збіжжя—і це все стоїть у шафі чи на покуті на той випадок, щоб, як прийде антихрист перед кінцем світу запписати в пекло душі, то показати йому і він втече.

В місцевостях, ближчих до Калинівки, влаштовуються загальні обіди для поклонників, а ті, прийшовши додому, улаштовують такі обіди у себе по селах. Найчастіше мету цих обідів селяни пояснюють так само, як мету заупокійних обідів. Ідея смерти бога, як і ідея кінця світу, становує свідомість селян. „Простреляли Христа,—казали селяни, пояснюючи розум цих обідів,—і по ньому справляють обіди, як і по кожному покійникові". На цих обідах—бесіди на теми з Апокаліпсису, співи есхатологічних релігійних пісень (Калинівських), молитви, розмови...

Поруч цих обідів для дорослих улаштовуються також виключно д и т я ч і о б і д и. Призначення їх ось яке: хутко страшний суд. Старі люди, що нагрішили багато, не мають тої ласки божої. що діти; бог не послухає їхньої молитви так, як дитячої. А звідси—хай моляться діти, які ще мало жили і не встигли нагрішити, які ще вірні у бога. Може вони випросять надовше життя людське, може своїми молитвами одтягнуть надалі день страшного суду.

Серед цих розмов і чуток про страшний суд особливо поширюється думка про Осафатову долину, яка ще більш, ніж Калинівський хрест, охоплює й приваблює увагу селянства Волини й Поділля. Думка ця—це біблійна думка про місце, де в день страшного суду збереться ввесь рід людський, живі й померлі й де бог судитиме людство. Біблія вказувала, як на таке місце, на Іосафатову долину в Палестині;

---

[1]) Записано від С. Доманського.

[2]) Від В. Блонської у б. Земській лікарні.

уява українського селянина зупинилась на долині в 12-ти верствах од станції Рахни. Від усіх сіл потрібно принести на Сафатову долину по одному чи по кілька хрестів. Принесуть усі села, крім трьох і ці три селі проваляться. Отже зо всіх сіл намагалися обов'язково принести хрести, щоб не провалитися.

Знову партії, як раніш у Калинівку, десятками, сотнями йдуть на долину з чималими дерев'яними хрестами на плечах. Хрести здебільша з прибитими на них іконками, вбрані у барвінок та инше зілля і закриті рядном чи скатіркою [1]). Одягалися в чисту одежу, ноги обмотували біленькими онучками; дівчата йшли з розпущеними косами, вбрані в квітки. Молодиці й баби несли пучки зілля з застромленими в середину свічками.

Минула осінь 1923 року. Почалась зима, морози, а хрестів не переставали нести на ту долину, бо сказано: „Будуть йти по коліна в грязі, потім—по коліна в снігу, а потім—по коліна в крові, а все будуть йти [2])".

Проте, хоч рух набував що далі, то все більшого поширення, але він минувся, можна сказати, так само раптово як і виник. Багато баб та жінок, що приходили від хреста, надивившися на процесії та людей, під пражінням обідів, зуетрічів партій, співу пісень, під вражінням зовнішньої урочистости (вінки, розплетені коси, свічки), обіцяли ще мандрувати на-весні. Заохочені ті, що не ходили, також збиралися йти. Але прийшла весна, а руху вже не було. Тільки часом маленький гурток баб з маленькими хрещиками, вбраними в квітки, йшли тихенько на долину. Але там вже цілком не вбачалося тої сили, що була в-осени та на початку зими. Це були останні уривки минулого руху. Він сам по собі припинився. Так недавно, місяць—два тому ще жили ним, а тепер і не згадають. Ніби не сезонно етало говорити про це, так само як у жнива співати колядок або на новий рік обжинковпх.

Рух зник; легенда загубила свое актуальне значіння, пророкування не здійснилися. А пророкували так багато: прихід антихриста, провал сіл, що не принесуть хрестів на долину, страшний суд і то незабаром—у 1924 році. Вже більш як рік минулося з того часу. Легенда вмпрає. Для з'ясування обставин, що обумовлюють появу міта, цей рух дає надзвичайно цінний і великий матеріял, що його ще не мали в своїому розпорядженні вчені дослідники. А тому треба побажати, щоб тепер у різних місцевостях України, де чудеса ці або-ж чутки про чудеса мали місце, було зібрано й записано відповідні матеріяли про такий кінець руху та про думку селян: чому так сталося?

ПРИМІТКИ.

1. Поданий тут матеріял є менша частина того, що зараз мається у мене під руками. Цінний матеріял записав у Житомирі В. Г. Кравченко. № 10 рукописного журналу „Етнограф", що видає Етнографічний гурток Житомирських Вищих Укр. Пед. Курсів, цілком присвячено цьому матеріялові.

2. Матеріял зібрано від таких осіб:

а) У Житомирі:—1) Артем Кухар. Сторож Серафимовської церкви, років за 30. Від нього записано №№ 2, 3, 4, 5, 12, 17, 19, 20, 23, 24. Мова у нього почасти попсована, знівельована впливом міста (русизми), почасти заховує особливості своєї рідної Левківської говірки (м-ко Левків, 12 верстов на півд.-схід від Житомиру), як, напр. вин, нич, под піч (№ 2), большовикі (№ 4). 2) №№ 6, 8, 9, 16, 18, 22 записано від баби 60 років, Оксани Недільчихи, що мешкає на Дмитрівському завулкові № 11. Мова характерна міщанська, дуже калічена, з великою домішкою російської мови. Недільчиха ходила до Калинівського хреста, пропонувала мені напитися „святої води з нового Русалима", що принесла з Калинівки; після подорожи ввесь час збиралась

[1]) Обмотували хрести, головним чином, тоді, як переходили через місто; на полі, як мало хто бачив, несли одкритими.

[2]) Пор. варіянт: „Казали: не підеш тепер, підеш як буде по коліна грязі, не підеш як буде по коліна грязі, підеш, як буде по коліна крови (Зап. В. Петров).

ще раз піти, як бог сподобить. 3) №№ 14, 21, 24 записано від баби років по-за 70, Одарки Корнієвої; мешкає на Дмитрівській вул. № 11; мова пописована, міщанська. Корніева має силу різного лікарського зілля, щоб помагати людям, як хто заслабне. 4) № 15 записано від студента Землемірного Технікуму С. Доманського, родом з Горшківської (потім Кутузівської, тепер Володарської) волости, Житомир. окр. 5) № 11—від діда Семена Пуздрача з с. Дворця, Трояновськ. вол., Жит. окр. 6) № 13—від учня Житом. 20-ої трудшколи Г. Глушенка, з хут. Смоківки коло Житомиру.

б) В с. Луці, Житом. окр.: 1) № 10—від матери. Говірку села Луки дотримано цілком, коли не вважати на діялектичні тонкощі. 2) № 1—від Петра Чорноморцьового. 3) № 7—від дівч. Хвійони Гогенкової (Прізвища подано вуличні, бо на селі справжнє прізвище вживається дуже рідко; часто сусіда не знає прізвища свого сусіди).

Матеріял було занотовано з дотримуванням діялектологічних відмінностей за „Вказівками" проф. Є. Тимченка (Проф. Євг. Тимченко. Вказівки, як записувати діялектичні матеріяли на українськім язиковім обширі. К. 1925), але за браком у друкарні потрібних літер та значків довелося одступити не тільки од транскрипції, ба й уникнути деяких особливостей говірки.

I. Чудеса різного змісту [1]).

1. Син носить матір на руках.

Ніби-то на Одіяніе прийшли с церкви, тоді, як вже розговляця. То становить жінка те сьвачене, шо посьватилось, то й починають розговляця. А мати—на пічі... То нивістка каже свому чоловікові:

— Клич матір. Це-ж такий день, шо треба абе всі рáзом розговлялись; ґля годиця треба, шоб всі були за столом, хто с в хаті.

А чоловік—син матири—каже:

— Вбийдеця й биз неї. Нихай там сидить. Вона тобі ше не надоїла?!

Потом знов вона там прибиралась до вбіда, та каже:

— Ну, клич матір та будим всі вкупі розговляця.

А він каже, шо

— Вона й так осточортіла. Й так ни хочу на неї дивиця, ни то ше за столом бачить.

Десь вона йуму так осточортіла.

Коли жінка—зирк в вікно, бачить—хтось приїхав дуже гарними кіньми. Вона здивувалась, каже:

— Вийди-но! Якісь родичі приїхали в госьці.

Ну, входить в хату якийсь низнакомий чоловік. Поздоровавсь та й каже:

---

[1]) Редакція подає в цьому числі часопису виключно матеріяли, тексти легенд, перекази про чудеса, записи вражінь, то-що, откладаючи до дальшого числа їхне освітлення як соціяльно-економічне, так і історично-літературне. Недавня ще епідемія чудес, як звичайне переживання минулого, поширилась була по деяких місцях України, викликала чимало статтів у пресі та в окремих виданнях (пор., напр., р. 1925-го Вікторії: „Сучасне сектанство", Я. Ковальчука: „Про чудеса на Україні", А. Зорича: „Чудо в Калиновке"), розглядалася у Вінниці в липні ц. р. на суді, що надав цьому рухові широке громадське освітлення, і тим на більшу увагу заслуговує цей рух з боку дослідників.

— Це така в вас вся симня? Шо-ж так мало?

А вони кажуть:

— Ні, ше є мати на печі.

А він каже:

— Чому-ж ви її ни кличите ґля обіду?

Ну, вони кажуть:

— Вона стара; нехай там сидить.

То він каже:

— Хиба вона вам як—ни треба? Як ни треба, то давайте мині її—стару матір.

То син каже:

— Биріть! З охотою оддам, ше й піддам.

То цей чоловік каже:

— „Поможіть мині винести та на хуру посадити.

А вона вже стара була. То він [син] взяв її на руки винести на хуру. А той, шо приїхав, каже:

— Винеси на дорогу.

Ту він вніс на дорогу. А той чоловік кіньми смикнув, де й поїхав, а цей остався. Те й вже ни мона оставить матири—прирослa до рук. Та вже й носить по сьвіту аж до цього часу. Вже, кажуть, шо скоро в Волинську ґуберню прийде.

2. Дитина-печистий.

Десь, нидалеко, в якомусь силі вродилась дитина.

— В кого?

— Ну, звєсно, ни в корови. Ну, й вродилась та дитина та й полізла пот піч. Як мати хоче взяти, то воно кричить:

— Ни чипай мине, бо я тибе всьо ровно задушу вночі.

То вона ходила на чужи хати ночувати. А попросився якийсь старий дід на ноч. Просився во всіх хатах—ниде ни приняли, аж в ці[й] послідні[й] хаті, де ця дитина була. Баба кає:

— Я-б вас приняла до хати, але в мене нима чого їсти, і я сама в хаті ни ночую, потому шо в мене такий случай—і розказала йуму все. А він каже:

— Нічого, я ше тибі їсти дам.

Вона йуго приняла. Він сказав дитині:

— Вийди с под печки—вилізай значить.

І воно вийшло; стало на порозі і три рази дуже рикнуло товáрачим голосом, чи коров'ячим—всьо рамно; так рикнуло, аж вікна задрожали і нима відома, де поділося. Потом старий каже:

— Ну, тимер всіґда нучуй в хаті, а я піду в клуню. І сеї ночи буде вилікий пужар; ну, ви ни бійтися і ни втікайте никуди—ваше все останиця.

Як начало горіти, пішов той хадзяїн в клуню і став кликати, а той старий—нима відома де й дівся. Всі хати, де вин тілько проснівсь на печ—згоріли. Осталась тількі та хата і клуня, де вин ночував. А потом всі люди збіглися і кажин жалів, шо не прияв його, шо це чирис того діда все сталось.

3. Чудо з дітьми в м. Романові (Житом. окр.).

В їдної жинки десь там ґля Романова за Чудновом родилось троє дітей. Шоб їх зариґістріровать,—треба було багацько платити, а вуна не мала звіткіль, та каже:

— Забирість собі дітн, а я ни маю звіткіль платити.

То міліція заявила большовикам. Тільки большовики ввийшли, а ти діти повставали с колисекі і кажуть:

— Шо? Ви нас хочите забрати? Ні, ви нас ни забирете. А будим на Новий рік жито жати, то й вас разом пожнемо.

То вони налякались, де й вийшли, а діти сорвались с колисок, де й полетіли в двери на двір і нима відома де ділись.

4. В Любарі (кров пішла з хреста).

Це в Любарі було, в женскуму манастирі. В Спасітіля з ліца кров потікла. Большовикі дознались і почали ножем ковирати Як вони начали ковирати, то з'явилась третя рука і закрила ліцо. Це мині прамо дедушка в манастирі говорив.

5. В Крошні (Оновлення ікони).

В хаті симня була бідна страшно. Жили собі і в бога ни віровали. І в їх, значить, обновилась їкона. Вона раньше зовсім чорна була—йкона Спасителя, в такіх квітках була, як то колись чай обмотували таким блискучим. А кода в них обновилась ікона при глазах при всіх, то вони повадали всі в обморок, полякалися страшно. І тепер почали вже вірити. Особинно син ни вірив. Каже Крошенський піп:

— Вони ни вірили ни в бога, ни в чорта, а тепер стали всі вірити. І вже вся Крошня, і чехи і всі, аж просто соп'ятилися. Комуністи вже просять: „Христи нам дітей; ми вже віримо, шо є бог".

6. Як треба до Страшного суду готуватись.

Це пастух пас вівці в полі. Приходить одна женщина до його і попросила кусок хліба. А после попросила води,—чи не знає він напиться. А він сказав:

— Три колодця тут недальоко есць.

Він привів ейо до тих колодцев. Вона сказала:

— Візьми руками сам напийся і с своїх рук мині дай.

А после сказала, шо

— Я тебе поставлю над тими колодцами сторожом, шоб ти проповедував, шоб в кожного хрисціяніна перуючого було три просьвіри и хаті і три колоска ячних, пшинишних і житніх і сьвятая вода, бо буде ходить и сьвящені[й] одьожі і буде придлагать, щоб запісиваца до його. То сказати, шо: „в мене есць хліб, колоскі і вода сьвятая". Придложіть йому той хліб, то він войдьот сібе.

То той старик сказав, шо

— Я буду кушать хотеть.

А вона сказала:

— Ні. Ні будеш хотеть: будеш спт.

Вона його спитала:

— Ти знаєш, хто я?

— Не.

— Я Царіца Небесная.

7. Проскурки.

Це, кажуть люди, шо хутко має буть Страшний суд. Ну, ту будуть ходить по зимлі янголи й ничисті—чорти. То як ти йуго взнаїш, як він прийде в хату—хто він такий? То це в кожні[й] хаті повинно бути п'ять проскурок—штири проскурки в рад з їднаковими пичатями, а їдна зверху з начую [=инакшою] пичатюю і сьвачена вода. Це так, як в церкві служба на п'ятох проскурках буває. Кажуть, шо як прийде ничиста сила—Ганцихрист, а будуть в хаті ці проскурки, то він ніяк ни приступить, а як ни буде проскурок, то запише души в Пекло [1]).

---

[1]) Додаємо легенди, що їх записав р. 1923-го В. Петров од В. О. Г. (с. Івниця на Волині):

I. В с. Нехворощі один чоловік обрубав ноги на хресті. Прийшов додому, а в нього в кишені—ноги; викине їх з кишені, полізе знов у кишеню, а вони знову там. Він і переодягся, а ноги все-ж-таки в кишені. Він тепер ходить по вулицях і все викидає ноги з кишені.

II. Комнезам Антін не вірив у оновлення ікон і казав: „Е, що це за оновлення. У мене-ж хата не оновиться". Тільки сказав це, як до нього біжать: „Ей, Антоне, в тебе хата горить".

II. Калинівський хрест.

8. В Махновці (Чудо в клуні. Як з'явилися одному чоловікові Христос і божа матір і як вони балакали про кару для людей).

В самий пиред (нам женщина розказувала в Махновці [1]) ше до рострела Спасителя в їдного хрисціянина це було—він змолотив кілька снопів жита, змів йуго на купу. Вночі син його побачив сьвітло в клуні. Сказав батькові, шо, майбуть, злодії жвто крадуть. Виходять рано, а жито все ціле. Домолотив ше кілька сновів жита. А на другу ніч це саме бачив сам хрисціянин і сказав синові, шоб піти подивиця. Син ни захтів. На третю ніч вони пішли в клуню убидва і лягли на засторо́нку [2]). Як вже совиршились ті часи (там двананцять, чи шо), то став у клуні стіл і бухінець хліба, і дві сьвічки, і двоє людей —женшчина й мушчина. Мушчина сказав:

— Боже мій, боже! Шо зробить з людьми, шо так дуже заблудили? Тра наслать на їх булезь.

А женшчина просила:

— Ни мона дать булезі, по буде боліть винин і нивинин.

— Дать помірок на людей,—так знов каже мушчина.

А женшчина каже:

— Ни мона, по устануця старі вдови і маленькі діти і будуть плакать.

— Ну, то дать голод, каже мушчина.

— Ни мона,—каже женшчина,—по був голод, то ше й гірше люди на бога нарікали.

Сказав мушчина:

— То треба показать чудиса на небі і на землі. А ті два, шо на засторонку лижать: чуїте ви, чи ні?

Вони убзиваюця:

— Чуїм.

— Ранком проповідуйте людям.

— Люди нас ни схтять слухать і аристують нас.

Каже женшчина:

— Як аристують, то й випусцять.

Той чоловік проповідував. Його таке аристували, але вже випустили.

9. Початок Калинівського чуда.

За три дні до Питра-Павла їхало три большовики і стали стрилять на Христа. Женщина на залізні[й] дорозі все це бачила, але підійти ни могла, як звесно. Як вони поїхали вже, то вона послала дітей подивиця. То діти виртаюця вже со сльозами, шо йде со Свасителя кров, ниткою так од руки до зимлі. То чириз два часа с трох сел вспіли вже люди збігтись. Й страшно плакали киля того Христа. А потом стали двигаця з дальшіх сел люди.

III. Це було в Звиногородському повіті. У одного селянина обновилась ікона св. Миколая. Почули про це бабки, почали збиратись до хати, свічки ставити, запросили батюшку молебень одвравити. Прочули про це й комнезами. Прийшли до хати, порозгоняли народ, подивилися на ікону й почали казати, що це все дурниця, та й забрали ікону в розправу.

Тільки на другий день дивляться, а ікони в розправі нема, а вона на тому-ж самому місці. Прийшли знов комнезами, вилаяли й забрали знов ікону до розправи. На другий день знов стоїть ікона на тому-ж самому місці, тільки ще більше просвітліла, аж сяє. Тоді прийшли комнезами, забрали ікону, винесли з хати, порубали на тріски й спалили. Але на другий день знов ікона була в хаті на тому-ж місці.

[1]) с. Махнівка на Поділлі.

[2]) Засторонок—частина клуні, де складаються снопи.

10. Труна пливе до Христа.

То вже після того, як стріляли на того Христа й потікла кров, то бачать люди—пливе по ріцці зачиняна труна. То старі люди хтіли її достать. Бируть—ни мона подужать. То полізли маленькі хлопчики; підійняли її, а на беріг не могли висадить. Старі хтіли вчинить, то ни могли, а малі вчинили. Ну, то там бумага була. Їден хотів взять, ту вуна в руки ни далась. А другий взяв і прочитав. То там було написано: „Ця труна пливе ду мого сина. Похоронить йуго". Вклали бумагу, та й вона закрилась. А прийшов бульшувик та хутів шаблюю рубнуть. Підняв шаблю, а йуму так рука й заклякла. То так і ходить. А труна поплпвла.

11. Дворецькі люди в Калипівці.

Доліро Дворецькі люди ходили в Калинновку. А там є якась баба. То кажуть, що це її син стрпляв. І баба ця проклинає свого сина за те, шо він стрпляв. А тепер вже лижить той син киля хвіґури слабий—нобила його лиха година.

А мати просить людей:

— Просіть бога, шоб йому Господь простив, шоб він виздоровів, то він вже більш ни буде стрилятп.

Казали, шо кров знати й до сіх пор, шо йшла. А типер вже ни йде.

12. Сліпа жидівка прозріла коло хреста.

Їдни[й] жидівці во сне приснилося, шоб вона пішла туди до христа. А вона була сім літ сліпа. Розказала вона свуї[й] симні, а симня почала сміяця. А на другу ніч її знов приснилось, шоб вона так пішла проте. Ну, й дав їй чоловік на дорогу грошей—десять рублів золотом і вуна пішла,—її вилп туди люди, кутори йшли. Вона ни могла туди дотиснуця й ниридала ти десять рублів чириз руки. А їдна женщина полакомилась і забрала п'ятьорку, а п'ятьорку оддала. А та п'ятьорка приросла їй до рукі і отимніло їй в глазах зовсім, вона ни стала ничого бачитп. Стала кричать дуже, ну й народу созналася, шо вона так зробила. Начала вона дуже каятись і стала всьому народу говорпти, шо вона полакомилась.

А тая жидівка прозріла, стала бачити все і пішла вже додому з людьми, вже видюща.

Там, коля того христа попів нима. Там самий народ—читає акахвистп хто вміє, моляця, співають: „Воскресенія день", „Христос воскрес". Йдуть з іконами с свічками. Воду там бируть, землю.

13. Як київський жид вихрестився.

На днях оце-о в Ва́цьків [1]) прийшов жид до баби попоїсти. Наївсь, встав, перехристився. Баба йому каже:

— Ви, часом, на мене ни будите сердпця, шо я вам скажу?

— Пожалуста, кажіть.

Вона каже:

— Ви, часом, ни їврей?

Вин каже:

— Да! Шо, вн дивуїтесь, шо я перехрпстився? Я бачив у Кійові, як обновилась церква. І я приняв християнську віру. Я чув, шо десь тут раняний Сус Христос, то це йду побачити.

14. Хоч і нема розпяття на хресті, а спасенні бачуть.

Того розпяття нима вже на хрпсці. Але як хто вгодний, спасенний, то проте може побачить. Бачать тільки діти малі, і то не всі; ну, й старі люди—спасенні.

[1]) с. Вацьків біля Житомиру по Київській соші в 6-7 верствах.

15. Чом попи не йдуть до хреста.

До нас прийшла с села їдна знакома баба. То я балакав з нею про ці чуда́. Питаюсь її:

— А чом не ходять до христа попи?

А вона каже:

— Чирис те, що вони стали ни по правді жить, стали грішить багато. То бог знає, шо робить. Йдуть до христа тільки вірующі. Шо-ж? Як-би попи пішли туди до христа, то їх земля ни видержала-б, а провалилася-б, так, як в Гаоніїї.

16. Як зрубували хреста.

Міліція сняла розняття на Воздвиження і заправила двісці п'ядісят міліярдов. Народ хотів дати викуп. Старик сидів под тим христом, молівся богу. Чи во сні, чи очевидно йому явився Спасітіль і сказав:

— За міня викуиу нехай не дають. Я в сорок днів прийду на свое місце.

Вони як зняли Спасітіля, ішо хотіли зрубати хреста. То зробилося три хрести. Вони не знали которого рубать і пішли за распоряженіем. Сказав якийсь там начальник:

— Рубайте всі три разом.

Коли вони прийшли фторично, то зробилося кладбище. І так хрест остався. А тенер кажуть, шо вже зрубали його.

І так казали, шо зрубають, і на тому місці дуб вирасте і будуть до дуба богу молитись. Це так тому старику привидилося. Поки було тепло, то він день і ніч там молився.

17. Викуп.

Те роспʼятіе зняли. А їдному —тому хазяїнові, шо на його полі хрест, приснилось, шоб не викуиляв:

— Мине вже раз продали—більш ни треба. Я сам явлюсь.

То люди полякались, бо в Писаніїї написано: як другий раз зʼявиця Господь, то буде Страшний Суд.

18. Кров у ящику з розпяттям.

Розказували, що привизли з Вінниці в ящичку Спасітіля, шоб його знов на хрест прибити. І коли вони откривають ящика, то повин ящик крові і Спасітіль на верху плавае. Колп вони хотіли його взять руками, то він тонае на спод, ні дайоца, шоб взяли.

19. З землі—кров.

Їдна женщина взяла зимлі там [коло хреста], шоб скупати з нею дитину, бо слаба була. Як вона налляла в ночови води, то кров оказалась в ночовах і вона ни стала куиати дитини. І с того часу ни став нихто брати більш зимлі. Такий ириказ був—значить люди їдно другому стали казати вже.

20. Вінок на хресті з вдовиного жита.

Вийшла вдова поля сіяти, вже пізно, вже вруна були. А йде чоловік та каже:

— Дай мині води напиця.

— Нима в мене води. Зара[з] принесу.

Він сіяв, а вона пішла по воду. Поки вона принесла, то він россіяв. Каже, шоб вона прийшла чирис сорок днів—навідалась до цього жита. То як вона прийшла чирис сорок днів, то воно квітовало. А потом чирис десять днів вже поспіло. І сказав їй, шоб жала тільки три дні: в середу, в читвер і в пʼятницю і тибі хватить хліба цього на три годи. І вже с цього жита на тому христі вінок сплетяний—казали люди з Ливкова, з Лішчина, ще й колоссе поприносили. Рвали ше с ниа.

21. Калинівський хрест на Сапатовій долині.

Йшли люди, то казали, шо того тижня у п'ятницю под суботу того христа зрізали товарищі і сказали завезти на кладбище. А як-раз їхали люди на Дулину і везли христи. А вони, када йдуть с христами, то заходять в Калиновку і внаменують свої христи до того простреленово і йдуть на Долину. І ці люди чужі пулужили йуго на свого воза і повезли на Долину. А ці, шо ходили цього вже тижня, то кажуть, шо цей хрест вже на Дулині. Розказують, шо як сім пуль вдарило і одскочило, то так сім синіх знаків на дериві й є, яґ-би синяки [1]).

III. Осафатова долина.

22. Чудесне побачення пастуха.

Коли пас пастух чéриду і женщина подошла до його, шоб дав шо кушать. Говорить:

„Я сходіла всю діревню і ніхто мині ни дав їсти". Він їй дав кусок хліба і сала. А там, на ті долині було чотири колодця. То тая женщина сказала йому, шоб він сказав вдовам, шоб почистили ці колодці й поставили чотири христа. Він казав цим вдовам, об'яснив, але вони не хтіли його слухать. На хторой день оп'ять приходить та женщина. Він їй виймає знов кусок хліба й сала. Вона вже його не просить, а він сам дає. Питаєця його знов:

— Чи вб'яснив ти женщинам?

Він каже:

— Не хотять слухаця.

— Добре, вони послухаюця.

Одної вдови стала бігти корова до тої долини. Тая вдова за коровою. В йейо же очах зара[з] там сорок хрестов стало. Тоді вони прибігли, повірили і стали чистить колодци потому, шо сказала цариця небесная: „Вони послухаюця". І вони вже штирі христа своїх поставили. Ото вже називаїця Сафат-Долина. То вже хто їде чи йде, то повинин туди христа нести.

23. Чудесне побачення пастуха (другий варіянт).

Якась там є Сафатова долина в Подольські ґуберні. Там дев'ять літ старик скот пас в ти долині. Коли це на тий долині являїця йому якась манашка і просить його води напиця. А там води зроду не було.

А вин каже:

— В мене нима вуди. Тут я дев'ять літ пасу і ниде ни бачив вуди.

---

[1]) Додаємо легенди, що їх записав В. Петров (від В. Г.—Івниця на Волині).

I. З одного боку в Калиновці підхід до хреста дуже важкий. Там знаходяться великі болота. Ось, одного червоноармійця поставили, щоб не йшли простою дорогою, а через трясину. Але всі пройшли благополучно, а салдата тепер бачуть коло хреста, він сидить і плаче. Й коли його питають, чого він плаче, він розказує сон:

— Прийшов до нього старець і дає лихтаря: він і питає: „На що?" А старець і каже: „Я приніс лихтаря і ти можеш спати". Він заснув і спав три дні, а во сні явився йому Христос і сказав: „На що ти,—каже,—людей направив на ті болота? Ти-ж знаєш, що цей народ міг загинути, а він ішов до мене. От-же, який ти недобрий чоловік, що ти не дозволяєш йти до мене. А між тим, я їм нічого недоброго не зичу".

Він прокинувся. І тепер він сидить коло хреста і плаче.

II. Один штундист за 3 версти ліз до хреста рачки, на руках і ногах доліз до хреста, всенародно сповідався в гріхах, скинув з себе одежу, роздав бідним: „Я багатий і діти в мене єсть. Але я не вернусь, тут і вмру".

III. Дівчина там є, вся в чорному. Кажуть про неї, що возкресла. Все проповідує. На людей не дивиться, на небо тільки. Проповідує, постились, молились, бо кара насувається, а коли народ не покається, то буде конець.

А вона йому каже:

— А он-до, подивися-но, яка криниця, вода чиста, гарна.

Я вже три роди тут худжу і тут є вода. От иди-но, подивись.

Як старий подивився, то він здивувався, аж злякавсь, що це зроду ни було, аж тепер оказалось, що є. Вона йому сказала, шоб поставити на ці долині сорок сороков христов. І от тому старому вона сказала, що:

— Ти будеш шисть днів, а на сідьмой—помреш; тп вже більше скота пасти ни будеш.

Так і случилося. І казала тому старому, що здзесь буде фторое пришествіе—буде Господь судить живих і мертвих.

Ой, він її ше допитувавсь:

— Як там на тому сьвіті?

А она йому сказала:

— Єслі будуть жити люди на зимлі правідно, то бог ше прибавить віку, а як будуть грішно, то—одбавить.

24. Мерці йдуть на Осафатову долину.

Вмер в їдної жінки чоловік. А послі смерті прийшов до неї вечиром і став пирпд вікном с сьвічкою і став її звати:

— Мотро,—чи як там,—ходи-но, я тобі шось покажу.

А вона злякалась і ни хоче. То він каже:

— Позови сусідів, як сама ни хочеш.

Ну, ту вуна позвала. Ну, й вийшли всі, дивляться—дуже вилпка сила народу йде, всі йдуть с свічками. То він, цей чоловік, каже:

— Мп йдем на Осафатову долину. Там буде страшний суд. Када ми прийдем, туді ви за нами будите йти—всі живиї.

А впн до неї каже:

— Ну, бувай здорова, бо мпні треба свеї партії доганяти.

Той мертвий сказав, що до Нового году будпм йти на Сапатову долину ми, по Новому—ви, живі.

25. Як почали хрести ставити [1]).

Одного разу виїхав дядько в неділю орати. Коли йде шляхом жінка, підійшла до пастушка, попрохала їсти,—бо голодна була,—попоїла, а тоді й каже хлопчику:

— Підп, скажи дядькові, щоб не орав.

Хлопчик пішов, сказав, але той не послухався. Тоді вдруге послала жінка, а той знов не слухає. Втрете послала вопа хлопчика:

— Скажи, що ані він, ані воли його сьогодня, може, додому не вернуться.

Дядько знов оре далі. Колп, дивпться, одпн віл падає.

Тоді він злякався, побіг до жінки й просить її:

— Шо мені робити?

А вона йому й каже:

— Покайся! Постав на цьому місці п'ять хрестів.

А люди побачили й теж почали ставити:

— Колп йому добре, то хай і нам буде добре.

26. З'явлення пастуху матери божої.

Асафатова долина коло ст. Рахни, в 12-ти верстах. Там есть яр і зветься він—вдов'я земля. Хазяїн там—пастух бідний. Являється йому жінка, вся чорна й каже:

— Я—матер божа! Дай мені хліба, я їсти хочу, і дай мені води, я пити хочу.

---

[1]) Легенди (чч. 25—28) подав В. Петров. Записано ці легеиди від В. О. Г-са б. службовця на залізниці, 40 років, з с. Івниці на Волині.

— Підіть,—каже пастух,—отут є три криниці.

Підводить її до криниць і каже:

— У цій я постоли мочу, а з оцієї п'ю завжди.

Вона нагнулась до води й—вода вся чорна зробилась:

— Оце, каже, як мене обкурили: всі Євангелії скурили, мене обкурили.. Ти постав тут хрест і скажи всім селам, щоб хрести поставили. Може, ми умолимо Христа, бо погибель буде.

Він пішов в сусідне село, заявив всьому обществу, але над ним посміялись, поштурхали, й він пішов додому.

На другий день знов з'явилась божа матір і каже:

— Чому-ж ти хреста не поставив?

Він і каже, що його тільки штурхають, сміються з нього.

— Ну, нічого! Постав ти хреста.

— З чого-ж я поставлю. У мене нічого нема.

— З паличок! А сам піди ще раз.

Пішов він знов до общества, його знов побили, але діти зробили хрест з паличок і поставили.

А там в селах штунди багато, прийшли вони в поле, побачили хреста, й побили його камнями і пішли додому. Коли повернулись на поле, а на тому місці—три хрести великі, що й до цього часу стоять.

27. Пастух не приймає хрестів.

Поставили вже на Осафатовій долині 10 т. хрестів. Одно село послало хрести з насмішкою. Пастух тим, що привезли хреста, і каже:

— Я вашої жертви не можу прияти, бо коли хреста робили, то курили, лаялись, а коли везли, то сиділи на хресті.

Ті, що привезли, почали його лаяти, й поставили хреста, а коли поставили, хрест їх зробився весь чорний.

Инші теж привозять. А пастух їм і каже:

— Не можу принять, бо отой 9 літ не сповідався, а коли везли, то плювали, насіння лузгали...

Тоді ті почали плакати, просити. Тільки як покаялись, приняв.

Ще одні привезли й він не хтів принять. Тоді взяли пастуха, повели його, побили так, що він не міг піднятись, і кинули в воду й камінням придавили, але на ранок він цілий був коло хрестів.

28. З Калинівки посилають чоловіка на Асафатову долину.

Послали з Калинівки на Асафатову долину розвідчика Михася. Він ішов сто верст, нічого не їв, бо ішов без шапки й прийшов на третій день під вечір. Входить в хату до пастуха і став коло порога. А пастух і каже до нього:

— Здалеку прийшов. Три дні не їв і не спав. Поклади на стіл свічку й іконку.

Михась хтів свічку засвітити, а пастух йому й каже:

— Не світи свічку, ми не достойні.

В хаті у пастуха народу багато, стоять на колінах, моляться й він помолився. Коли раптом зоря падає на іконку:

— Жертва твоя принята,—сказав пастух.

Побісідували вони з пастухом, пастух вийшов з хати, а за ним і народ, хто цілує, хто смикає, стрівають, як апостола.

Потім розпитався, чи можна привозити. Пастух каже:

— Привозьте. Вже половину привезли, але не всі ще привезли. Коли всі привезуть, буде щось. Після нового року.

Калинівські пісні [1]).

Пісні, що тут друкуються, записали різні особи: Н. Дмитрук записав ч. I, IV, V. Записи зроблено в с. Луді, Левківськ. району, Житом. окр. Ч. I-е записано від Антоськи Ришитникової, що ходила до Калинівського хреста разом з багатьма селянами з с. Луки. Ч. IV-те та V-те від хлопців Сьвопи Шумплового й Лівона Шкробового. Ч. II-е записав Л. М. Юркевич від селянина Степана Шпидера з. с. Дорожинки Богопіль. р., Первомайської окр., людини старшого віку, неписьменного. Ч. III-є записала В. О. Матушівська від лірника з с. Мотовилівки Київ. окр., Пашениченка Якова. Ч. VI, VII, VIII, IX-е записав В. Петров від В. О. Г—а з с. Івниці на Волині.

Вперше „Калинівські" пісні з'явилися в друку в книжці Вікторії: „Сучасне сектанство". Тут надруковано два варіянти „Пісні про Калинівський Хрест" („У Калинівці на горбочку"). „Пісня про „Калинівське чудо" дуже поширена і широко розповсюджена на Київщині й Волині"—пише тов. Вікторія „Ця пісня,—додає вона далі,—є остільки характерна, що заслуговує навіть на особливе вивчення [2])".

Ми друкуємо з нашої збірки три варіянти цієї пісні в записах Н. Дмитрука, Л. Юркевича й В. Матушівської.

I.

1. В чистом полі на гурбочку
Чистив москаль вінтовочку.
2. Чистить він, прочищає,
На хрест божий він стріляє.
3. На хрест божий дирив'янний,
Як вистрілив—зрубив рану.
4. Зрубив рану під рукою,
Поллялася кров річкою.
5. Поллялася кров річкою,
Йде народ все тулпою.
6. Йде народ молитися.
На хрест божий дивитися.
7. Коло хреста того мати[=москаля]
Стала народ умовляти.
8. —„Прусціть мині, сину мому",
Сину мому проклятому.
9. Їй люди отказують:
— „Нихай йуму бог прощає".
10. — „Щоб ти, сину, ни родився,
„Що весь народ стрипожився".
11. — „Ни лай, мати, що вродився,
Всей народ пробудився;
12. А то люди усі спали,
Та й за бога забували.
13. Уже до церкви не ходили,
Малих дітей ни христили.
14. Уже церкви замикали,
А тіятри встановляли.
15. А тіятри—плóхі штуки,
На тім світі тяжкі муки [3]).

---

[1]) „Калинівських пісень співали: а) по дорозі до хреста й назад; б) у церкві, як запричасні, в) на загальних обідах дорослих та дитячих; г) на вулиці та д) по хатах, як збереться гурт". (Примітка Н. Дмитрука).

[2]) Вікторія. Сучасне сектанство. ДВУ. Харків. 1925, ст. 27—28.

[3]) З варіянтів, що маються в архіві Етногр. Ком. (запис С. Якимовича, с. Хрещаті Яри, Таращанськ. пов. Івана Снігура, с. Кожухівка на Гуманщині; В. Петрова, с. Івниця на Волині; Н. Дмитрука, с. Лука Житомир. окр.) за браком місця, друкуємо найбільш відмінні: запис Л. М. Юркевича й В. О. Матушівської.

1. Ой, у полі на горбочку
Чистить салдат вінтовочку,
2. Чистить, чистить, прочищає
На хрест божий прицел має.
3. А хрест божий деревляний.
Як вистрілив, зробив рану,
4. Полилася кров гаряча,
Полилася всьо рікою,
5. Іде народ всьо толною.
Проклинає мати сина:
6. — „Щоб ти, сину, не вродився—
Увесь народ сколотився“.

II.

7. — „Не лай мене, моя мати,
Що я на світ уродився:
8. Уже люди усі спали,
Вже за бога забували,
9. Псалтирі не читали,
Богу жертви не давали,
10. Малих дітей не хрестили,
Бога в тіятрах приставляли.
11. А тіятри—плохі штуки:
На тім світі—вічні муки.

III.

1. В Калиновці на горбочку
Чистить москаль вінтовочку.
2. Він чистить, прочищає,
На хрест божий поглядає.
3. А хрест божий, хрест високий,
Хрест високий, дерев'яний.
4. Як прострелив зробив рану,
Зробив рану під рукою.
5. Пішла в нього кров рікою,
Пішов народ весь толною.
6. А на хресті сам Спаситель,
А під хрестом діва мати.
7. Прийшла мати одвідати:
— Ой, ти, сину, ти, синочку,
8. На що ти родився?
Уродився на гуляння.
9. Взяли тіло на мучення,
А на хрест на страдания!
10. Ви, людіє—християне,
Христу богу поклоніться.
11. Будуть люде невірний,
Будуть церкви замикати,
12. А тіятри справляти.
Малих дітей не хрестити,
13. Да будуть звездити.
На віки віков [1]).

IV.

1. Чириз море широкее,
Там летіло три янголи.
Чириз море широкее,
Там летіло три янголи,
5. А за ними божа матір;
Стала вона питати:
— „Чи ни бачили сина мого,
Сина мого їдиного?“
Їден каже:—„Ни бачив я“.
10. Другий каже:—„Ни видів я“.
Третій каже: „Зустрітив я“.
Жиди його іспіймали,
Назад ручки зав'язали,
Ше й на хрпсці руспнпали;
15. Ручки-ножки прибивали,
Шипшинную пирізали,
С терну вінок накладали,
Ше й уксусом напували,
С серця крові дуставали.
20. — „Ой, сину мій возлюбленний!
Я ни низ болю тебе мала,
Ше й на хрпсці доглядала;
Ручки-ножки цюлувала,
Слізьми рани заливала.
25. Ой, сину мій, терпів муки;
Терпів муки, терпів рани
За нас грішних християнів.
Жиди тибе розпинали,
Християни простріляли,—
30. Кров христовую пролляли“.

У варіянті, що його записав В. Петров, відрізняється початок: „Через гори високії, через реки глубокії, там летіло три анголи, арханголи. А на встрічу божа матер питається“...

[1]) Цей запис зроблено від лірника з с. Мотовилівкв, Пашвниченка Якова. На запитання. звідкіля він почув цю пісню, він відповів, що були з Мотовилівки люди в Калинівці, привезли листочки й по тих листочках він вивчився; на питання, що то за „листочки“, дід відказав, що їх роздають тим, що бувають в Калинівці (Подала В. О. Матушівська). Було-б дуже бажано розшукати ці „листочки“ й надіслати до Етногр. Комісії.

Рядок 15-й співається: „В ручки-ножки гвозди гнали".

Рядок 21: „Без болю тебе я мала".

Ряд. 25: „Ой, сину мій, назеранин".

Ряд. 28—29: Тії самі крестіяне, вони-ж тебе розстріляли".

V.

1. Щасливая тая путь,
   Що поклончики йдуть.
   Алілуя, алілуя
   Що поклончики йдуть } приспів.
2. Не самі-ж вуни йдуть,
   Їх янголи видуть [1])
3. Їх янголи видуть
   Херувіми поють.
4. Херувіми поють
   В Новий Русалім видуть.
5. Хто в Русалім піде,
   Той спасений буде!
6. А хто в Русалім не піде,
   На век грешний буде.
7. Там Христос пухудив
   І слідочки полишив.
8. І слідочки полишив,
   За наз грішних кров розлив.
9. За наз грішних, за наз всіх
   Пострадав на хрисці
10. Сім ран получив,
    А на восьму пострадав.
11. За наз грішних хрисціян
    Кров Христову пролляв.
12. Поклончики мої,
    Поклонитеся мині,
13. Поклонітеся мині
    До сирої зимлі.

VI.

1. Щаслива та путь,
   Що поклонники йдуть.
   Алілуя, алілуя
   Що поклоники йдуть. } приспів [2]).
2. Не самі вони йдуть,
   Їх анголи ведуть.
3. Їх анголи ведуть,
   Херувими поють.
4. Херувими поють,
   В Новий Русалим ідуть.
5. В Новий Русалим ідуть,
   Хресту жертву несуть.
6. Щасливий той день,
   Що там Новий Русалим.
7. Там Господь походив
   І слідочки полишив.
8. І слідочки полишив,
   І сім ран получив.
9. За восьмою пострадав
   За нас грішних христіян.
10. За нас грішних христіян,
    За нас всіх простріляли на хресті.
11. Ви, поклонники мої,
    Ви не вірили мені.
12. Ви не вірили мені,
    Що я ранен на хресті.
13. Ви, поклонники мої,
    Поклонитесь ви мені,
14. Поклонитесь ви мені
    До сирої землі.
15. Сім анголів ідуть,
    В руках чаші несуть.
16. В руках чаші несуть,
    Кров Христову соберуть.
17. Кров Христову собирали,
    На престолі становили.
18. На престолі ставили,
    Службу божу отправили.
19. Службу божу отправили
    І весь світ накормили.
20. Весь світ накормили.
    І водою покропили.

VII.

1. — „Божі діти
   Куди ви йдете?"
   Свят, свят єсі, боже (Приспів [3]).
2. — „А ми ідемо
   На ту долину,
3. На ту долину,
   На Сафатову.
4. На тій долині
   Божа мати.
5. Божа мати
   Зі своїм сином.
6. Анголи злитять,
   В труби затрублять,

[1]) Після кожної строфи співається два рази „алілуя" і повторюється останній рядок строфи.

[2]) Після кожної строфи співається два рази „алілуя" і повторюється останній рядок строфи.

[3]) Приспів повторюють після кожної строфи.

7. В труби затрублять,
Мертвих розбудять:
8. — „Вставайте, мертві,
К страшному суду.
9. Будемо судити
На дві сторони:
10. Праведні душі—
В праву сторону;

Чи ви чули, люди,
Який тепер день,
Що прийде Спаситель
Судити людей.
Чи ви чули, люди,
Який тепер час,
Що прийде Спаситель
Судити всіх нас.
Чи знасте, люди,
Що світа кінець.
Хто заслужить царства,
То тому вінець.
Праведній душі
В царствії твосм;
Будемо співати
Божого хреста;
Будемо скликати
Ангелів сюда.
Будуть громи гриміти,
Буде земля й небо
Страшно здвіжити.
Будуть ангели

11. Грішні душі—
В ліву сторону.
12. Праведні душі
Возвеселяться.
13. Грішні душі
Гірко заплачуть;
14. Гірко заплачуть
І гріхи зобачуть.

VIII.

В труби трубить,
В труби міднії;
Не улежать живі,
Живі й мертвії.
Ставайте-живі й мертві,
Годі спати.
Пора перед богом
Гріхи здавати.
— Праведнії душі
В царствії моєм
Будуть пісні піти
В царствії моєм.
А ви, грішні душі,
В огні горіти.
А грішнії душі до Господа
Руки вздимають,
Свого отця й неньку
Проклинають:
— Чом, отець, ненько,
Мене не учили
Що я царства
Не заслужила?

IX.

1. Страшний, страшний смертельний час
Живущим во гріхах.
Боже мой, боже мой,
Вскую мя оставил. } Приспів [1])
2. На Голгофі, на горі
Спасителя розп'яли.
3. Божая мать стояла,
Спасителя умовляла:
4. — „Спасителю, сине мой,
Прийми душі, упокой.
5. Одчини райськії врата,
Чи ввійдемо ми туда?“
6. Господь руки розпростер
І всім гріхи нам простив.

X [2])

Будуть собаки гавкати;
Скотина сильно ревіти;
Земля буде сопіти;
Дванацять громів буде гриміти.
Весь світ зміниться
І все переміниться.
Буде ходити по-під хати
Анцихрист, але його не пускати,
Бо він буде пичатувати
І в свою книгу записувати.
Вечіром з хати не виходити,
Бо можна собі пошкодити...
І не треба лякатись,
Бо це ще не кінець;
А треба придержуватись законів,
Що нам дав наш всевишній.
Треба молитись по-всяк час,
Щоб бог нас від лукавого спас.

[1]) Приспів повторюється після кожної строфи.

[2]) Як додаток друкуємо цю пісню, що її записав О. Т. Довгань на Гуманщині від селянина. Ця пісня, хоч безпосередньо й не звязана з Калинівкою, але вона звязана з Калинівськими піснями тотожністю есхатологічного свого змісту й яскраво малює той час (Різдво р. 1923-го), коли, як зазначає записувач, селяни чекали страшного суда.

О. Курило.

Як водили перегеню.

Поданий тут звичай я записала 1922 р. на Канівщині. Фольклорна література, здається, його досі не занотувала. До самого слова „перегеня“ дано в Грінченківському словнику таке поясніння: „Ряженая девушка, пугающая, ради шутки, подруг: взяв в руки клубок в а л у, вытягивает их вверх; клубок играет роль лица, которое повязывают платком, на руки и плечи натягивают р я д н о. Лохв. у.“ В описаному нижче звичаї перегеня має відмінне значіння.

Баба Павлина Ляшенкова, 65 літ, у с. Росаві таке розказувала за перегеню [1]):— Як буряки полють, то по роботі усі гуртом, дівчата й хлопці водять перегеню: дівчину усю до ніг умотують червоними поясами, що їх із себе знімають; оставляють тільки місце для очей і морди. Руки дівчина підносить над головою і долонями їх складає; руки теж обмотують червоним поясом і між долоні встромляють квітку. А де шия, обвязують білою хусточкою, щоб знатно було, де голова. На таку дівчину кажуть п е р е г е н я. Вона йде напереді й усе кланяється. Коло неї йде парубок, звється к о з а к. Козак навхрест обвязаний теж червоними поясами,—то наче її (перегені муж). За перегенею йдуть дівчата й парубки, усі гуртом, співають, танцюють, музика грає. Перегеня усе їм кланяється, просить співати й танцювати. Як перегеня дівка висока, то вона пішки йде, а як невеличка на ріст, то вона стає на плечах в одного невисокого парубка, а з двох боків її піддержують, щоб не впала, двоє парубків,—на їх кажуть п і д п і р к и. Так перегеню несуть у двір до пана. Там вона пану кланяється. Пан їм платить за роботу, а тоді вони розходяться. Перегень може бути кілька.

У тому самому селі Росаві дід Віталій Кравченко, 59 літ, инакше розказував за перегеню. До вечірнього пруга розпускають уже з роботи, а робить душ із 500, усе з різних сіл. Вибирають „дівицю“, умотують усю поясами, і рукп вмотують; голову обмотують „лентою“ чи хусточкою, так що пізнати тую дівку не можна: видно тільки очі, ніс і рот. На голові вона має вінок із стрічок і польових квіток; за вінок устромляють дві обмотані хусточками л о ж к и,—де наче роги, а вся дівчина на козу схожа. Далі обирають „два охотники (охочі парубки), що согласні“. Вони стають поруч тієї дівки-перегені, пригинаються до неї, і перегеня стає одною ногою одному парубкові на праве плече, а другою ногою другому парубкові на ліве плече. Парубки держать сапилна, і вона держиться за ті сапилна руками [2]). Позаду перегені скрипник грає, а далі всуміш ідуть дівчата й хлопці, придержуючися рядків. Так ідуть до панського двора. Там стають півкруга, а перегеня й скрипник посередині. Спершу всі танцюють під музику, а в середині півкруга перегеня, стоячи на плечах у парубків, „чудує“, „виковирює“ (робить різні чудні рухи). Під кінець і вона злазить з плечей, іде до пана. Пан їй дає грошей у руки, а тоді й вона й усі инші тан-

[1]) По змозі зберегаю стиль баби Павлини.

[2]) Дід Віталій тут очевидно переплутав два випадки: один, коли перегеня мала руки обмотані, і другий випадок, коли вона мала вільні руки і могла ними держатися за щось.

цюють і розходяться. Дід Віталій казав, що перегеню водили не тільки скінчивши буряки полоти, а й весною, як водили танки й усякі гри, то теж справляли перегеню, але те бувало не за справжню перегеню, а наче за репетицію, бо до пана не водили. Із слів діда Віталія перегеню справляли ще літ із 40 назад.

У с. Семигорах, теж на Канівщині, баба Степанида Олехвіренкова ще инакше розказувала за перегеню (вона каже „перогеня"). Дівчину обмотують червоними поясами, не оставляючи місця для очей і рота, але вона все одно бачить, бо пояси в'язані, дірчасті. Перегеня, хоч-би й високого росту була, стоїть на плечах у двох парубків, і щоб вона не впала, двоє хлопців несуть попереду граблі чи дрючки, що за них вона держиться, маючи не обмотані поясами вільні руки. Вона у вінку. Із слів баби Степаниди перегеню водили тільки там, де „підварки" (фільварки) були, тоб-то в с. Миронівці, то-що, а в Семигорах перегеню не водили.

У с. Миронівці на Канівщині дід Рахолом [1]) Чемерис, 76 літ, що від його я вперше почула „перегеню водити", казав, що перегені давали в руки ложки, і вона ними, йдучи в двір, клацала. Дід цей запевняв, що перегеню водили й у свята, на Трійцю, на Спаса. Його жінка, баба Чемериска, заперечувала це і говорила, що перегеню водили тільки на буряках і що бувало й так, що дівка на дівці стас.

Як перегеню водили, то співали таких пісень [2]):

I.

I. Ой бив мене муж,
Ой бив волочив,
Прив'язав ниткою,
Бив соломинкою,
Та ще й не навчив.
II. А я з того зла
Та спати лягла.
Устала раненько,
Вмилася біленько
Та й поснідала.
III. Із'їла вола,
З'їла барана,
Сім мішків горішків,
Сімдесять поросят,
Чотири качечки,
Горщечок кашечки,—
Голодна була.
IV. Випила вина
Три бочки до дна,
Три мірки горілки,—
Не п'яна була.
V. Берегом ішла,
Коника вела,
За гриву держала,
До хлопців іржала:
І го-го го-го!
VI. І го-го го-го
Матері його,
Перелюбила,
Переманила
Жениха мого.
VII. Матінко моя,
Люблюся вже я.
— Любися, доненько,
То твоя воленька,—
Така була я.

II.

(Цією піснею, казала баба Павлина, перегеню наче лякають, що козак її покине).

Ой і горе, горе, в кого жінка перша,
А в мене другая, та й та молодая 2.
Сама рано встає, мене розбуджає:
— Вставай, головатий, товару давати,
А я піду на базар соли купувати.—
Соли не купила, в трахтир заблудила,
Ой, боже мій милостивий, що-ж я наробила:
Свині в вікна скачуть, діти їсти плачуть:
— Ой, тату наш, тату, затопи нам хату,
Затопи нам хату, навари нам їсти,—
Пішла мати на базар, нема чутки й вісти.—
Не буду топити, не буду варити,

[1]) Ще його називають Торомей—Варфоломей.
[2]) Пісні записані від баби Павлини Ляшенкової в Росаві.

Возьму ціп та й на тік жита молотити [1]).
Чи вдарю, не вдарю, на шлях поглядаю:
Чужі жінки з базару йдуть, моєї немає.
Коли трошки згодом іде жінка з родом,
Іде жінка з родом,—у куми немає роду,
Ти думаєш, милий, що я іду п'яна,
Питай-же ти цих людей, що й разу не впала.
Не буду питати, та буду карати,
Ой щоб не йшла мила в трахтир ночувати.

III [2]).

Ой, ви дівки-чорнобривки,
Не бачили мої жінки?
Моя жінка знакомита,
Піддрьопана ззаду свита.
Моя жінка не п'яниця,
Іде з коршми, не звалиться.
Як почує в голові,
Лягає спать у рові.
Прокинеться, як та курка,
Без очінка, без каптурка,
Покриється рукавом
Та втікає ровом.
Зострічає на дорозі [3])
Аж чотири всі мужики:
Одному дала в груди, [4])
А другому дала в зуби,
Третьому дала в шию,
А четвертий вибіг на дорогу,
Де христиться: слава богу.

IV [5]).

Дала мене мати за нелюба заміж,
Ой доле, доле, за нелюба заміж.
Дала мені мати корову рябую,
Ой доле, доле, корову рябую.
Корову рябую, дійницю новую,
Ой доле, доле, дійницю новую.
Дійницю новую, цідилку тонкую,
Ой доле, доле, цідилку тонкую.
До корови, мати, треба рано встати,
Ой доле, доле, треба рано встати.
Треба рано встати, к череді прогнати,
Ой доле, доле, к черсді прогнати.
А я люблю, мати, до світа гулять,
Ой доле, доле, до світа гуляти.
До світа гулять, до полудня спати,
Ой доле, доле, до полудня спати.

18-літня молодиця з Черкащини, що випадком була в Миронівці, розказувала, що й у с. Сумках на Черкащині літ із 10-12 назад було щось подібне до перегені, як обжинки справляли. Назви того звичаю вона не пам'ятала. По жнивах вибирають дівчину; вона стає й руки по-над голову знімає, сплівши їх пальцями. Усю дівчину обплинають рядном, а руки, де вони пальцями сплетені, обвязують хусточкою,—це наче голівка. Де пояс, там дівчину перев'язують перевеслом. Руками дівка „чудує", робить різні рухи, то згинаючи їх, то випростовуючи наперед, то знімаючи їх над головою,—для глядача це рух голівки. Дівка стоїть на землі; поруч її іде той, що несе вінок з пшениці. Так вони з усім гуртом ідуть до панського двору. Пан їм дає горілки й вони розходяться.

[1]) Досі пісня йде повільним темпом, а далі жвавішим і тоді „як ударять тріпака"—казала баба Павлина.

[2]) Цю пісню співав дід Віталій Кравченко в Росаві.

[3]) Дід співав „на дороге".

[4]) Дід співав „дала груди".

[5]) Співала баба Степанида Олехвіренкова в Семигорах.

Дмитро Ревуцький.

Сучасна пародія на українську народню думу.

Колись небіжчик П. Житецький убачав вияв „разумного и жизнеупорного закона человеческого прогресса“ в тому, що нарід український не тільки утворив славетні свої козацькі думи, ба з протягом часу використував і архаїчну фразеологію дум, склавши гумористичну пісню, пародію на думи українські [1]). Таку пародію П. Житецький знайшов у Збірці П. Чубинського, в пісні про куцого собаку, що „на синьому морі, під припічком долі“ обметицю їв [2]). Змістом своїм це—уривок однієї з числа так званих „нісенітниць“, ще й до того не зовсім літературного характеру, отже-ж цікава тут форма, що цілком повторює ритміку українських дум (чергування рядків із нерівним числом складів—иноді без рими, а здебільшого з жіночою римою дієслівною) і фразеологію їх—натурально, в пародійному стилі:

Де не взялась з помийниці с у п р о т и в н а х в и л я...

(дпв., напр., у Антоновича В. і Драгоманова М. „Историческія пѣсни малорусскаго народа“—дума „про Олексія Поповича“, т. I, стор. 186);

Там вареники-н с в і л ь н и ́к и в сметані п о т о н а ю т ь...

(там-же);

А я на їх велике милосердіє маю...

(цитована робота—„Дума про трьох братів азовських“, стор. 116).

Ще знаходимо ми подібну пародію на думи в „Українських записах“ П. Мартиновича. Це—дума „про дідка—Михійка“, що її записав П. Мартинович од славного кобзаря Івана Кравченка (Крюковського) у м. Лохвиці, на Приліпці, в травні 1876 року. В ній повторюється між иншими ряд віршів із наведеної вище пародії із збірки П. Чубинського [3]). Отже це не звичайна „нісенітниця“. Тут, як правдиво зазначає Ів. Каманін, вимріяно зміст того козачого життя, що утворилося в наслідок приборкання Коліївщини й зруйнування Запорозької Січи [4]). Ів. Єрофеїв гадає, що як пародію думу треба вважати за твір не раніший од XVIII віку [5]).

Все-ж, хоч які цікаві для нас зазначені вище зразки дум-пародій, не менш цікаво було-б нам знати й самий характер їх музичного виконання, і тут, на жаль, доводиться констатувати, що ніхто із дослідників не записав мелодії цих дум-пародій, навіть не описав хоч-би приблизно самого характеру виконання. Нам доводиться тільки робити логічний висновок-гіпотезу, що виконання, при схожості самої словесної фактури пародії із фактурою справжніх дум мусіло бути теж подібне до

---

[1]) Ж и т е ц к і й П. „Мысли о народныхъ украинскихъ думахъ“. К. 1893 (відб. із „Кіевской Старины“ того-ж року), стор. 175.

[2]) Ч у б и н с к і й П. „Труды“, Спб. 1874, т. V, стор. 1170, № 211.

[3]) М а р т и н о в и ч ъ П. „Украинськи записи“—„Кіевская Старина“ 1904, II 307—308.

[4]) К а м а н і н І в. „Українські богатирі козацької доби“—„Записки Українського Наукового Товариства в Київі“, кн. XI; окремо—Київ 1913, стор. 21—22.

[5]) Є р о ф е ї в І в. „Українські думи і їх редакції“—Зап. Наук. Т-ва в Київі. Кн. VII (1910 року), стор. 61.

виконання дум кобзарями-професіоналами, хоч-би й без акомпаньяменту. На таку думку наводить нас і пісня, що подаємо її нижче.

У січні цього року я виїхав із Москви до Київа. В вагоні їхала група жидівської молоди, що ввесь час весело виспівувала пісні. Особливий успіх мала пісня „про Мнкитку", яку з великою експресією співав високим горловим тенором молодий комерсант Йосип Григорович Котляр, із міста Гумаия. Ці відомості здобув я від нього згодом, познайомившися з ним і попросивши проспіватп для мене пісню „про Микитку". Це він і зробив з великою охотою, давши мені змогу тут-же записати її. Записані мелодію й текст подаю нижче (вимову виконавцеву додержано).

З великою експресією.

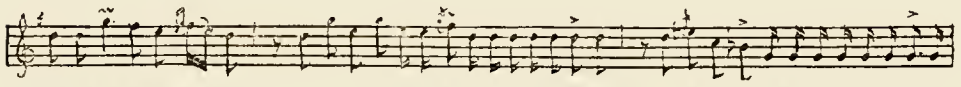

Ой, Микитко, Микит-ко! Шьо буде с тебе, як ти будешь забо-ліва-ти, і ройфе бу-де до те-бе прихода-ти,

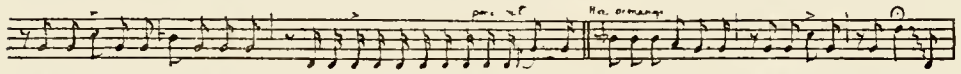

і лікарство ти-бі да-ва-ти, і воно то-бі не буде пома-га-ти? Ти будешь лежати і мовчати, мовча-ти!

1. Ой Ме/икитко, Ме/икитко!
Шьо буде с тебе, як ти будешь заболе/івати,
і ройфе/и буде до тебе приходати,
і лікарство тибі давати,
5. і воно тибі не буде помагати?
Ой, Ме/икитко, Ме/икитко!
Шьо буде с тебе, як ти будешь умирати,
і три соломинки будуть тибі покладати,
і жінка й діти будуть плакати?
10. Ой, Ме/икитко, Ме/икитко!
Шьо буде с тебс, як хевре кедойшем будуть тебе носати [1])
і мелех дойме буде тебс питати,
як тебе звати,—
шьо ти тоді будешь казати?
15. Ти будешь ле/ижати і мовчати, і мовчати!

„Ройфе", як пояснив мені сам співець,—доктор; „хевре кедойшем"—марщики, похоронне братство, люди, що виносять мерців; „мелех дойме"—в давній народній уяві—янгол, що направляє душу до пекла або раю (як пояснює І. Галант—malach dumo—янгол пекельний).

Говорячи про „три соломинки", пісня, очевидячки, натякає на звичай обмивати мерця доконче на соломі. Цей звичай, на думку проф. Шляпкіна („Народная словесность", ч. I), є без сумніву відгомін колишнього звичаю спалювати тіло померлої людини.

Подану вище пісню „про Микитку", як ми гадаємо, можна цілком уважати за сучасну пародію на вкраїнські думи. В цьому переконує нас перш за все віршова будова пісні, надзвичайно природня для дум: вся вона поділюється на нерівні музичні періоди (рядки 1—5, 6—9, 10—14 та 15); вірші дуже нерівні що-до кількости складів у кожному і оздоблені по кінцях виключно дієслівним римом. При зовнішній схожості з думою, гумористично-пародійний характер її виступає дуже яскраво. Музичний бік пісні „про Мнкитку" ще більш нагадує нам про українську думу: тут той-же загальний характер досить експресивної рецитації. Коли співак на моє про-

[1]) Попсована форма „ношати", як і раніш „приходати".

хання повторював пісню, він так само імпровізував її виконання, як це роблять звичайні кобзарі, виконуючи думи (на жаль, за браком місця я не можу навести варіянтів того, як ухилювалася, хоч часто й дуже незначно, мелодія підчас виконання—імпровизації). Починається кожний музичний період пісні з дуже експресивної музичної фрази, що має цілком характер так званого „плачу" в думах, далі речитативними ступенями спадає вниз, щоб закінчитися характерним для думи речитативом на одній ноті з типовим переходом на кварту. Все оздоблюється досить невловимими для слуху дрібними мелізмами, теж дуже характерними для дум.

Останніми часами дослідники українських народніх дум (Ф. Колесса, К. Квітка та ин.) підкреслюють можливість великого впливу похоронних голосінь на утворення дум—що-до музично-ритмічної будови їх. Тому цілком можливий і факт наслідування в нашій пісні „про Микитку" українських народніх голосінь із тією-ж пародійною метою.

Від своїх слухачів—робфаківців я чув, що й відомий співець жидівської народньої пісні Епельбавм теж співає пісню „про Микитку"; але бувши на його концертах, не довелося мені почути ні разу цієї пісні, дарма що на останньому концерті публіка й кричала: „Микитка, Микитка!"

ОГЛЯДИ, КРИТИКА И БІБЛІОГРАФІЯ

Климент Квітка.

Музична етнографія на Заході.

В тій кількості рядків, яку дозволяє уділити на музичну етнографію обсяг нинішньої книжки, нема змоги подати реєстра хоч-би значніших діячів та установ, що працювали й працюють на Заході над цею паростю знання, і видань, їй присвячених у цілості або в части. Тому доводиться обмежити цей короткий огляд найбільшими західніми державами.

Перша поважна праця, що дала висновки, уґрунтовані на точнім вимірюванні й визначуванні абсолютних висот і інтервалів, була направлена на гами позаєвропейських народів, що виявляються в інструментальній музиці. Це була праця англійця Олександра Елліса (A. J. Ellis) „On the Musical Scales of Various Nations“ надрукована 1885 року в лондонському журналі Товариства Мистецтв (Journal of the Society of Arts, vol. XXXIII) [1]). Інтервали вираховувано в центах ($^1/_{100}$ півтона) за помічю спеціяльно збудованого для цеї роботи інструмента—„дихорда“.

Фонографа було пристосовано до музично-етнографічних цілей найперше в Сполучених Штатах Північної Америки. B. J. Gilman, навчатель музичної психології в гарвардськім університеті, опублікував 1891 року першу працю (про співи індіянів Суньї) на підставі фонограм, що зняв W. Fewkes. Дальшу працю над збиранням зразків і дослідом музики аборигенів Америки провадили, окрім Джільмна, директор музичної школи і музичний письменник J. Fillmore, професор антропології в університеті Columbia (Нью-Йорк) Fr. Boas, Miss A. C. Fletcher, Natalie Curtis і Miss Fr. Densmore. Всі названі дослідники корпстувалися фонографом, за вийнятком Н. Куртіс, що вважала його за недостотний і непотрібний. Окрім музики аборигенів Північної та Центральної Америки музична етнографія Сполучених Штатів направлена також на негрів, що живуть у Сполучених Штатах (в цім напрямі найбільше визначається H. E. Krehbiel) та на тубільців Філіпінських островів (володіння Сп. Штатів). Музично-етнографічні екскурсії виряджаються від Бюра Американської Етнології (Bureau of American Ethnology) при Смітсоновім Інституті (Smithsonian Institution) в Вашингтоні, і нині головний працівник на цім полі—Miss Densmore. Отож тимчасом, як для природничих, археологічних та загально-етнографічних дослідів Сп. Штати висилали експедиції далеко по-за межі своєї території, публічна піддержка музичної етнографії сливе не виходила по-за ці межі, коли не рахувати надрукування в виданнях Смітсонового Інституту зложених в універсальнім обсягу праць Т. Вільсона і Ч. К. Віда (Ch. K. Wead) про музичні інструменти й інструментальні гами (Reports of the U. S. National Museum for 1896 and 1900).

Також і в Англії після Еллісової праці муз. етнографія не переходить помітно по-за політично підвладну територію, і окрім великої кількости видань народній музиці самих британських островів присвячених, там треба відзначити головно заслуги A. H. Fox Strangways і H. A. Popley що-до досліду музики Індії та студій Ch. Myers'a над музикою Ведда (Цейлон) і тубільців Сараваку (британський протекторат на П.-З.

[1]) Німецький переклад в Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft, I.

Борнео); проте, треба відзначити, що вельми важлива для свого часу праця віденського вченого Р. Валляшека (R. Wallaschek) про примітивну музику з'явилася спочатку (1891 року) в Лондоні в англійськім виданні (п. з. „Primitive Music") і тільки через 12 літ—в Липську в німецькім виданні („Anfänge der Tonkunst").

Етнографічна діяльність французьких музикантів зарівно була направлена головно на ті країни, на які розпросторювалися або тепер розпросторюються національні та державні інтереси Франції. На порозі XIX віку Наполеон узяв до Єгипету поміж ученими та артистами музиканта G. A. Villoteau, і обсяжні результати роботи останнього ввійшли в виданий на державний кошт опис Єгипту [1]) (ті записи згадив новітній дослідник Ідельсон). В нові часи вельми значну роботу що-до пізнання музики Передньої Азії виконали черці J. Parisot [2]) і J. Jeannin [3]). У великій французькій музичній енциклопедії, що розпочалася під редакцією A. Lavignac'a, а по його смерті продовжується під редакцією L. de la Laurencie, є докладні розвідки про музику позаевропейських народів. Відомий дослідник французької народньої пісні J. Tiersot писав і про музику Мадаґаскару, Дагомсї, також про музику азіятських народів та народів Північної Америки (там Тьерсо провадив етнографічні студії з доручення французького міністра освіти). Над музикою арабів працювали в Алжирі S. Daniel (дилетантськи), J. Rouanet і тубілець Yafil. Розмірно чимало французи попрацювали над музикою Китаю (знакомита праця єзуїта - місіонера Amiot 1780 р., A. Dechevrens, L. Laloy, J. Tiersot, найновіша докладна праця M. Courant в згаданій Енциклопедії, 1921 р.), L. Laloy студіював музику Камбоджі. Інституції, що була-б за центр музично-етнографічної роботи, у Франції нема.

Треба згадати за розправи G. Knosp'a про екзотичну музику, надруковані як у Франції, так у Німеччині та Італії.

Багато місця уділяло музичній етнографії Межинароднє Музичне Товариство як на сторінках своїх видань (Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft, Zeitschrift der I. M. G.), так і на своїх конґресах [4]). Провід у цім товаристві належав німцям. Війна його зруйнувала, і воно досі не відродилося. По скінченні війни організувалося міжнар. т-во Union Musicologique (центр—Парґа), а в Німеччині замість давнього Межинароднього Муз. Т-ва засновано Німецьке Муз. Т-во, що в своїх виданнях Archiv für Musikwissenschaft та Zeitschrift für Musikwissenschaft дає місце дуже поважним працям з муз. етнографії; в них між иншим надруковані розправи Е. Горнбостеля з обсягу китайської музики, Ільмарі Крона про музику монгольських народів, Ґ. Шюнемана про музику казанських татар, Бела Бартока про нар. музику арабів Біскри та околиці (в Алжирі), Р. Ляхмана—про музику в туніських містах. Розпад Інтернаціонального Муз. Т-ва на дві ґрупі, що в одній з них зостались німецькі

[1]) Description de l'Égypte, où Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée françoise publié par les odres de S. Maj. l'Empereur Napoléon le Grand. Paris. S. a.

[2]) Rapport sur une mission scientifique en Turquie d'Asie: Collection de Chants Orientcaux: Chants maronites, Chants d'église en arabe, Chansons arabes, chants syriens chants chaldéens, mélodies israélites des juifs de Jérusalem. Paris 1900.

[3]) Le chant liturgique syrien. Paris 1913.—Mélodies lit. syriennes et chaldéennes (в співробітництві з Dom J. Puyade і Dom A. Chibas-Lassalle). Paris 1921.

[4]) На 3-м Конґресі, що відбувся 1909 року в Відні, взяв участь і найбільший дослідник української народньої музики д-р Ф. Колесса, відчитавши доповідь про думи (Über den melodischen und rhytmischen Aufbau der ukrainischen rezitierenden Gesänge, der sogenannten „Kosakenlieder"); її надруковано в III Kongress-Bericht der Intern. Musikgesellschaft.

Четвертому конґресові Ф. Колесса прислав писану доповідь про ритмічну будову українських нар. пісень (витяг надруковано в Report of the 4 Kongress ot the Intern. Mus. Soc., вид. у Лондоні 1912 р., ст. 62 і 184).

музикознавці з поміччю окремих одиниць з малих держав, що культурно тяжать до Німеччини (Ільмарі Крон—з Фінляндії, Бела Барток—з Угорщини), а в другій—головно вчені з инших країн, показав, що перша група в обсягу музичної етнографії (і не в самому цьому обсягу) переважає. Ніде по-за німецьким світом нема ні таких спеціяльних наукових установ, ні таких видань, спеціяльно цій науці присвячених, як у Німеччині та Австрії. Берлінський Архів фонограм (директор його з 1905 року проф. Е. Горнбостель) стоїть при Психологічнім Інституті Берлінського університету (директор Інституту—проф. К. Штумпф). За початкову дату історії цього Архіву треба вважати 1900 рік, коли К. Штумпф і О. Абрагам використали приїзд до Берліну сіямських музикантів, щоб зфонографувати й простудіювати їх продукції; незабаром подібною дорогою Абрагам і Горнбостель попрацювали над музикою японців та індусів, а недавно померлий славнозвісний професор антропології Берлінського університету Ф. Лушан зфонографував турецькі співи підчас своєї археологічної екскурсії в Туреччину. Він поклав підвалину тому звичаєві, що жоден германець не виїздив у дослідчу мандрівку в позаевропейські сторони з будь-якою науковою метою, не взявши з собою фонографа і не дістявши інструкцій до орудування ним, щоб між иншим збирати й музично-етнографічний матеріял. В результаті кількість фонограм у Берлінському Архіві досягла 10.000. Щоб проаналізувати таку велику кількість зразків тепер, розуміється, не вистачає сил, і це буде ділом кількох десятиліть, але поспішання з збиранням пам'ятників є велика заслуга провідників Архіву, бо примітивні народи швидко піддаються европейській культурі або вимирають. Е. Горнбостель, значною мірою за поміччю О. Абрагама, поставив дослід екзотичних мелодій на таку наукову висоту, що й з Північної Америки, де було положено початок фонографуванню з етнографічною метою, 1905 року згаданий Боас прислав Берлінському Архіву для досліду свої фонограми індіянських мелодій, а Нью-Йоркський сінолог проф. Б. Лявфер—свої фонограми китайських мелодій. Ці останні дослідив у Берліні тодішній асистент Архіву Е. Фішер. 1906 року Е. Горнбостель на запрошення Columbian Field Museum в Чікаго приїздив до Америки і там персонально фонографував мелодії аборигенів. 1911 року відомий американський психолог проф. Е. Тітченер, коли його було публічно запитано, що він вважає за найзначніше досягнення останнього десятиріччя в експериментальній психології, відповів без вагання: „Діло Берлінського Архіву фонограм".

З інструктивно-освітньою метою, для помочи при лекціях, Берлінський Архів виготував колекцію фонограм в копіях з твердого тривкого матеріялу (120 валків) з зразками музики всіх культур і багатьох примітивних народів, що продається школам і університетам на полегшених умовах.

Неперіодичні „Збірники до порівняльного музикознавства" (Sammelbände für vergleichende Musikwissenshaft), що видаються під редакцією Штумпфа й Горнбостеля [1]), є єдине в цілім світі поважне науковс видання, цілком присвячене дослідові народньої та екзотичної музики. І і II томи присвячено позаевропейським народам, III том—пісням німецьких колоністів у Росії, які зфонографував підчас війни від полонених німців з російської армії проф. Ґ. Шюнеман, і IV том—пісням семигородських румунів, що записав знаменитий угорський композитор Бела Барток. Досі вийшли I, III і IV томи, а вихід II тому через несприятливі обставини затримується. Згаданий Ґ. Шюнсман, віце-директор Берлінської Вищої муз. школи і професор Берлінського університсту, підчас війни фонографував також співи полонених українців і нині готує працю про українську народню музику. Так само в полонених з російської армії було зібрано матеріял до згаданої Шюнеманової розвідки про музику казанських татар, а африканці, що були в складі французької армії і здалися в полон німцям, дали матеріял до згаданих студій Ляхмана над музикою Тунісу

[1]) Збірники редагуються в Берліні, а друкуються в Мюнхені (Drei Masken Verlag).

та Бартока над музикою Алжиру. Досліди над народньою музикою африканських володінь Франції було розпочато в Німеччині ще першими роками нашого сторіччя, коли Е. Горнбостель проаналізував фонограми, що зняв у Тунісі P. Traeger, а також свої фонограми, зняті з нагоди перебування в Берліні туніської трупи. Ці досліди, основані на тонометричних вимірах, мають пагу більшої наукової докладности, порівнюючи з тим, що зробили французи в тих землях.

Окрім Берліну, досліди над фонограмами провадяться в Гамбурзі. Асистент при тамтешній Фонетичній Лабораторії Семінару для колоніяльних мов В. Гейніц (знаний також з своїх праць з обсягу експериментальної музичної педагогіки) опублікував студію над музикою Сомалі.

Комісія Архіву фонограм при Віденській Академії Наук існує з 1899 року при Спільнім Зібранні Академії і складається з членів та співробітників як математично-природописної, так філософічно-історичної класи Академії. Фізики та механік Комісії виробили нові типи фонографу і все їх удосконалюють для цілей наукової роботи. Апаратами Комісії користувалися її члени та дослідники, звязані з нею, для музичних знімків не тільки в Австрії, зокрема в самім Відні (дослід Г. Вернера над співами маленьких дітей у віденських притулках), але й в Угорщині, в Бретані, в Боснії (відомий славіст М. Мурко), на о-ві Лесбосі (Kretschmer) в Індії (рецитації Вед, аналізовані від Е. Фельбера), в Палестині, в арабських сторонах (А. Ідельсон), в Бразилії (v. Wettstein), в Новій Ґвінеї (R. Pöch). За новіші експедиції я відомостей не маю. У великім описові південно-арабської експедиції Д. Мюллера, виданім од Віденської Академії, уміщено працю найстарішого і найвидатнішого австрійського музичного вченого Ґвідо Адлера про музику плім'я Soqotri. В Віденськім часописі до етнології та лінгвістики „Anthropos" вміщено студії Е. Фішера про музику патагонців та китайські мелодії, фонографовані від ван-Оста. Остання праця особливо цінна тим, що ван-Ост (місіонер) працював на місці і стаціонарно, а не екскурсійно. Професор порівняльного музикознавства у Віденськім університеті і член-кореспондент Віденської Академії Наук R. Lach з доручення Академії записував (з фонографом згаданої Комісії Архіву Ф-м і без апарату) пісні полонених з російської армії в таборах Австро-Угорщини. Обмежившися співами фінських, тюркських та кавказьких народів, Р. Лях занотував над 1500 мелодій, тоб-то при цій нагоді заразом зробив більше, ніж доти зробили росіяни, мавши змогу працювати над підвладними народами довгий час за нормальних умов і маючи моральний до того обов'язок [1]). На жаль, досі опубліковано тільки попереднє повідомлення про цю роботу з кількома десятками зразків нотних записів і цінними історично-еволюційними увагами [2]), і на видання всіх записів нема надії, бо нинішня Австрія, держава з 6½

[1]) Вже після Ляхової праці кількісне відношення значно змінилося на користь російській етнографії, але не тим, щоб російські діячі та установи планово й організовано зайнялися студіюванням народів Російської республіки, позбавлених своїх тубільних наукових сил і засобів до наукової роботи, а через випадок, знов таки звязаний з війною: евакуований з Варшави музикант А. Затаєвич попав в Оренбург, там зацікавився киргизькими піснями і роками 1920 — 1924 записав 1500 мелодій; цими днями закінчене видання одної тисячі з них, доконане стараннями автономного киргизького уряду.

[2]) R. Lach. Vorläufiger Bericht über die im Auftrage der kais. Akademie der Wissenschaften erfolgte Aufnahme der Gesänge russischer Kriegsgefangener. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der k. Akademie d. Wiss. Wien, 183. Band 4. Abh. und 189. Band, 3 Abh. (46. u. 47 Mitteilung der Phonogramm-Archivs Kommission). Wien 1917 u. 1918.

Також див. R. Lach. Musik der turk-tatarischen, finnisch-ugrischen und Kaukasusvölker in ihrer entwicklungsgechichtlichen und psychologischen Bedeutung für die Entstehung der musikalischen Formen. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. L Band (der dritten Folge Band XX). Wien 1920.

мільйоновою людністю (з неї 28% припадає на столицю), не може матеріяльно утримувати свою Академію на давній висоті. Але, не можучи підняти великого дорогого нотного видання, Віденська Академія не викреслила музичної етнографії зовсім у своїх виданнях і ще торік надрукувала Ляхову працю „Порівняльне музикознавство, його методи й проблеми", що прекрасно орієнтує в цій молодій науці [1]).

До останнього часу тонометричні досліди провадженo тільки над екзотичною музикою, аж недавно О. Абрагам опублікував разючі постереження й висновки на підставі тонометричних дослідів над практикою німецького співу, що відкривають нові перспективи для студіювання народньої музики самої Західньої Европи [2]).

В цілому, хоч на Заході державні органи й меценати уділяють музичній етнографії далеко менше уваги й матеріяльних засобів, ніж напр. археології та історії пластичних мистецтв, треба признати, що те, що зроблено й робиться в кожній з згаданих західніх країн зокрема, переважає й давне надбання Росії й нинішню чинність в межах Союзу (з країн давньої Росії музична етнографія стояла поважно саме в тих країнах, що були під дужчим впливом германської культури і що тепер не входять у нинішній Союз С.Р.Р.,—саме в Фінляндії, Естонії і Латвії), і особливо значна якісна перепага того, що зробили німці. Дослідникам народньої музики в Союзі потрібно ще пройти довгий шлях уважної, терплячої та упертої наукової праці при умові сприяння й належної матеріяльної допомоги з сторони органів державної влади, щоб результати дорівняли досягненням німецької науки.

З примітивної культури. *Розвідки і доповіді Катерини Грушевської, з передмовою акад. М. Грушевського.* Держ. Видав. України 1924 р.

І раніш, за старих часів XIX та XX вв., зовсім небагато було у нас написаних українською мовою книжок, які докладно були-б зазначали або подавали з перекладах, повних чи скорочених, новіші течії, що робилися за кордоном за вихідні для дослідників первісної культури. Доводилося звертатися до чужих мов, приступних не для кожного, і до перекладів та переказів російських; протягом десятьох останніх років обірвалися були й такі звязки, а разом із тим при самому будуванні життя нашого після революції почало виразно виявлятися значіння краєзнавства, себ-то широкого всебічного дослідження краю силами широких верстов місцевого громадянства, за допомогою, звичайно, центральних установ; у краєзнавстві-ж, як відомо, народознавству належить видатна роля, і що значніша вона, то гостріше почувається необхідність знати, з чого виходять народи в своїй культурі, що саме лежить в основі її, а в дальшому часто-густо геть аж до пізніших часів зберегається в тих чи инших переживаннях, що обумовлюють навіть підхід до нового та засвоєння його.

Поки-що ми не можемо й мріяти про те, щоб в найближчий час всі чужоземні новіші досліди народознавчого характеру з'явилися в перекладах у нас, та загальна маса сучасних краєзнавців на початку своєї праці могла-б перебутися й без цього, коли-б тільки були досить докладні, точні інформаційні звідомлення за підповідні досягнення чи спроби світової науки. А „Розвідки і доповіді" К. Грушевської їх як-раз і подають на підставі тих матеріялів, що з них широко користувалася авторка, перебуваючи за кордоном.

---

[1]) R. Lach. Die vergleichende Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme. Sitzungsberichte der philos.-histor. Kl. d. Akademie d. Wiss. in Wien. 200 Band, 5 Abh. 1924.

[2]) O. Abraham. Tonometrische Untersuchungen an einem deutschen Volkslied. Psychologische Forschung. Zeitschrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften. Band IV. Berlin 1923.

У книзі спочатку (ст. 3—16а) знаходимо „передмову“ від акад. М. С. Грушевського, де шановний автор, зазначивши, що „отсі розвідки і доповіді—се праці, виготовлені (або зачаті і потім де-инде докінчені) в семінарі примітивної культури „Українського Соціольоґічного Інституту“, орґанізацією котрого він займався протягом пяти літ, 1919—1924“, стисло окреслює історію цього Інституту за кордоном і висловлює надію, що його буде поновлено в Київі. Після передмови йдуть нариси К. Грушевської.

Перший з них присвячено „Початкам заселення і культури“ Америки (ст. 17—74), тому саме, що нові течії в дослідженнях примітивної культури „найцікавійшої форми... мусять набрати на найбільше цячнім для етнольоґії ґрунті—Америці“, де є й дуже цінний для дослідників матеріял, і „добре орґанізовані і богаті наукові товариства“ та інституції, які вже й чимало зробили (див. ст. 18—21). Докладно оглянувши їх, авторка цілком справедливо робить висновок, що „факти американської етнольоґії в де-чім зовсім міняють традиційний образ „Камінного Віку“. Справді, чи сей вираз „Камінний Вік“ не звязується загально з поняттям тяжкого—напів звірячого животіння людини і найнизшим степенем убожества, на котрім боротьба за життя се що-годинний кошмар, який не дає часу і в гору глянути?.. Загально росповсюджені фрази про довгу, безконечну працю над камінними знарядами... Наскільки сі гадки перебільшені в своїм песімізмі, се видно виразно з наведених описів камінних технік“ (ст. 73).

За тему дальшої частини книжки є „Примітивне мишлення“, як його з'ясував новіший дослідник Леві-Брюль, [1]) і „відгомони в нашім фольклорі цього мишлення“ (ст. 75—109), а потім розглядаються „Тотем і Мана, дві категорії примітивної мисли“ (ст. 110—193).

Тотемізм—поняття, що його вже давно вживають дослідники, тільки далеко не однаково і не зовсім виразно розуміють. Досить докладний, послідовний перегляд усіх давніх і нових формулувань його дає підстави для авторки висловитись, що „тотемізм в тих широких рямках, зачеркнених старшими дослідниками, виявився не життєздатним. До того инші явища примітивного побуту почали відтягати увагу від сього конґломерату, закликаючи дослід на нові дороги. Між ними се многозначне слово „мана“, на котрім далі авторка і спиняється, „як на найблизшім спадкоємці тотемізму в його широкім значінню підвалини примітивної культури“ (126 ст.), спиняється тим докладніше, що за предмет серйозних дослідів поняття „мана“ зробилося тільки з 90-х років XIX в., власне кажучи навіть тільки від XX в.; наприклад у IV-му томі відомої „Этнографіи“ Харузина 1905 р., де розглядаються саме „вѣрованія“, воно ще зовсім не знайшло собі місця.

Наприкінці, вже коротше, подаються написані на підставі новішої-ж літератури доповіді: „Полон орнаменту і крадіж слова, як причинки до поняття властности у примітивних народів“ (ст. 194—203), та „Колективне в примітивній поезії“ (ст. 204—219).

Нема чого казати про важливість зазначених тем: вони за себе яскраво промовляють. Хтілося-б тільки бачити з-поміж них ще одну—перегляд праці Бюхерової про роботу та ритм. Отже-ж в останній доповіді своїй авторка близько підходить до Бюхера і взагалі торкається таких питань, що над ними зупинявсь був і він; в Німеччині книжка Бюхерова 1919 р. вийшла вже 5-м виданням (див. 2-гу примітку К. Грушевської на ст. 209); в межах нашої Спілки вона теж дуже популярна, а при всьому тому й за кордоном, і у нас вона викликала й викликає чимало великих заперечень.

Ми щиро також вітаємо, що авторка не тільки знайомить читачів з тими чи иншими висновками чужоземних етнологів, ба й перевіряє, продовжує ці висновки на

[1]) Популярність його видко хоч-би з того, що його праця: Les fonctions mentales dans sociétés inferieures, що я з неї користувавсь був з ласки проф. М. Калиновича, в 1922 р. вийшла вже 5 виданням.

українському матеріялі (пор. „Примітивне мишлення й його відгомони в нашім фольклорі", з ст. 98) або принаймні наводить з нього поодинокі паралелі (як у розділі що-до тотему і мана); на жаль, дві останні статті не мають вже й таких паралелів, дарма що їх в нашій народній творчості забагато-б знайшлося. Варто-б теж було в ширшому обсязі розглянути „колективне в примітивній поезії" і прилучити до справи відповідні праці акад. Веселовського та тих, що об'єдналися навколо „Вопросов теории и психологии творчества". Що більше ми зіставлятимемо чуже із своїм або тим, що ми засвоїли, то скоріше, краще воно ширитиметься й робитиметься орудною силою в нашій науці, нашім розумінні.

Не будемо торкатися дрібниць і побажаємо тільки скоріших дальших розвідок молодої дослідниці!

Акад. А. Лобода.

Р. М. Волков—Сказка. Розыскания по сюжетосложению народной сказки. т. I. Сказка великорусская, украинская и белорусская. ч. I. Сказки о невинно гонимых. ГИУ. Одеса 1924, IX+238.

Занепад казкових студій (як і фольклорнетичних взагалі) у кол. Росії безперечно помітний; зокрема порівнюючи до того стану цих студій, який мав місце у другій половині XIX ст., в період, так мовити, романтики фольклору. Зате в той-же час значно збільшилося накопичення фольклористичних матеріялів, що їх позаписували були добре підготовані до цього фахівці. Розібратись у цих матеріялах, прилучивши їх до попередніх, це чергове завдання науки про народню літературу, і ми стоїмо мабуть напередодні розвитку відповідних студій.

Але-ж тимчасом сталася значна зміна в ідеологічному підході до таких студій. З одного боку, революційні події висувають на перший план маси та їх вивчення; з другого—відношення до народньої творчости стає більш реалістичне, чи навіть матеріялістичне. Відкидається романтична ідеалізація народньої літератури і висловлюється твердження, що продукти народньої творчости, а саме пісні та казки, треба вивчати так, як вивчається твір індивідуальної творчости, бо власне процес художньої творчости є однаковий. Епоху в цьому відношенні зробив 4-х томний твір Бедьє (Bedier.—Епічні легенди (1908—1914 р. р.), де широко і цілком по новому поставлено питання про походження французького нар. епосу, а з другого боку—питання про відношення між художником та його твором, про поетику епічної пісні, та логіку цієї поетики. З цього погляду Бедьє дає блискучу аналізу „Пісні про Роланда" (т. III). Це власне є кінцеве завдання і славетної поетики Веселовського. Отже сучасна так зв. формальна школа ставить вивчення конструкції художнього твору за основне завдання науки про літературу.— Відповідно до цього змінюються й вимоги що-до вивчення нар. казок. Уже року 1911 А. М. Смирнов в доповіді „Современное положение вопроса о русской народной сказке и задачи ее научной разработки" (Изв. Имп. Русск. Геогр. Об-ва., т. 47, стор. 371 слід.) виставляє такі завдання: 1) обмежити дослідження казкових сюжетів студіюванням „окремих національних груп", які об'єднуються цілим комплексом своєрідних прикмет, 2) йти в дослідженні шляхом ґрунтовної аналізи окремих сюжетів, без чого не можна робити широких синтетичних висновків. Далі я ще вернусь до питання про те, оскільки правильна така постановка проблеми. Поки-що підкреслю, що як-раз зазначеним шляхом іде і Р. М. Волков в своїй книжці. Для нього: „в установлении законов литературно-художественного творчества заключается главная задача исторической поэтики, а может быть и всей историко-литературной науки"; а зробити це найлегше на творах народньої творчости, що як-раз мають „четкую викристаллизовавшуюся форму"; „форма-ж, стиль определяет не только отдельного писателя, целую литературную школу, эпоху, но и каждый вид литературного произведения, как такового" (V). З другого боку форма залежить од побуту, для чого треба студіювати звязок їх та

вилив побуту на форму. В залежности від цього автор намічає собі такий план: 1) дослідження стилю казки, 2) дослідження сюжетних схем, 3) дослідження тих мотивів, з яких складаються сюжети, 4) дослідження звязку між побутом та мотивами (VII). Автор тут не зазначає від кого походить цей план; отже слід нагадати, що це є план „Поэтики" Веселовського (т. I—вивчення стилю, т. II—вивчення сюжетів, мотивів та звязку їх з побутом) [1]). Але на однаковому плані кінчається схожість між Веселовським та Волковим, бо коли перший ставить питання у всеньку його широчину, у останнього зараз-же починається низка обмежень. Перш за все з чотирьох пактів свого плану Р. М. Волков вибирає для свого дослідження тільки другий, а саме—дослідження сюжетних схем казок (1-е обмеження); потім обмежує себе схемами так зв. фантастичної казки (2); потім пише: т. I, „Сказка великорусская, украинская и белорусская" (3); далі „Часть первая: сказки о невинно-гонимых" (4), себто—уже тільки один сюжет; нарешті оказується, що навіть і не цілий сюжет, а тільки його частину досліджує автор, а саме жіночу, так мовити, відміну сюжету, ті казки „о невинно-гонимых", де героїнею є жінка (5-те обмеження, „Первый выпуск" першої частини).

Отже допустивши разом з автором (стор. VIII), що всіх сюжетів фантастичної казки є 15 і пригадавши, що *частині одного* сюжета автор присвятив цілу книжку, можна запитати його, скільки книжок (=частей) гадає він надрукувати та за скільки років? І далі, коли всі ці часті складатимуть тільки один том I, варто запитати у автора, коли він гадає видати том II, і скільки взагалі томів буде в його, оскільки т. I в багатьох частинах присвячено буде лише казкам „великорусским, украинским и белорусским", себ-то фантастичним казкам инших націй має бути присвячено теж по одному томові в стількох-же приблизно частинах? І це вже не кажучи про те, що автор обмежує себе тільки казкою фантастичною та що, навіть припустивши, що він напише *X* томів, кожний в *Y* частинах, він виконає тільки один з чотирьох пактів свого програму, а саме дослідження *сюжетів*, а ще залишається стиль [2]), мотиви та звязок останніх з побутом. Та чи й в дослідженні кожного з оцих пактів автор теж буде визнавати правильним виділяти дослідження стилю, мотивів і т. д. кожної нації та знов присвячувати по окремому томові кожній?

Отже автор мусить визнати, що така постановка теми неправильна цілком. Студіювання казок, що вони є, так мовити, добром цілком міжнароднім, правильніш робити в міжнародньому маштабі, як це робить Веселовський та инші. І не „систематично", як бажав-би автор (1), а тільки посюжетно. Бо систематичне дослідження казки у Афанасьева („Поэтические воззрения славян на природу") не завдовольняє самого Волкова; а почин власний Волкова—дуже боюсь—обмежиться як не одною, то 2—3 книжками, замість кількох десятків, яких вимагає його „система". Для цього потрібне-б було ціле життя та й умови друку та роботи инші, ніж сучасні.

Але припустимо навіть, що авторові пощастило-б закінчити принаймні роботу над дослідженням сюжетів—які були-б наслідки цього? Які висновки поробив-би він з цього? Далі я ще буду говорити про висновки з його першої книжки. Але вже à priori можна сказати, що наслідки ці не будуть значні; боюсь, навіть зовсім незначні, і це залежить перш за все від матеріяла, яким обмежує себе Волков. Він іде в цьому відношенню за Д. Зеленіним (я додав-би—й за Смірновим, див. вище), мотивуючи це так:

> „Единственно возможным я считаю метод, так правильно примененный Д. Зелениным в его исследованиях по русской мифологии: необходимо ограничиться областью фольклора одного народа или тесной группы народов (в данном

[1]) Собр. Сочинений А. Н. Веселовского, СПБ. 1913.

[2]) Правда, дослідження стилю казки автор, як він каже (VII), ніби вже кінчає, але-ж чи і цей стиль він вивчає за казками „тесной группы народов"? Таке дослідження теж не може дати остаточних виводів ні що-до стилю казки взагалі, ні що-до стилю казки російської.

случае сказки украинской, великорусской и белорусской). Слишком широкое привлечение материала приведет к гадательным выводам и не даст устойчивых результатов. В пестром богатстве мирового фольклора теряются характерные особенности фольклора местного, и от исследователя ускользают те, подчас слабо выраженные штрихи, к-рые характеризуют фольклор и творчество данного народа: за сходством не видно различия.

Необходимо, мне думается, изучить прежде всего сказку украинскую, великорусскую и белорусскую в целом, затем можно, и даже необходимо будет, перейти к соседям западным (особенно, немецкая и польская сказка) и восточным. Определив особенности сказочных сюжетов укр., великор. и белорус. сказки, мы установим, что относится к общей схеме сказа, что—к стилю. Тогда только можно будет установить, что в сказке заимствовано, что принадлежит местному творчеству. Конечно, окончательные выводы мы сможем сделать лишь после того, как изучим и сказку соседей, но сравнению нашей сказки со сказкой соседей должно предшествовать внимательное обособленное изучение нашей сказки в целом (6—7).

На жаль, мені не відомі дослідження Зеленіна, що їх бере за зразок Волков. Може Зеленін і мав підставу обмежувати свій матеріял: мітологія більш належить одній нації, ніж фольклор. У всякому разі така profession de foi накладає певні обов'язки: обмежую для того, щоб мати „устойчивые результаты", а не „гадательные выводы", щоб дослідити „особенности фольклора местного"; встановивши особливості казки „тесной группы народов", перейду до дослідження західньої та східньої казки і т. д.

Отже слід насамперед запитати в автора, ота „тесная группа народов" (себ-то великоруси, вкраїнці та білоруси), — за яким принципом вона вибрана? Що всі ці народи — слов'янської раси, то-ж поляки теж слов'яни? Що вони в тісному контакті? то-ж галицькі казки Гнатюка, або білоруські—Федоровського покажуть може більш близости до польських казок, а ніж до російських. Що вони—нарешті—колись входили до колишньої російської імперії,—то-ж до неї входила й сила инших народів, що їхні казки, як і казки мало не цілого світу, вийшли з спільного джерела, і може бути, що між казками волзьких, або сибірських инороддів, та казками російськими є більш спільного, ніж між казками вкраїнськими та російськими.—Далі, що можна сказати про властивості казок вибраної автором „тесной группы народов", коли ці казки не порівняти з а р а з-ж е з казками инших народів? Бо без негайного порівняння це не є властивості казок російських та инших, а тільки тих збірників, з яких автор свої казки бере [1]).

І навіть аналізуючи поруч казки білоруські, великоруські та вкраїнські він дуже мало підкреслює різницю та властивості казок кожного з цих трьох народів, тимчасом як це вже завсіди можна робити і треба робити, як-раз виходячи з основного положення самого автора про обмеження їм матеріяду для докладнішого вивчення. Так, наприклад, вже в стилістичному дослідженні автора (стор. 16) можна безперечно виділити моменти специфічно великоруські, українські і т. д. [2]).

На цьому я поки-що залишу свої міркування що-до матеріялу автора, та перейду до инших моментів його праці.

---

[1]) До того-ж автор використав далеко не всі збірки, які повинен був використати, коли вже він хтів дати дійсний огляд сюжетів російських, українських та білоруських. Не використано польські видання українських та білоруських казок і дещо з російських.

[2]) Наприкл. всі фрази про „русский дух, русскую костку" і т. д. (15—16), розвязка d^2_3 і d^2_4, як це помічає і сам автор (31). Досить виразно, навпаки, підкреслює сам автор (51), що Баба-Яга являється в казках великоруських переважно.

Приступаючи до дослідження казкових схем, Волков зараз-же, як вже було сказано, обмежує своє дослідження казками фантастичними, серед яких він виділяє 15 сюжетів (стор. VIII). Отже автор ніде не зазначає, чим він керувався, коли розподіляв казки по визначених їм сюжетах. Навіть розподіл казок по „группам", яких він налічує 6, не є повний: автор пропускає казки про „нечисту силу" та „саги", які є в розподілі Франка, на який Волков при цьому посилається. Отже навіть оцей розподіл казок на групи має свою літературу; напр. система Франка не є його власна, а він взяв її у Драгоманова. Нехтувати цією літературою автор не може, бо-ж він приступає до систематичного студіювання казок, яке повинні попереджати широко накреслені загальні міркування.—Ще важливіш стоїть справа з класифікацією сюжетів. Автор просто говорить: „Сказка фантастическая, взятая в целом со стороны сюжетосложения, обнимает следующие сюжеты", і далі перелічує ці 15 сюжетів. Але чим-же мотивується оцей розподіл сюжетів? Чому саме їх 15, коли у инших авторів їх багато більш? Як взагалі ставиться автор до багатьох инших класифікацій, як от О. Міллера, Гана, Владімірова, Халанського, Gruntvig'a, Гомма, Aarne, Кловстона та инших?[1]) Бо-ж автор як-раз займається дослідженням *всіх* сюжетів і повинен обов'язково зробити їм облік, переглянути всю належну літературу, виявити обсяг свого дослідження і то виявити науково. Але на все це автор нічого не одновідає, ні на які инші класифікації не посилається, а своєї нічим не мотивує. Отже виявлення сюжетних схем та їх мотивований облік є теж обов'язкове завдання, що повинно попереджати саме дослідження цих схем. Досить спірне питання, наприклад, чи можна об'єднати в одну схему всі казки про „невинно-гонимых", як це робить автор. Вже не кажучи про мужеські казки такого типу, для мене спірним є питання навіть про те, чи дійсно казки про мачуху та пасербицю є така-ж „редакція" казки про переслідування неповинної, як, скажем, і казки про „підмінену жінку", або формула Данаї: майже у всіх класифікаціях ці казкові схеми відокремлюються; об'єднуючи їх за загальною схемою (переслідування неповинного — тріумф його) автор повинен це об'єднання чимсь мотивувати.

Після вступу автор цілий розділ присвячує „Приемам сказочного стиля". Мотивує він це, так мовити, „введення до дослідження" „необходимостью при розысканиях по сюжетосложению сказки считаться с вопросами сказочной стилистики" (VII). Докладніше дослідження казкового стилю В. уважає за можливе провадити тільки дослідивши „сюжетосложение" (VII); в иншому місці (6) він гадає, що обоє досліджень повинні йти „рядом". Все-ж навіть невеликий розділ у книжці Волкова про казковий стиль треба вважати за цікавий та цінний внесок в студіювання казки. Але треба завважити, що:

1) Характеризуючи стиль, автор ніде не посилається на тексти, а тільки говорить: „обычно", „часто", „большей частью" і т. д. Отже, немає можливости перевірити його та дізнатись, як саме „часто" була те чи инше явище казкового стилю.

2) Автор не відокремлює в дослідженні стилю казки елемента, так мовити, професійного (= як-раз національного, зокрема в казці російській) від елемента загально-казкового. На професійний елемент в конструкції казки давно звернув увагу Бродський (Этн. Обозр. 1904, № 2), на статтю якого автор (як звичайно) не покликується.

3) Слід зазначити місце так зв. „служебных вспомогательных мотивов", в логіці оповідання: деякі відограють ролю „перелома" дії, инші вживається виключно, щоб розвинути дію (мот. „нарушенный завет"), то-що.

Взагалі неясно, чи виявляє автор повний обсяг стилістичних моментів (і тоді треба запитати в його—чи повний його облік), чи тільки дає дещо потрібне для зро-

---

[1]) У Владімірова („Введение в историю р. слов-ти") сюжетів (фантастичної казки) біля 30, у Гана („Griechische u. Albanesische Märchen") біля 40, і т. д.

зуміння стилю казки; неясно також, оскільки окремі стилістичні прикмети, так мовити, рухливі (переходять з одної казки до другої), оскільки-ж вони постійно звязані з певною темою.

Студіювання стилю найбільш може дати матеріялу для характеристики національної казки; але оскільки автор знов аналізує тільки стиль казки „тесной группы народов", він ніколи не має змоги сказати, що́ в цьому стилеві належить „тесной группе", а що — казці взагалі. Це те, що відносно книжки Волкова доводиться твердити багато разів.

Саме дослідження наміченої частини сюжетних схем автор переводить так. Він виділяє п'ятеро „сказочных тем": 1) про мачуху та пасербицю, 2) про підмінену дружину (наречену), 3) про неповинно-переслідувану дружину, 4) про ославлену сестру (косоручка) та 5) про героя-дурня. Всі ці казкові теми конструкцією такі близькі поміж собою, гадає автор, що їх можна звести до одної схеми: „Сравнивая структуру всех вышеуказанных сказочных тем, легко установить устойчивую комбинацию мотивов, общую для всех 5 сказочных тем, постоянный комплекс мотивов, к-рый позволяет говорить об одном (общем для всех 5 сказочных тем) сказочном сюжете, к к-рому должны быть сведены все упомянутые сказочные темы. Это сюжет о невинногонимых" (67). Для кожної казкової теми автор виписує алгебраїчну формулу (крім п'ятої, яка не ввійшла в цю книжку), в якій окрема літера позначає або окремий мотив, або казкову особу, а з окремих формул (221) виводить загальну для всіх формул схему. Ця схема есть та сама, яка і передбачалась (70), а саме $A — A^2$. $C — C^2$, де A — переслідування неповинної жінки, A^2 — бажання її погубити, C — перемога її, C^2 — помста її чи покарання тих, що її переслідували.

Звичайно логічна елементарність змісту казки про переслідування така, що всі зазначені казки вміщуються в зазначену схему. Отже, це надто перебільшений схематизм, що завдяки йому схема майже втрачає звязок з тими казковими формулами, які об'єднані в ній. Не треба забувати, що кінцеве завдання дослідження казки, як це зазначає і сам автор, є встановлення звязку окремих мотивів її з різними моментами побуту. І безперечно різні мотиви, які з формального боку вкладаються легко в одну логічну схему, походженням та побутом, що дав їм життя, оказуються цілком різними. Здається тут формальний підхід неможливий. Бо немає нічого спільного, крім отої сухої схеми, між казками про дурнів та казками про пасербицю; або між останніми та казками про косоручку, або ославлену дружину (в яких, між иншим, не одна дружина героїня, а також — а иноді навіть і більш — її діти, та їхні пригоди). Одно з побуту дало підставу та матеріял для казок про пасербицю, а щось зовсім инше дало матеріял для казок про дурнів. Про це ніколи не слід забувати. Тимчасом автор все це підводить під одну цілком логічну схему, а окремі формули то для його — тільки „редакції" цієї схеми (215 слід.).

Термін „редакція" автор уживає дуже часто, не попереджаючи, який зміст він вкладає в це слово та які ознаки складають для нього це поняття. І от виходить, що для нього „редакціями" оказуються так відміни безперечно одної і тої казки (чи формули за Волковим, як, наприклад, різні відміни казок про мачуху та пасербицю, стор. 215) [1]), — як і безперечно зовсім окремі групи казок (219 слід.). Це те, що в

---

[1]) Напр. 78 слід. автор відокремлює „редакцію" казки про мачуху та пасербицю тільки через те, що в ній замість кобилячої голови чинником стає ведмідь. І таку редакцію він потім (215 слід.) ставить цілком в ряд з казками зовсім иншими, та це зведення мотивує однаковістю схеми (звичайно узагальненої, логічної). Отже, в иншому місці (158 слід.), коли авторові доводиться теж зводити до купи „редакції" одної і тої-ж казки, він не бере їх всіх до своєї зводки (218,8) (хоча може для цього було-б більш підстав, ніж в „редакціях" казок про мачуху та пасербицю), а лише ту загальну схему, яку він виводить (158) з цих „редакцій".

крайньому випадкові дослідник рукописів відокремив-би назвами: редакція та підредакція; але для Волкова це все — однакові редакції. І то через те, що автор на першому місці ставить л о г і к у дії, а не її індивідуальність та побутове значіння. Навіть те, що автор зве „неизменной для данной темы группой мотивов“ (5) є не більш, як постійна л о г і ч н а формула. Через те не можна покладатися на автора, коли він налічує тільки 15 сюжетних схем.

Цікаво, що коли перевіряти окремі алгебраїчні формули (які Волков встановляє для кожної казки), та те, як з тих формул виходить загальна „схема“, то виявляється, що кожна „зводка“ має наслідком втрату значної кількости властивих кожній групі прикмет, аж поки ми дійдемо до формули $A\,(A^2) — C\,(C^2)$, себ-то цілком логічної формули: переслідування невинної жінки та її перемога. І ніяк не можна погодитись з автором (221), що можна говорити „об одном общем сюжете о невинногонимых“, чи авторові сюжети, це не те, що звичайно звуть цим терміном. Навряд чи можна знайти загальну п о б у т о в у підставу для такого цілком л о г і ч н о г о сюжету [1]).

Що-ж до самого встановлення схем на підставі окремих алгебраїчних формул, то їх потрібно постійно перевіряти. Так, напр., на стор. 178—9 автор виводить схему на підставі 13 казкових формул, і от перевірка показує, що в зводну схему вносяться такі прикмети, що трапляються в 7 (з 13) окремих формулах (a), в шости (f_{16} та t^{10}), і навіть в 4 (t^2 та u_5). Чим автор це мотивує—невідомо, бо в його взагалі бракує попередніх міркувань загального змісту, що-до значіння „редакцій“ та принципів, на підставі яких виводиться схему [2]).

Нарешті, треба позначити, що автор, надто захоплений з формального боку справи, так що цілком не звертає уваги на инші: він тільки виписує казкові формули, порівнює їх з боку присутности чи відсутности тих чи инших мотивів, виводить загальні схеми і годі. Але-ж звязок з побутом, чим відрізняються ті чи инші варіянти, ті „характерные особенности фольклора местного“, що про необхідність на їх уважати, говорить сам автор (вище 80); нарешті, вплив на оповідання індивідуума: додержання традиційности в оповіданні, чи вільне розпорядження казковим аксесуаром, вмілість чи сплутаність оповідання і т. д., — всього цього ми даремно шукатимемо у Волкова,—його цікавлять самі формули, механічне порівняння їх та логічні схеми.

Та з рештою які-ж оті „устойчивые результаты“ (вище 80), що їх досягнув автор, обмеживши свій матеріял „тесной группой народов“? Які стилістичні чи сюжетні особливості укр., великор. чи білоруської казки він фіксував? Ніяких, та цього і не можна було зробити, не порівнюючи з казками инших націй. Бо без того чи можна сказати: оце своє рідне, наше, а це—чуже; наші оповідачі люблять будувати казку так, а німецькі отак. Для цього непотрібно навіть було-б проробляти таку саму роботу над казками німецькими чи французькими, яку автор проробив над російськими та українськими. Треба порівнятн їх з найхарактернішими казками

[1]) Порівн., наприклад, яке різноманітне та мало подібне значіння має в різних казках те, що автор позначає заг. знаком C (стор. 206 слід.). — Що-до подробиць: стор. 158 коли робиться висновок з варіянтів Манжури, Гнатюка та Роздольського, то M_1 може не повинно ввійти в цю зводку; тут-же неправильно виводиться комбінація мотивів, постійна для казки про підмінену жінку: з п'яти „редакцій“ C^4_6 є тільки в 2, але автор C^4_6 вносить в загальну схему (порівн. 218). Більш того, в першій з цих двох редакцій C^4_6 (стор. 145—6) теж не повинно бути, бо з 18 варіянтів казки його мають тільки шість. Так само й у другій редакції (149—50).

[2]) Завважу до речи, що алгебраїчні знаки авторові не послідовні і через те в їх важкенько розбиратись. Так A_2 повинно-б за логічною схемою відповідати C_2, а відповідає тільки C_6 (197—206). Порівн. також різні мотиви об'єднані знаком c^2— стор. 28, прим. 1 та ст. 153 прим. 2.

Взагалі систему знаків не продумано.

видатніших збірників—і після роботи Полівки та Больте, яку автор цитує, це зовсім не важко зробити [1]). Та ще порівняти з тим багатющим матеріялом, що його зібрали дослідники окремих казкових тем, яких і на Заході і в нас є вже чимало. Тільки так, тільки посюжетно й можна вивчувати казку тепер (розуміється окрім стилю); бо систематичне вивчення, яке автор починає, видаючи перший випуск першої частини першого тому,—коли-ж воно закінчиться? Коли читач матиме оті висновки і про звязок з побутом і про національні особливості казки, про які автор згадує в передньому слові? А як-би автор замість: т. I ч. I в. I, написав просто: „Казки про неповинно-переслідуваних", але це дослідження обробив всебічно,—отоді це була-б справді цікава монографія. Але він навмисне обходить всі сюжетні дослідження. Він не тільки не використовує західніх досліджень відповідних сюжетів, ба навіть і російських або українських не цитує [2]).

Проте, треба все-ж визнати, що автор розпочав дуже цікаву, потрібну та своєрідну роботу над вивченням нар. казки з формального боку. Його головні хиби походять з того, що він, починаючи таку велику та систематичну роботу, 1) не передслав їй докладних загальних та методологічних міркувань що-до термінології, значіння та обліку сюжетів, редакцій; 2) обмежив навмисне свій матеріял і через те дає дуже мало висновків. Але алгебраїчні формули Волкова дають можливість швидко переглядати зміст казок, а наочне порівняння їх дає можливість спостерегти деякі місцеві та індивідуальні особливості казок, хоча сам автор мало підкреслює їх та не зостановлюється на їх поясненню. Необхідно давати завсіди відомості про місце, де записано кожного варіянту та ту особу, від якої запис зроблено. Необхідно, також, додати до книжки список всіх знаків для мотивів та стилістичних прикмет, з показанням сторінок, де вони трапляються (як це деякою мірою зроблено для мотивів *A* та *C*, стор. 197—211). Бо без цього не можна перевірити правильність формул Волкова, або пригадати собі, що визначає, наприклад, якесь там M^7_3, та як часто цей мотив трапляється [3]). Слід-би додати також списка казок, розібраних з кожного збірника (по збірниках).

С. Савченко.

Спробн монографічного дослідження села.

Наша доба виробила своєрідний тип етнографічної літератури, а саме тип монографічного опису села. В цих описах головну увагу звернуто на економічні й соціяльні процеси, й побут розглядається в звязку з дослідженням окремих економічно-соціяльних явищ. Дослідники ставлять собі завдання всебічно простудіювати життя села, охопити всі боки господарчих взаємовідносин, з'ясувати, які зміни внесла революція в економічний лад села і, разом із тим, одмітити нові риси, що відзначають побут останніх років.

Більшість з цих спроб дати монографічний опис села з'явилась як певне партійне завдання, чергове питання партійної роботи, як матеріял для тез про партроботу на селі. До цієї групи треба однести цілу низку видань (в першу чергу зазначити

[1]) Автор цитує (стор. 4) тільки один том цієї праці, але вже вийшло, мабуть, не менш як троє. Про значіння порівняльного дослідження сюжетів див. у полеміці з приводу книжки Бедьє, моя „Русская народная сказка", Київ 1916, стор. 492 слід.

[2]) Напр. про Золушку — Драгоманова (Вестник Европы 1884 № 11 = Розвідки Мих. Драгоманова т. I, 166), або про переслідувану жінку — Потанина „Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе", М. 1899, розділ I. Порівн. також спец. працю Cox—Cinderella, London 1893 (Cf. Zeit. des Ver. f. Volkskun. 1893 ст. 233).

[3]) Слід також пильно стежити, щоб не було друкарських помилок у формулах. Деякі автор зауважує. Чи не помилка в формулі на стор. 155 (c^4_2 замість c^2_4)?

досліди т. Я. Яковлева: Я. Яковлев. Деревня, как она есть. Очерки Никольской волости. Изд-во „Красная Новь". Ст. 150. Ц. 35 к. Перші два видання цієї книжки вже розійшлися і вийшло вже третє видання. Його-ж: Наша деревня. Новое в старом и старое в новом, Изд-во „Кр. Новь". М. 1924, ст. 176; А. Гагарин. Хозяйство, жизнь и настроения деревни. Гиз. 1925, ст. 112; П. Я. Лежнев-Финьковский и К. Д. Савченко: Как живет деревня (Очерки о состоянии деревни в Челяб. и Перм. окр. Уральск. области) „Нов. Деревня" М. 1925, ст. 112. Українському селу присвячено дві книжки: Ол. Триліський. Сучасне село. „Черв. Шлях". 1924, ст. 57, та видання Київського Губкому: „Как живет украинское село", обслідування двох районів на Білоцерківщині. Зазначені книжки — підсумки спостережень, що їх робили окремі комісії, переводячи за дорученням ЦК або-ж Губкому партії обслідування певного району (волости).

З усіх книжок, що ми оце зазначили, на особливу увагу заслуговує книжка Я. Яковлева: „Деревня, как она есть". Ця книжка, що зробилася за зразок для дальших подібних дослідів і видань, зустріла в періодичній пресі при першій-же появі як-найприхильніше до себе відношення й оцінку. Її вітав у „Правді" Л. Сосновський, радячи її кожному робітникові, як „настольну книжку". Не менш прихильно писав про неї А. Воронський: „Монография т. Я. несомненно обладает превосходными достоинствами, главное из которых состоит в умелом, мы бы сказали, об'ективном подходе к совр. деревне. Это действительная деревня, как она есть, без прикрас, без высоких громких загромождающих слов, без официального оптимизма и благодушия, но и без нервозности, без упадочности, уныния и резонации" (Кр. Новь. 1923, кн. IV). Ем. Ярославський, з свого боку, додавав: „Книжку т. Я. необходимо прочесть каждому партработнику, в какой бы области он ни работал; он найдет для себя много чрезвычайно поучительных данных, касающихся изменений в хозяйственных условиях деревни за период революции" („Правда". 30—V—23, № 117). Не менш прихильно оцінює працю Яковлева також і проф. Д. К. Зеленін в „Zeitschrift für slavische Philologie" (B. I, H. 1/2. Leipzig 1924, ст. 197-198). На думку проф. Зеленіна, ця глибока й докладна книжка подає гарну картину соціального життя сучасного великоросійського села (...ein gutes Bild von sozialen Leben des heutigen grossrussischen Dorfes...) (Die rus. (ostslavische) volkskundliche Forschung in den Jahren 1914—1924, ст. 198).

Я. Яковлев дає яскраві побутові малюнки, записи того, що він бачив та чув. „В своей работе, пише т. Я., я записал добросовестно, что видел и слышал во время обследования Никольской вол. Курской г., которое производил совместно с 9 статистиками и 4 коммунистами — крестьянскими работниками по поручению ЦК РКП".

Через те, що книжка Яковлева найтиповіша книжка для тих спроб досліду сучасного села, що тепер існують, ми дозволимо собі докладніше на ній зупинитись і докладніше викласти її зміст. В ній 7 розділів: .I. Крестьяне.—II. Крест. хозяйство начинает подниматься. — III. Торговля. — IV. Дороговизна городских товаров. — V. Партия в деревне. — VI. Деревенская культура. — VII. Советы и крестьяне".

Розділ I-й „Селяни" т. Я. пише на підставі власних вражінь та особистих знайомств. Щоб дати нарис окремих соціяльних на селі груп, він дає портретні малюнки, дає біографії окремих представників цих груп, і через це його книжка набуває особливої конкретности й чіткости. Підхідка, що її можна рекомендувати кожному, хто вивчає село. „За время нашего пребывания в деревне много ярких фигур прошло перед нами, о л и ц е т в о р я я т у и л и н и ю а б с т р а к т н у ю э к о н о м и ч е с к у ю к а т е г о р и ю". Цей засіб воособлювати економічні категорії, давати „економічну категорію, як особу", зробив розвідку Яковлева жвавою й яскравою. Ось перед нами постать авторитетного й впливового на селі, побожного й обережного крамаря Єгора Павловича, ось „безнадійний" незаможник в драній шинелі, що не має власного господарства, ходить на заробітки й залежить од куркулів; ось дбайлива середняцька родина Гридасових; фронтовий більшовик із зруйнованим господарством; колишній формовщик, що покинув завод і, приїхавши на село, улаштувавсь за сторожа при заготконторі й т. и., й т. и...

Другий розділ присвячено економіці села: недосів, робоча сила, купівля й продаж насіння та хліба, групування господарств за посівом, за землеволодінням, робочою худобою; заможні, середняки й незаможні; забезпечення господарства ременентом; наймання коня, оренда ременту; зайві робітники; залежність незаможних од заможних; незаможні за непу; кредит; харчподаток, колгосп. До кожної з цих рубрик додано відповідні статистичні таблиці. Всього таблиць є 27, і ці таблиці та текст до них дають кожному дослідникові села витриманий і в певну систему заведений план дослідів над економікою села.

Третій розділ „Торг" складено з неменшою новизною рубрик. Взагалі, „плановість"—це головна риса праці Яковлева, і ця розробленість плану вкупі з жвавістю і компактною стислістю викладу саме й забезпечили успіх книжці. В цьому розділі, як і в першому, де Яковлев описував селян, він не обмежується цифрами й статистичними даними, а подає живі портретні нариси й життєпис крамарів, кооператорів, прасолів, побутовими малюнками ілюструючи цифрові відомості. Цікавим фактом, зазначеним тут у Яковлева, є його спостереження, що „из пяти существующих в Солнцеве частных торговых предприятий четыре рождены непосредственно нашими госорганами" (ст. 61). Наші спостереження (січень ц. р.) ствердили цей факт: приватна „інвалідна" крамничка в с. Війтовцях на Переяславщині була не чим иншим, як паразитарним існуванням на рахунок місцевого кооперативу (див. докладніше: В. В. Білий, Тини суч. села. З. врач. Жит. і Рев. ч. VI—VII).

IV-й розділ присвячено питанню про товарні взаємовідносини села й міста, про дорожнечу міських товарів. Розділ V-й — „Партия в деревне" (партосередок, комсомол, колишні червоноармійці, батьки й сини) — цей розділ вийшов у Яковлева розпливчастим; замість дати портретні малюнки й спостереження, тут він ухиляється в інструктивізм, циркулярний проект і побажання по партлінії. Ось рубрики цього розділу: „Дать пополнение крестьянским ячейкам", „совпартшколы — деревне", „не удастся создать организации маломощных".

VI-й розділ: „Деревенская культура" теж поділяється на дві частини: першу — фактично-побутову й другу — адміністративно-інструктивну. Наводимо рубрики: газета, школа, нове в давньому, євангелісти, справжній ленінець (опис селянина, що намагався був на селі школу збудувати), селянська лектура, самогон. Але в другій половині т. Я. пише про хиби редакторського сектору Курського держвидаву, що видає книжки непридатні для села, висловлює свій погляд на дискусійне (тоді р. 1923) питання про потребу щотижневої газети і т. ин., розглядає питання важливі, але такі, що безпосереднього відношення до „деревни, как она есть" не мають.

В VII-му розділі: „Советы и крестьяне" знаходимо такі пункти: „сельские председатели; сельские секретари; председатель или староста; отношение к совласти, ‚белый' опыт; волокита" і инше.

Ми навмисне зупинились на рубриках і розділах книжки тов. Яковлева, бо доки ми не маємо порадника для краєзнавців-дослідників, цю книжку доводиться радити як план монографічного обслідування. В цьому відношенні її вже оцінив проф. В. Г. Тан-Богораз, організовуючи студентські етнографічні екскурсії. „Мы, — пише проф. В. Г. Тан-Богораз у передмові до збірника: „Старый и новый быт", — мы с самого начала старались направить их (студентів) внимание... по этому новому руслу (спостережень над соціяльним життям) и, например, книга Яковлева „Деревня, как она есть", была принята нами, как методологическое руководство, почти как учебник" (ст. 6). Але тут, у ці зауваження треба внести деякі корективи. Книжку Яковлева можна радити як підручника, що як-найкраще орієнтує в об'єкті досліду, в темах, що на їх треба дослідникові звертати свою увагу. Вона цінна, як темник і план, але в жадному разі не як „методологическое руководство". Метода Яковлева — метода випадкових побіжних спостережень; спостереження Яковлева—це спостереження, хай вдумливого й гострого, але мандрівника, екскурсанта, обмеженого, з одного боку, часом, що його призначено на екскурсію, а, з другого—також і розміром свого блокнота. Тільки стаціонарна метода і при тому участь

у дослідах місцевих культробітників, колективна метода забезпечать за дослідниками можливість уникати позверхових і помилкових висновків [1]).

Для українського дослідника можна порадити книжку Ол. Трилісського: „Сучасне село", книжку, що її складено за планом, виробленим у Яковлева. Ол. Трилісський брав участь у працях Комісії, улаштованої ЦК КПбУ для вивчення соціяльно-економічних процесів, що відбуваються тепер на селі. За предмет вивчення було обрано Ново-Одеський район Миколаївської округи, як типовий для хлібної смуги цієї округи. В книзі 6 розділів: 1. Загальна характеристика Ново-Одеського району; 2. Економіка села; 3. Соціяльно-класові процеси на селі; 4. Радянський апарат; 5. Партія на селі; 6. Політосвітня справа. Найкращий в книзі — другий розділ; тут автор дає цінні спостереження. Цінне спостереження Ол. Трилісського над тим характерним для сучасного на селі господарчого становища фактом, що центр ваги перейшов з землі на худобу, на живий реманент. Це спостереження своє Трилісський висловлює в формулі: „Спільний не той, хто має багато землі, а той, хто має робочу худобу". Кожен, хто знає сучасне село, згодиться з цим твердженням: селянське господарство живе коштом живого реманенту.

Оренда реманенту й наймання худоби, позика насіння й хлібу лежать ув основі соціяльного розшарування, що спостерігається на селі в останні „неп'івські" роки. Коли до неп'а селяни орієнтувалися були на середняка, зростала кількість середняцьких господарств, то тепер фланги зростають на рахунок центра, збільшується кількість мало- та велико-посівних господарств, — так характеризує т. Яковлев типові явища соціяльного розшарування сучасного села в другій своїй книжці „Наше село". Ця його книжка вийшла мені вдала, аніж його перша праця: „Деревня, как она есть", але й у цій книжці перший розділ: „расслоение деревни" можна рекомендувати кожному, хто захтів-би зробити предметом досліду орендні, кредитні взаємовідносини окремих селянських соціяльних груп. Цей перший розділ книги: „Наша деревня" видано також окремою брошуркою: Я. Яковлев. „Расслоение деревни". Молодая Гвардия. 1925. М. Ст. 1—69. Ц. 18 коп. Цю брошурку було видано, щоб дати можливість сільським комсомольцям „разобраться в своей собственной деревне". „Ее (брошуру Я-ва), — читаємо в передмові, — читать надо не только для того, чтобы ознакомиться с положением дел в Никольск. вол. Тамбов. г., но, гл. обр., для того, чтобы все время сведения, которые сообщает эта книжка, сверять с положением дел в своей волости..." (ст. 4). Цей перший розділ — найкраща частина „Нашей деревни", книги т. Яковлева, що явилася за вихідну точку в дискусії між Калініним, Смірновим, з одного боку, і Яковлевим та Лур'є, з другого, недавньої дискусії, що з приводу питання про село за часів неп'а й відношення влади до міцних господарств відбувалась перед останнім усесоюзним цього року з'їздом рад.

Не менше інтересу являють другий і третій розділи книжки „Наша деревня". Ці розділи присвячено описам сільської кооперації, кол- та рад-госпам. Яковлев надзвичайно яскраво змальовує, як у справі з кооперацією та колгоспами під фразами й плакатами ховається иноді або-ж повне безладдя й господарча безпорадність, або-ж за міцного господарства повна неув'язка з завданнями радвлади.

Але коли в першій книжці вже почувався, як ми вище зазначили, ухил до циркулярности й інструктивности, то в другій книзі („Наша деревня"), більш сухо-офіційній, менш жвавій і літературній, цей ухил виявляється ще яскравіш. Тенденція складати тези, писати „голо й абстрактно" перемогла в Яковлеві почуття живого спостерегача фактів дійсности, і через це його друга розвідка вийшла менш цікава, як перша.

Книжка А. Гагаріна „Хозяйство, жизнь и настроения деревни" явилась, як і праці Яковлева та Трилісського, в наслідок обслідування й дослідження Починківської вол. Смоленської губ. спеціяльною Комісією, що її для цього в вересні 24-го року

[1]) Про помилки екскурсійних спостережень див. у нашій статті „Сучасна література про сучасне село" (Життя і революція. 1925, ч. IV).

організував був Смоленський Губком. Ця праця повторює Яковлівську „Деревню, как она есть": той-же план, та-ж сама маніра викладу. Написано її досить жваво, але особливо нових і поглиблених спостережень над соціяльно-економічними умовами сучасного селянського життя вона не дає, проте для етнографа вона дає чимало. Особливо цікаві описи евангелістів, портретні малюнки сільських предів, то-що.

Коли рівняти книжку „Как живет укр. село", видання Київського Губкому, й працю П. Лежньова, то перевагу доведеться віддати першій. Правда, розділи, що в ній присвячено боротьбі давнього й нового побуту, вийшли не зовсім вдалі, проте розділи, що торкаються економічних питань, розробили вмілі й досвідчені дослідники. В цьому відношенні видання Київського Губкому можна поставити поруч праці Яковлева. Книжка-ж П. Лежньова та К. Савченка має характер офіційного звідомлення і лишає враження продукта канцелярського виробництва, написаного схематично, як зазначають це в передмові навіть і автори: „все это нами описано схематично". „Недостатки книжки (неполнота изложения, недостаток в системе и классификации материалов), мы,—кажуть автори,—признаем". Що-до цієї оцінки нам доводиться приєднатись до авторів, але, коли такі хиби визнавали за своєю працею складачі, то навіщо було видавати цю недоладно й на швидку руку скомпоновану книжку?

Не маючи спромоги розглянути в цьому огляді всі видання, що їх присвячено сучасному селу, ми дозволимо собі зупинитись ще тільки на книжці А. М. Большакова: Советская деревня за 1917—1924 г. Изд-во Прибой. Ленинград. 1924 (друге вид. 1925-го р.), ст. 1—173. Розгляд инших книжок (М. Я. Феноменова, В. Г. Тана-Богораза і т. д.) одкладаємо до дальшого числа нашого часопису.

Книжка Большакова, що її присвячено описові Горицької волости Тверськ. губ., вигідно відрізняється од праць Яковлева й Трилісського тим, що її склала людина місцева. „Горицкая волость была под моим наблюдением в течение всего того периода, о котором в работе идет речь (= 1917—1924). Со всеми хозяйственными бытовыми условиями жизни волости я хорошо знаком, так как сам являюсь крестьянином и имею свое крестьянское хозяйство в волости". Большаков знає село, і в цьому його перевага, але у нього є свої хиби. І головна хиба—це невиразність плану обслідування. Большаков не тільки вносить зайвий матеріял, от-як таблиці: „Сравнительная тяжесть обложения земли с XVI-го в.", змагаючись надати своїй праці риси історичної розвідки, що, власне кажучи, виходило за межі його теми: „Советская деревня 1917—1924", але й узагалі перевантажує свій нарис „наукообразным" матеріялом, позиченим із різних джерел. Коли в Яковлеві змагався дослідник з адміністратором, то в Большакові ввесь час історик змагається з етнографом, а кінець-кінцем лишається враження якоїсь недоробленості.

Теми, що їх досліджує Большаков, ті-ж самісінькі, що й у Яковлева: земля живий і мертвий реманент, торг і ремества, партія на селі, місцева влада, суд, освіта, хлібна позика. У відділі економіки особливо цікава спроба авторова дослідити бюджет окремої господарчої одиниці. „Бюджет, это — микроскоп, позволяющий ясно увидеть частями то, что скрыто под покровами сложности и запутанности семейных отношений", „это — копия экономического строя данной страны", цитує наш автор слова відомого дослідника селянських бюджетів Ф. Щербини. Дійсно, дослід бюджету о к р е м о г о господарства — це найпевніший шлях, що ним повинні йти наші краєзнавці-дослідники. Цей розділ у Большакова відрізняє його од инших авторів, що головну увагу, звичайно, звертають на статистичні відомості волосного маштабу.

Фольклорний матеріял у розділі „Деревенские песни" у Большакова більший ніж у Яковлева чи Гагарина, але все-ж-таки видко, що й у даному випадкові цей фольклорний матеріял не був за предмет дбайливого збирання. Найкращий, може, із побутових розділів розділ: „Религия, церковность, духовенство". Малюнки нового для села „ряда", як рядять на сході священика, вийшли дуже влучні.

Проте, повторюю, не вважаючи на деякі розділи, що їх краще опрацьовано, все-ж-таки од усієї книжки Большакова в цілому лишається враження недоробленості,

педокінченості й неповноти, а иноді й випадковости матеріялів. Книжка А. М. Большакова вийшла вже другим виданням, але, доповнивши її цифровими даними, дослідник не переглянув і не доповнив своїх спостережень над життям, залишивши цей бік своєї праці в такому самому вигляді, як і в першому виданні. Розуміється, для автора можна знайти пробачення: його книжка — праця тих років, коли життьові умови не сприяли систематичній праці, але, маючи на увазі видати друге видання своєї праці, авторові випадало переглянути побутовий матеріял.

Взагалі, література про село, що вийшла р. 1924-го й на початку 1925-го,—це тільки накреслення теми й схем для майбутніх дослідів. Тепер, коли праця наукових інституцій росте й збільшується, коли до науково-дослідчої праці притягаються місцеві культробітники, перед науковими інституціями стоїть завдання організувати монографічне обслідування низки сіл і районів силами робітників тих-таки сіл і районів. Стаціонарна метода за допомогою місцевих дослідників дасть можливість переводити ці описи соціяльно-економічного життя планово й систематично.

Віктор Петров.

Етнографічна Комісія Української Академії Наук удається до культ- та політосвітніх організацій (музеїв, краєзнавчих гуртків, хат-читалень, трудшкіл, профшкіл, вузів та ин.), а також і до окремих культробітників (учителів, лекторів, селькорів, студентів та ин.), з проханням — надсилати до Комісії зібраний етнографічний матеріял (Київ. Укр. Академія Наук. Вул. Короленка 54). На кожне запитання дано буде відповідь, надіслано вказівки й програми. На підставі декрету Раднаркому У.С.Р.Р. від 9/III — 1923 р. та обіжника Наркомпоштеля 20/II — 1923 р. під № 32/212 листування й матеріяли на адресу Комісії пересилається б е з п л а т н о.

Коротеньке звідомлення про діяльність Етнографічної Комісії при Українській Академії Наук*).

Етнографічна Комісія в Київі розпочала своє життя 20-го квітня 1920 р, як відповідна секція Українського Наукового Т-ва. При ній було закладено 4 підсекції: 1) підсекцію загальної етнографії, що вивчує матеріяльні придбання української старовинної культури, що збереглися в сучасному побуті, 2) фольклорну, 3) підсекцію вивчування народнього права та 4) народньої музики. За голову секції було обрано проф. В. Клінгера, на секретаря А. Онищука. Але остаточно президію Секції складено допіру в листопаді того-ж-таки р. 1920-го, коли було сконструйовано президію в отакому вигляді: за голову секції було обрано А. М. Лободу, що головує й досі, за заступника голови К. В. Квітку, за секретаря А. І. Онищука й за скарбника Д. М. Щербаківського. В червні р. 1921-го Етнографічна секція з'єднується з Українською Академією Наук, і коли після скорочення штатів у розпорядженні Комісії лишилися кошти для однієї тільки штатної посади, було вирішено замість того, щоб мати постійного секретаря, на штатного співробітника обрати вченого спеціяліста з музичної етнографії, Кл. В. Квітку і доручити йому, нехай керує Музично-Етнографічним Кабінетом, що засновано 10/X 22 р. при Комісії на правах автономної інституції згідно з постановою Іст.-Філ. Відділу від 1-го серпня р. 1921-го.

До 11-го жовтня р. 1921-го обов'язки секретаря виконував А. І. Онищук; після того, як за від'їздом з Київа він зрікся, ці обов'язки виконувала була Л. С. Шульгина; з 22-го серпня 1922-го р. на кожне засідання обирали окремого секретаря, аж поки в березні 1924-го р. було відкрито штатну посаду секретаря, що на її й було обрано В. П. Петрова.

В міру розвитку при Академії Кабінету антропології та етнології переважно при цьому останньому почала зосереджуватися праця в галузі матеріяльної етнографії, тимчасом як Комісія взяла на себе фольклор.

На 1-ше липня р. 1925-го Етнографічна Комісія має в своєму складі: голову Комісії акад. А. Лободу (без платні), керівничого Муз.-Етн. Кабінетом К. Квітку й одного штатного співробітника, секретаря Комісії В. Петрова (обоє платні). За безплатних співробітників уважається: М. Біляшівського, В. Білого, проф. О Грушевського, М. Грінченкову, В. Демича, П. Демуцького, В. Камінського, М. Корниловича, О. Косач (О. Пчілка), В. Кравченко, О. Курило, В. Лясковронського, А. Носова, А. Онищука, П. Попова, Д. Ревуцького, С. Рихліка, М. Рудинського, П. Руліна, проф. Є. Тимченка, В. Щепотьева, Д. Щербаківського, Л. Шульгину та С. Якимовича, усього 24 особи.

Участь у працях комісії брали також: Ю. Александрович, О. Алешо, О. Андріевська, М. Білинський, С. Бржозовський, Ф. Гавриленко,

---

*) Звідомлення подається за період од початку існування Комісії по 1 липня 1925 р.

В. Ганцов, М. Гайдай, І. Галюн, Є. Дзбановський, Л. Добровольський, Л. Динцес, Н. Дмитрук, акад. С. Єфремов, Н. Загілада, Т. Кезма, О. Кисіль, П. Клепатський, П. Козицький, В. Козловська, К. Конержинський, С. Красильников, В. Кричевський, К. Лазаревська, І. Лютий, проф. М. Макаренко, Є. Марковський, Ю. Михайлов, М. Могилянський, В. Модзалевський, О. Олексієва, Ю. Павлович, М. Павлов-Сильванський, акад. В. Перетц, Л. Ревуцький, М. Рильський, проф. С. Савченко, Ф. Савченко, Ф. Самоненко, Др. Спигалевич, В. Сладкопевцев, проф. Ю. Соколов, М. Станіславський, С. Сташевський, Л. Старицька-Черняхівська, О. Тулуб, П. Филипович, проф. Д. Яворницький, В. Щербина, О. Шрамченко, не включаючи сюди кореспондентів.

Об'єднуючи наукових діячів у галузі етнографії, переважно фольклору, на всій Україні, Етнографічна Комісія має за своє завдання провадити планомірну й систематичну, науково-дослідчу працю, допомагати розвиткові нових осередків для дослідження українського, селянського, а так само й міського побуту й усної творчости, збирати відповідний матеріял. Популяризуючи методи колективної краєзнавчої праці, поширюючи інтерес у селянських та робітничих масах до науково-дослідчої праці, Етнографічна Комісія притягає до участи в цій праці як окремих культробітників, так і різні культосвітні на місцях інституції.

Науково-дослідча праця Етнографічної Комісії виявлялась в улаштуванню засідань, зачитуванню й обмірковуванню доповідів. Всього за звідомний період відбулося 137 засідань і зачитано було 141 доповідь. Доповіді торкалися: історії етнографії та відповідної бібліографії (всього 26 доп.), методології збирання й дослідження етнографічних матеріялів, програм та інструкцій (27 допов.), загальних завдань та методології краєзнавства й місця в ньому етнографії (5 доп.), дослідження, збирання й розроблення окремих етнографічних давніших і сучасних явищ, як з України, так і з инших країн (61 доп.), збирання й розроблення діялектологічних явищ (2 доп.), повідомлень інформаційного характеру (20 доп.).

В звязку із збільшенням інтересу до наукової праці, що тепер так гостро прокидається в масах, Етногр. Ком. розпочала працю над складанням покажчика українського фольклору, що в йому потребу відчуває кожен дослідник. В основу покладено покажчика Б. Грінченка, маючи на меті як перевірити подані там відомості, так і доповнити їх новими (покажчик Грінченків доведено тільки до 1900-го року).

Одночасно члени Етнографічної Комісії провадять науково-дослідчу працю на місцях, улаштовують спеціяльні екскурсії як для організаційної праці, так і для того, щоб збирати й записувати етнографічні матеріяли, причому праця деякпх співробітників набувала стаціонарного характеру.

Спеціяльні командирування й екскурсії мали:

В. Білий р. 1921—22 збирав матеріяли у с. Війтовцях Переяслав. пов. на Полтавщині; р. 1924 їздив для цього-ж на Запоріжжя; р. 1925 вкупі з В. Петровим їздив у с. Війтовці й м. Баришіль збирати матеріяли з життя сучасного села; того-ж року працював по Ленінградських архівах над вивченням біографії відомого етнографа С. Д. Носа та, за дорученням од Академії, їздив до Запоріжжя перевозити архів небіжчика-етнографа Я. Новицького.

М. Біляшевський — р. 1921 інструктував музейних робітників що-до улаштування етнографічних відділів (Полтавщина й Київщина).

М. Гайдай — виродовж р. 1921—22 працював у галузі музичної етнографії в Житомирі. Р. 1924 їздив на північний Кавказ, де записав 110 балкарських і 12 кабардинських народніх мелодій.

В. Камінський — рр. 1920—1922 провадив організаційну працю над збиранням етнограф. матеріялів, що її він почав був іще р. 1910 за дорученням од Російської Академії Наук, працював над архівними матеріялами м. Вінниці й Кам'янця Подільського.

П. Козицький — р. 1921 працював у галузі музичної етнографії в Богуславі.

К. Квітка — р. 1922 вкупі з О. Курило виїжджав в екскурсію на Канівщину, а 1923-го провадив працю на Чернігівщині в с. Хоробричах та селах Ніженської й Конотіпської округ), збираючи пісенний матеріял та записуючи мелодії; р. 1924 для цього-ж їздив на Поділля й і на територію нинішньої Авт. Молдав. Республіка, збираючи як укр., так і молд. матеріяли.

Я. Кравченко — з 1922 р. працює над збиранням етногр. матеріялів на Волині.

О. Курило — р. 1922 вкупі з К. Квіткою екскурсувала на Канівщині, р. 1923 на Чернігівщині, збираючи як етнографічний, так і діялектологічний матеріял, провадячи спостереження над говірками (опрацьовано й видано опис говірки с. Хоробричі на Чернігівщині) і р. 1924 на Поділля й в А. М. С. Р. Р. (укр. та молд. матеріяли).

В. Петров — р. 1925 їздив у с. Війтовці, де було закладено етнографічний гурток при селянській хаті-читальні, та в Баришпіль, де переважно збирав сучасні новотвори. Працював у Ленінградських архівах над матеріялами, що стосуються до П. О. Куліша.

П. Попов — з р. 1920 працює, збираючи етнографічний та діялектологічний матеріяли на Курщині (склав етнографічно-діялектичну мапу Путивльського повіту на Курщині).

Д. Ревуцький — р. 1920 їздив до Житомира знайомитися з станом краєзнавчої праці; р. 1923 до Миргорода, з'ясував стан відомого етнографа О. Сластіона; р. 1925 — працював у Московських та Ленінградських архівах над матеріялами, що стосуються до Гулака-Артемовського (співця).

С. Рихлік — починаючи з р. 1920 провадив стаціонарні досліди над соціяльним життям, економікою та народньою творчістю чехів та поляків на Волині.

Але головну увагу, скоро з'явилися нехай які незначні матеріяльні можливості, звернула Етн. Ком. на притягнення до наукової дослідчої праці як-найширших верстов культробітників на місцях. Ставлячи перед собою завдання надати своїм дослідам колективного характеру, Етногр. Ком. протягом 1925-го року поширила по-над 6000 примірників відозв, програмів та інструкцій.

Крім двох загальних запрохань до етногр. праці, Комісія видала до цього часу такі програми: 1. О. Б. Курило: Початки мови. 2. Кл. В. Квітка: Професіональні народні співці та музиканти на Україні. Програма для досліду їх діяльности та побуту. Київ, 1924. 3. Програма до збирання пісенного матеріялу. 1925. 4. Програма до збирання оповідань, казок, переказів та прислів'їв. Київ, 1925. За черговс завдання ставить Комісія видати порадника для збирачів-краєзнавців (економіка, соціяльне життя, старий і новий побут, творчість). Потреба видати такого порадника відчувається надто гостро як по трудшколах, так і в гуртках при хатах-читальнях, сельбудах, у студентських, селькорівських та инших об'єднаннях.

Коли року 1921—2-го на запрохання з місць надіслати програми й інструкції, Комісія відповідала пропозицією надіслати гроші на переписування і коли вже року 24-го Ет. Ком. могла в своєму звідомленні писати, що Комісія до збирання фольклорного матеріялу притягає потроху широкі кола, встановлюючи звязки з сільським учительством, студентством та селянством, то року 25-го можна стверднти значне поширення мережі кореспондентів на місцях.

З кореспондентів Комісії (всього 145) треба визначити Л. М. Юркевича (Одещина), що надіслав різноманітний і цікавий матеріял (він передав до Комісії: сотню пісень з околиць Вінниці, сучасні побутові вірші про попів та дяків, пісні купальські, вуличні, побожні, прислів'я, слова та вирази) Ар. Вержбицького (м. Верхньодніпровське), що раз-у-раз надсилає чималі збірки, особливо цікаві з лексичного боку, Кир. Мудрака, що організував етнографічний гурток при хаті-читальні с. Війтовець на Переяславщині, і в роботі цього гуртка беруть участь місцеві селяни.

Цікаву спробу зібрати повний пісенний репертуар села за допомогою учнів школи дав Дяченко у с. Германівці Київської окр. Він-таки подав низку „яблучок",

що їх зібрав на Мелітопільщині. Таку саму працю за допомогою учнів провадить Броварська трудшкола під керівництвом Г. Р. Равчука. Чималу збірку приємет з Харківщини подав Ів. Куліш (член „Плугу"). В цій збірці треба зазначити нові приємети часів громадянської війни. Уважного й дбайливого кореспондента Е. К. має в особі В. Ф. Покальчука (Черкаси). Над збиранням легенд, духовних віршів, описом виробничих процесів працював і працює П. К. Дмитрук (Волинь). З особливим інтересом до збирання матеріялів з історії ревруху на Вкраїні ставиться К. Мельничук (Коростишів). О. Т. Довгань (Гумань) надіслав велику збірку (280 №№) різноманітних етн. матеріялів (між иншим 125 прислів'їв). Переважно пісні збирає К. Сидорчук (Поділля). Дві чималі збірки пісень надіслав Г. Сапитон (Чернігівщина).

З матеріялів, що їх Комісія досі призбирала була, можна зазначити, між иншим, отакі:

В. Камінський — Етнографічні матеріяли з Волинського Полісся (по-над 300 стор. вел. формату); І. Щоголів — етнографічний матеріял, здебільша з Катеринославщини (пісень 265, колядок 24, вірувань 37, прислів'їв 24, загадок 28, лікувань 8, забобонів 18 №№); Д. Горбачевський — запис „Царя Максем'яна" (Чернігівщина); Д. Градільєнко — пісні по-над 100 №№ (Шевченківська округа); В. Білий — казки й оповідання 65 №№ (Переяславщина); Д. Ревуцький — 51 № колядок та щедрівок, 9 пісень; Маломуж — весільних пісень 264 (Звиногородка); В. Матушівська — пісні різного змісту 52 №№ (Київщина); К. Пилінський — побутові приказки 60 №№ (Полтавщина); С. Савченко — різноманітний матеріял 53 №№; 40 пісень — С. Пожарського; О. Олексієвої — опис весілля й „частушки" (д. Остерський повіт); акад. М. Біляшівський — 18 пісень (Канівщина); Н. Загалада — замова від гадюки (Київщина); Т. Осьмачка — 25 пісень; А. Кудрицька — різного етнографічного матеріялу 53 №№; Т. Пащенко — спомини за кобзаря П. Ткаченка (Чернігівщина) та його репертуар; весільні пісні, що їх записали К. Бризкун та П. Зарубайло (Поділля); В. Камінський — весільні пісні (кол. Ковельський повіт); Сержпутовський — життя молоди й шлюб у с. Лоски Кролев. повіту на Чернігівщині); Головатий — Автобіографія й твори; Ол. Гаценко — Опис Купальського свята на Хорольщині; В. Гезе — 7 легенд; Д. Лебідь — 2 веснянки; І. Ілляшенко — 23 №№ різного пісенного матеріялу.

Етнографічна Комісія, збираючи сучасний фольклорний матеріял, дбає за те, щоб зосередити в себе колекції й збірки українських етнографів XIX й XX-го віків. В цьому Комісія досягла була чималих наслідків. З особливо цінних придбань (уників) відзначити треба такі: рукопис О. Бодянського „Наськы укр. саги або малоросійські пісні, зібрані Хведором Гаркавенком Меськым", папери Пл. Лукашевича, рукописи Бор. Грінченка, а саме ті етнографічні матеріяли та пісні, котрі не ввійшли до III-го тому. Ввесь величезний архів С. Д. Носа, по-над 70 томів, тепер у розпорядженні Комісії.

Останнє придбання ц. р. архів, рукописи, щоденник, автобіографія та документи для біографії Я. П. Новицького.

Цими придбаннями закладено підвалини для архівного з історії української етнографії, фонду.

Відколи засновано Комісію, відчувалося гостру потребу на відповідний орган, що був-би об'єднував навколо Комісії всіх, хто цікавиться етнографічною справою на Україні. Дарма що Комісія ввесь час енергійно намагалася була утворити такий часопис, усе-ж тільки церік пощастило здійснити давній проект Комісії й почати видання „Етнографічного Вісника". Часописа цього редагує спеціяльна колегія у складі голови Комісії акад. А. Лободи, членів комісії: О. Пчілки, В. Камінського, Є. Рихліка та секретаря Комісії В. Петрова. Головна редакція належить акад. А. Лободі та В. Петрову. Комісія певнісінька, що, видаючи цього часописа, вона зміцнить ті звязки з периферією, які вже тепер є, ба навіть утворить ще

й нові. В часопису, в дальших його числах, Комісія сподівається мати за співробітників усіх селян та робітників, котрі зацікавляться справою й подаватимуть відповідний матеріял. За допомогою часопису буде налагоджено також як-найтісніші зносини з селькорами, сільським учительством, політпросвітними робітниками та установами на селі. Якщо Комісія надалі матиме потрібні кошти, то, безперечно, дальша її праця базуватиметься на широкій масовій мережі етнографічних гуртків та окремих кореспондентів на периферії і таким чином виправдуватиме одне з своїх завдань: працювати для мас і через маси.

Зокрема в діяльності Музично-Етнографічного Кабінету, опріч поданих уже моментів, треба відзначити оце:

Наприкінці р. 1924 за кордоном покуплено нового фонографа, правда відповідно до невеликої ціни, і типу не найкращого, що вживати валки треба як-найощадніше та як-найобачніше, то фонографічні записи робиться дуже рідко і з речей найважливіших; фонограми вирішено не демонструвати й не досліджувати, аж доки не буде уряджено лабораторію, щоб виготовлювати копії з твердішої й тривкішої маси.

К. Квітка провадив теоретичні порівняльні досліди над музикою всіх слов'янських народів, а також над музикою тих неслов'янських народів, котрі живуть на території С.С.Р.Р., надто народів волзьких.

В збиранні укр. муз.-етн. матеріялів брали участь, окрім К. Квітки та М. Гайдая, ще оці особи, не належні до персонального складу Академії: А. Кудрицька та Н. Чекин у Вінницькій окрузі, В. Мелятицький в Бердичівській, В. Кравченко та Н. Дмитрук у Житомирській, В. Коновал та Б. Луговський в Чернігові, І. Євфимовський (д. Борзенський повіт).

Звернуто увагу на збирання зразків музики не тільки тих етнічних меншостей України, котрі живуть тут постійно й чималими масами (крім згаданих молдаванських матеріялів — ще записані від М. Гайдая білоруські *) та жидівські мелодії), ба й невеличких етнічних груп, що перебувають або тимчасово перебували були на Вкраїні, отже зафіксовано зразки айсорські, вірменські та чуваські (М. Гайдай).

М. Левицький працював над бібліографією музичної етнографії (по змозі у всесвітньому обсязі).

---

*) В звідомленні Укр. Ак. Наук за 1924 р. на стор. 37 хибно показано 110 болгарських мелодій: насправжки це—число балкарських мелодій.

Де що є:

Стор.

Акад. Андрій Лобода. Сучасний стан і чергові завдання української етнографії . 1—11
Віктор Петров. Місце фольклору в красознавстві . . . . . 12—21
Коротенькі пісні („частушки") років 1917—1925. (Передне слово О. Олексієвої та В. Білого й матеріяли) . . . . . 22—36
Володимир Білий. Оповідання селянина про те, як він права добивався у денікінців . . . . . 37—40
Олена Пчілка. Українські народні легенди останнього часу . . . . . 41—49
Никанор Дмитрук. Про чудеса на Україні року 1923-го . . . . . 50—61
Калинівські пісні . . . . . 62—65
О. Курило. Як водили перегеню . . . . . 66—68
Дмитро Ревуцький. Сучасна пародія на українську народню думу . . . . . 69—72

Огляди, критика й бібліографія.

Климент Квітка. Музична етнографія на Заході . . . . . 73—76
Акад. Андрій Лобода. Рец. на кн. К. Грушевської. З примітивної культури . . . 76—78
С. Савченко. Рец. ва кн.: Волков.—Сказка. Розыскания по сюжетосложению народной сказки. т. I . . . . . 78—84
Віктор Петров. Спроби монографічного дослідження села . . . . . 84—89
Коротевьке звідомлення про діяльність Етнографічної Комісії при Українській Академії Наук . . . . . 90—94

ВИДАННЯ

ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

У КИЇВІ.

.....

І. Записки Історично-Філологічного Відділу:

кн. I (1919)—1 крб. 50 к.; кн. II - III (1920 - 1922)—2 крб.; кн. IV (1923) — 2 крб.; кн. V (1924—1925)—2 крб. 50; кн. VI (1925) —2 крб.; кн. VII—друкується.

II. «Україна» кн. 1 - 2 (1924)— 2 крб.; кн. 3 (1924)—2 крб.; кн. 4 (1924) — 2 крб.; кн. 1—2 (1925) - 2 крб. (продається тільки в Держвидаві).

III. Збірник Історично-Філологічного Відділу:

№ 1 — акад. Дм. Багалій, Нарис української історіографії. Т. 1. Джерелознавство, вип. 1 (1923) — 1 крб.; вип. II (1925) —1 крб.

№ 2 — проф. Теокт. Сушицький, Західньо-руські літописи, як пам'ятки літератури, I (1921)—1 крб.

№ 2а—проф. Ѳ. П. Сушицкій, Западно-русскія лѣтописи, какъ памятники литературы, 1 (1921)—1 крб.

№ 3 — акад. Аг. Кримський, Історія Персії та її письменства. I. Як Персія, звойована арабами, відродилася політично (1923) — 1 крб.

№ 4 — Давній Київ: а) Хв. Ернст, Контракти й контрактовий будинок у Київі (1924), 2-ге вид.—50 коп.

№ 5 — В. Науменко, Нові матеріяли для історії початків української літератури XIX в., I-III (1924)—50 коп.

№ 6 — акад. Аг. Кримський, Перський театр, звідки він узявсь та як розвивався, з 5 малювками (1925) - 1 крб.

№ 7 — проф. Вол. Резанов, Драма українська. Т. I. Старовинний театр український. Розвідка і тексти. Вип. 1. Сценічні вистави в Галичині (друкується). Вип. 3. Шкільні дійства великоднього циклу (закінчується друком).

№ 8 — Ол. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови, 1923 і 1925 (продається тільки в Книгоспілці).

№ 9 — акад. Аг. Кримський, Хафиз та його пісні, в його рідній Персії XIV в. та в Европі.—1 крб. 25 коп.

№ 10 — акад. Аг. Кримський, Історія Туреччини (1924) — 1 крб. 50 коп.

№ 11 — Ів. Каманін та Ол. Вітвіцька, Водяні знаки українських паперів до 1650 р. (1923) — 2 крб. 50 коп.

№ 12 — акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови та хрестоматія старописьменської українщини (1924) — 1 крб.

№ 13 — Програми для збирання етнографічних матеріялів: I. Ол. Курило, Початки мови (1923) — 25 коп. II. Клем. Квітка, Професіональні народні співці та музиканти (1924) — 60 коп. III. проф. Є. Тимченко, Діялектологічні вказівки (1925)—15 коп. IV. Програми до збирання пісенного матеріялу (1925).—5 к.

№ 14 — В. Ганцов, Діялектологічна класифікація українських говорів (з картою) (1923) — 60 коп.

№ 15 — Найголовніші правила українського правопису (1925)—10 к.

№ 16 — акад. П. Тутківський, Матеріяли для бібліографії українського мапознавства (1924) — 50 коп.

920/1020
25-

№ 17 — проф. Хв. Тітов, Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні (із 221 знімком) (1924) — ц. 10 крб.

№ 18 — проф. Є. Тимченко, Локатив в українській мові (1925) — 60 коп.

№ 19 — акад. А. Кримський та М. Левченко, Знадоби для життєпису Ст. Руданського (з 4-ма малюнками та вступною промовою акад. С. Єфремова)—(друк.).

№ 20 — проф. Хв. Тітов, Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI — поч. XIX в. (із 180 малюнками) (1924).

№ 21 — О. Курило, Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів (1924) — 60 коп.

№ 22 — М. Марковський, Як утворивсь роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1925) — 1 крб. 25 к.

№ 23 — Л. Шульгина. Пасічництво. Праці Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. Вип. 1. (1925) — 40 к.

№ 24 — Рос.-Україн. Словник. Т. І-й, під головним редагуванням акад. А. Кримського (1924) — 2 крб. 50 к.

№ 25 —акад. Д. Багалій. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода (друк.).

№ 26 — Науковий збірник Істор. Секції за р. 1924. — 3 крб. 40 к.

№ 27 — К. Грушевська. З примітивної культури. — 2 крб. 50 к.

№ 28 — Шевченко та його доба. 1-й Збірник Комісії для видавання пам'яток нов. письмен.—1 крб. 75 к.

№ 29 — Програми до збирання оповідань, казок, переказів і пісень (друк.).

№ 30 — акад. С. Єфремов. Поет і плантатор. Київ, 1925. — 20 к.

№ 31 — проф. В. Данилевич. Археологічна минувшина Київщини (з 5 таблицями малюнків та 9 мапами). Київ, 1925.

№ 32 — проф. Є. Тимченко. Номінатив і датив в українській мові (1925) — 75 к.

№ 33 — акад. В. Перетц. Слово о Полку Ігоревім.—Вступ. Текст. Коментар (друкується).

.....

Державні установи та товариства, котрі вдаються безпосередньо до Академії Наук (Київ, вул. Короленка [кол. Володимирська] 54, тел. 14-26), мають на академічних виданнях 30% знижки. Инший склад видань — «Книгоспілка», Київ, вул. Короленка № 46. (Видання під №№ 24—28 набувати можна тільки в книгарнях Д. В. У. та Книгоспілки).

.....

ЦІНА 90 коп.

Бп12527-1